

Tartalomjegyzék

Szerkesztők

ROBIN EDINA, ESZENYI RÉKA

ROBIN EDINA, ESZENYI RÉKA

Előszó

ALEXANDRA KRAUSE

The 2022 EMT Competence Framework. An outlook on its applicability in an ever faster changing translation landscape.....1

KRISZTINA KÁROLY

Research methods in the study of linguistic mediation.....15

BALOGH KATALIN, HEIDI SALAETS

Szerinted minket most lehallgatnak? Idegen nyelvű telefonbeszélgetések hatósági lehallgatása.....44

ESZENYI RÉKA, ROBIN EDINA

Ezt nevezik itt „utószerkesztésnek”? Uniós fordítók a neurális gépi fordítás szerepéről.....58

VAN WAARDEN FRANCISKA

A jegyzetelési kompetencia vizsgálata tolmácsolóknál.....78

ENGEL IZOLDA

Jogi szakfordítás: közérthetőség a szövegen innen és túl.....98

NÉMETH ANIKÓ

Tolmácsokkal szembeni ügyfélelvárás az üzleti világban megrendelői perspektívából.....114

OLGYAY-FEKETE JUDIT, YANG ZIJIAN GYŐZŐ, ROBIN EDINA

Gépi fordítás, utószerkesztés és lektorálás: humán és gépi kiértékelés.....135

CSIBORNÉ HORVÁTH ANDREA

Szakfordító hallgatók és hivatásos fordítók kompetenciájának mérhető különbségei az explicitáció és az implicitáció tükrében.....152

Vendégszerkesztői előszó

A jelen különszám a 2023. március 22. és 24. között zajló TransELTE nemzetközi fordítástudományi konferencia előadásainak válogatott írásait tartalmazza magyar és angol nyelven. A TransELTE kitűzött célja a fordítóképzés, a fordításkutatás és a fordítói piac kapcsolatának bemutatása és megerősítése. 2024-ben a szakmai és tudományos diskurzus témája azon kompetenciák azonosítása volt, amelyekre a professzionális nyelvi közvetítőknek a 21. században szükségük van. A külföldi és magyar előadók mellett a Fordítástudományi Doktori Program hallgatói is tartottak előadást a témával kapcsolatban jelenleg is folyó kutatásaikról.

Alexandra Krause tanulmányában ismerteti az EMT szakértői csoport fordítói kompetenciakeretének indoklását és történetét, majd felvázolja a 2017-es EMT kompetenciakeret és az új, 2022-es változat közötti különbségeket. Továbbá, a cikk kitekintést nyújt azokra az új kompetenciákra, amelyeket a fordítóképzők végzőseinek a jövőben el kell sajátítani a piaci versenyképességhez, előrevetítve, hogy a 2022-es változat későbbi kiigazításai milyen újdonságokat hozhatnak.

Károly Krisztina cikke áttekinti a fordítástudomány interdiszciplináris területén alkalmazott kutatási módszereket. A fordítás, amely tág értelmezésben a nyelvi közvetítés különböző formáit foglalja magában, igen összetett nyelvi, kognitív, társadalmi és kulturális jelenség, tanulmányozása magában foglalja a célnyelvi szöveget, a szövegértési és szövegalkotási folyamatot, a kontextust, valamint a résztvevőket is. A tanulmány ennek megfelelően a nyelvi közvetítés kutatásának négy irányát (eredmény-, folyamat-, résztvevő- és kontextusorientált vizsgálatok) mutatja be, és ezeket empirikus kutatások példáin keresztül szemlélteti.

Balogh Katalin és *Heidi Salaets* közös írása rövid áttekintést ad egy speciális nyelvi közvetítő, mégpedig a lehallgató tolmács (FoLiTex) munkájáról, speciális készségeiről, rávilágítva a témával kapcsolatban csak korlátozottan rendelkezésre álló ismeretekre és kutatási eredményekre. Kiemelik, hogy a lehallgató tolmács komplex feladataira tekintettel szükség van a nyelvi közvetítők multi-, illetve transzdiszciplináris speciális képzésére.

Eszenyi Réka és *Robin Edina* tanulmánya egy kérdőíves felmérés eredményeit mutatja be, amely az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatóságának magyar nyelvi osztályán dolgozó 30 hivatásos szakfordító véleményét és attitűdjeit vizsgálta a neurális gépi fordítás alkalmazása kapcsán. A válaszokból kiderül, hogy a fordítóiparban és a fordítástudományban elterjedt *utószerkesztés* kifejezés problematikus, és hogy az NMT bevonása a fordítási folyamatba a válaszadók szemében kibővítette a hivatásos fordítótól elvárt kompetenciák körét.

Van Waarden Franciska cikke felhívja a figyelmet arra, hogy a tolmácsolási kompetenciamodellek figyelmen kívül hagyják a konszekutív tolmácsolásban a jegyzetelési technikák ismeretét és megfelelő használatát. Tanulmányában hat fordító- és tolmács mesterszakos hallgató jegyzetelési attitűdjeit mutatja be egy vegyes módszeres vizsgálat keretében.

Engel Izolda esettanulmánya azt vizsgálja, hogy a fordítók hogyan alkalmazzák a közérthetőség követelményeit a bírósági ítéletek fordítása során, és megőrzik-e az eredeti forrásnyelvi szöveg egyértelműségét, vagy inkább eltávolodnak tőle. A pilotkutatás a kontrasztív szövegelemzés és a befogadóközpontú módszerek kombinációjának alkalmazásával az igazságügyi dokumentumok érthetőségének értékelését és a büntetőjogi területen hozott bírósági ítéletek olvashatóságának mérhetőségét vizsgálja.

Németh Anikó írása egy kismintán végzett kutatás első eredményeit mutatja be, amely különböző vállalatokat képviselő 10 közép- és felsővezetővel készített interjúkat tartalmaz. A kutatás eredményei azt mutatják, hogy a tolmácsok magas szintű nyelvi kompetenciáján túl az ügyfelek számára az is lényeges, hogy bizalmat építsenek ki a tolmács felé, ebben pedig a tolmács személyisége és megbízhatósága is kulcsszerepet játszik. Ugyanakkor a cikk arra is reflektál, hogy a nagy tétet jelentő üzleti találkozókra a tolmácsok bevonása olykor az ügyfél tárgyalási taktikájának részét képezi.

Olgyay-Fekete Judit, Yang Zijian Győző és Robin Edina közös tanulmánya különböző automatizált minőségértékelő és -becslő módszereket – BLEU, chrF, TER – hasonlít össze az emberi elemzések eredményeivel szakterület-specifikus adatokon. A kutatás arra a kérdésre keresi a választ, hogy az automatizált értékelő módszerek tükrözik-e a gépi fordítás, az utószerkesztett és a lektorált szövegek közötti különbségeket. Az eredmények azt mutatják, hogy dokumentumszinten a referenciaalapú módszerek jól tükrözik a minőségi eltéréseket, összhangban a humán elemzésekkel, míg a minőségbecslési módszerek nem képesek ugyanerre.

Végezetül *Csiborné Horváth Andrea* tanulmánya egy kismintás próbakutatás eredményeit mutatja be, amelynek célja a fordítási kompetencia fejlődésének vizsgálata a fordított szövegekben azonosítható hibák típusának és számának, valamint a fordítók explicitációs és implicitációs tendenciáinak tükrében. Az eredmények azt sugallják, hogy érdemes további kutatásokat végezni a fordítói kompetencia fejlődésével kapcsolatban a fordítási univerzálék kontextusában.

A jelen különszám tanulmányai a fordítás- és tolmácsolástudomány különböző részterületeit ölelik fel, betekintést nyújtva a fordítóipart, a fordítóképzőket és a fordítástudományt egyaránt foglalkoztató kérdésekbe, a doktori programban folyó jelenlegi kutatási területek sokszínűségébe. A tanulmányok lektorálásában a hazai fordítástudomány képviselői vettek részt, és segítették a szerkesztőket a bírálati és lektorálási folyamatban: *Kóbor Márta, Kovalik-Deák Szilvia, Seidl-Péché Olívia, Seresi Márta, Szabó Csilla, Szilárd Szilárd*. Hálás köszönettel tartozunk a munkájukért. A cikkek olvasását jó szívvel ajánljuk mind az egyes területek iránt érdeklődő olvasók, mind az e területeken már jelenleg is publikáló vagy a jövőben elmélyedni kívánó szakemberek figyelmébe.

A kötet szerkesztői:
ROBIN EDINA, ESZENYI RÉKA

ALEXANDRA KRAUSE

University of Vienna, Center for Translation Studies

E-mail: alexandra.krause@univie.ac.at

<https://orcid.org/0000-0003-4998-2570>

Alexandra Krause: The 2022 EMT Competence Framework.

An outlook on its applicability in a rapidly evolving translation landscape

Alkalmazott Nyelvtudomány, Különszám, 2024/3. szám, 1–14.

doi:<http://dx.doi.org/10.18460/ANY.K.2024.3.001>

The 2022 EMT Competence Framework. An outlook on its applicability in a rapidly evolving translation landscape

This paper begins by describing why the definition of competences is important in translation didactics. Then, after differentiating it from other competence frameworks for languages and translation, it briefly describes the rationale and the history of the EMT Competence Framework. Subsequently, it outlines the differences between the 2017 EMT Competence Framework and the new 2022 version. The following chapter is dedicated to the twofold applicability of the EMT Competence Framework. Finally, the paper provides an outlook on the new competences that graduates of translation degree programmes will need in the future to be competitive on the market and which further adjustments to the 2022 version are likely to be necessary.

Keywords: translation, EMT Competence Framework, skills, translation didactics, employability

1. Why defining competences in translation didactics?

The so-called Bologna Process represented a paradigm shift in the design of study programmes at the beginning of the 21st century. Its main goal was to enhance the competitiveness and attractiveness of higher education in Europe.

After several investigations and reports, the European Parliament and the Council published Recommendation 2006/962/EC on Key Competences for Lifelong Learning at the end of 2006. In 2008, the Directorate General for Education and Culture introduced the distinction between knowledge, skills and competence (KSC) as a basis of the EQF in the document ‘Explaining the European Qualifications Framework for Lifelong Learning’. Even though “the EQF’s differentiation between knowledge, skills and competence can [...] be seen as a pragmatic agreement between the various, widespread approaches and does not oblige countries to do the same” (Explaining the European Qualifications Framework for Lifelong Learning, 2008, p. 7), these terms have entered academic language and are used in curriculum design with clear connotations. In 2009, another cornerstone of the Bologna process, the ECTS Users’ Guide was published. It provides guidelines for the implementation of the European Credit Transfer and Accumulation System (ECTS) and its main purpose was to promote student mobility all over Europe. In 2010, the European Higher Education Area (EHEA) was officially launched at the Budapest/Vienna ministerial conference.

Since then, student-centred learning and curricula based on learning outcomes have become the foundation of sustainable study programmes and of all teaching methodologies in higher education.

It is clear, that this approach enables study programmes to be compared, thus facilitating the recognition of study achievements during mobility. In addition, competence-based study programmes represent a system that increases graduate employability and guarantees employers a certain minimum level of quality.

2. Competence frameworks in languages and translation

There are various sustainable and Europe-wide recognised competence frameworks in the field of languages and translation. Three well-known frameworks that are frequently used alongside the EMT Competence Framework are singled out by way of example in this paper.

2.1. CEFR – Common European Framework of Reference for Languages

The CEFR was launched in 2001 and is based on competences and sub-competences. It was revised, updated and extended for several years and in 2018, the Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment – Companion Volume was published. This framework uses generally applicable descriptors that specify progressive mastery of each skill. A six-level scale from A1 to C2 gives a grading for these skills. The CEFR is explicitly designed for language learning and the assessment of student progress in the various competence areas. A1 and A2 define basic language users, B1 and B2 independent users and C1 and C2 proficient users. The four main categories of the CEFR are Reception, Interaction, Production and Mediation. Qualitative aspects like range, accuracy, fluency, interaction and coherence are used for assessing the skills. It is interesting to note that, despite the fact, that “it is also important to underline that the illustrative descriptors offered [...] are not intended to describe the competences of professional interpreters and translators” (CEFR. Companion Volume, 2018, p. 92), some descriptors and qualitative aspects, mainly for C1 and C2, are related to translation, as they form the basis for a fit-for-purpose translation e.g. “Can understand virtually all types of texts including abstract, structurally complex, or highly colloquial literary and non-literary writings. Can understand a wide range of long and complex texts, appreciating subtle distinctions of style and implicit as well as explicit meaning.” (CEFR. Companion Volume, 2018, p. 54).

2.2. PACTE – Process in the Acquisition of Translation Competence and Evaluation

As the acronym suggests, the PACTE research group is focused on translation didactics. The first PACTE model was launched in 1998 and has undergone further development ever since. PACTE currently uses the same scale as the CEFR levels and is aimed at all learners, including translation students who start language acquisition from scratch. After defining levels A1 to B2, the research group is currently working on the C1 and C2 levels for translation. PACTE defines all these levels for five categories of translator competences, namely bilingual competence (pragmatic, sociolinguistic, textual, grammatical and lexical), extra-linguistic competence (bicultural knowledge and in different specific fields), knowledge about translation (process and profession), instrumental knowledge (information, documentation, encyclopaedias, technologies) and strategic competence (processes, problem-solving) (see Hurtado, 2017, for more detail).

2.3. eTransFair

eTransFair was an Erasmus+ project (2016–2019). It tackled market needs in the field of specialised translation. The project delivered concrete tools to be applied in teaching in the form of a Competence Card and a virtual Skills Laboratory, a training programme for both students and teachers, and teaching modules in electronic form. At the same time, eTransFair created a Pool of Assessment Techniques (PAT) to assess competences, Stimuli Provided for UseRs (SPUR) to encourage teaching with these modules, a Methodology Portal in the form of a virtual space for the exchange of experiences and teaching methods, and a European Centre of Specialized Translators (e-COST) for European exchange. The results of the eTransFair project were disseminated at an international conference entitled ‘Fit-for-market translator and interpreter training in a digital age’ held in September 2018 in Budapest, at the Centre for Modern Languages (BME). A compilation of the most important contributions to this conference was published in 2020 in the book ‘Fit-For-Market Translator and Interpreter Training in a Digital Age’ (see Besznyák, Fischer & Szabó, 2020, for more detail).

3. The EMT Competence Framework

3.1. Rationale and previous versions

The EMT Competence Framework differs from the above-mentioned frameworks and models in that it only describes the competences that graduates of Master’s in Translation should have at the end of their training. The original aim of the EMT, European Master’s in Translation excellence network, was to ensure high-quality university training of qualified translators for the DGT after EU enlargement in 2004.

The current EMT Competence Framework goes back to the EMT ‘Wheel of Competences’¹ created in 2009. The Wheel implemented the results of a summary report, ‘Competences for professional translators, experts in multilingual and multimedia communication’ published by a group of EMT experts formed in 2007 under the leadership of Yves Gambier (see European Commission, EMT Expert Group, 2009, for more detail). It was replaced in 2017 by the EMT Competence Framework, which acknowledged the transformations that the profession had undergone between 2009 and 2017.

The 2017 edition of the EMT Competence Framework (European Commission, 2017) is the result of a larger-scale research based on the results of OPTIMALE (Optimising Professional Translator Training in a Multilingual Europe), a project carried out from 2010 to 2013. These results were combined with the results of a survey created by an EMT working group, launched in 2016 among the translation programmes in the EMT Network and some other partner programmes, e.g. Erasmus+ partners that were not part of the EMT network, at that time. A total of 1519 translation graduates from 46 universities in 22 European countries responded to this survey, which included questions on finding a job related to their studies, type of job, sector of employment, income and job satisfaction on the one hand, and the usefulness of the skills acquired during their studies on the other. At the same time, informal talks took place with various stakeholders, e.g. with representatives of the European Union of Associations of Translation Companies (EUATC) and EU translators at the Commission and the Parliament.

One of the most important innovations introduced in the 2017 EMT Competence Framework was the visual representation of the main competence areas. Whereas the ‘Wheel of Competences’ was arranged around Service Provision, the 2017 EMT Competence Framework is organised in the form of a set of cogwheels, suggesting that all areas of competence are equally important and interdependent.

At the same time, the 2017 edition stated that language and culture are a very important skill set that cannot be acquired within a two-year, and in some cases one-year, Master’s in translation. Language and culture therefore became prerequisites for enrolling in an EMT Master’s study programme. In this respect, the EMT Competence Framework differs fundamentally from CEFR or PACTE, for example.

The EMT Competence Framework 2017 covers five competence areas:

- (1) Language and Culture
- (2) Translation
- (3) Technology
- (4) Personal and Interpersonal
- (5) Service Provision.

¹ <https://ucloud.univie.ac.at/index.php/s/D1NQAr0FK6lHnLh>

Except Language and Culture, all competence areas are explained in more detail in the opening credits of the framework; each of these areas is subdivided into specific competences, 35 in total. See Table 1 below for the definition of each subcompetence.

Table 1. EMT Competences 2017

Translation (strategic, methodological and thematic competence)	
Students know how to...	
1	Analyse a source document, identify potential textual and cognitive difficulties and assess the strategies and resources needed for appropriate reformulation in line with communicative needs
2	Summarise, rephrase, restructure, adapt and shorten rapidly and accurately in at least one target language, using written and/or spoken communication
3	Evaluate the relevance and reliability of information sources with regard to translation needs
4	Acquire, develop and use thematic and domain-specific knowledge relevant to translation needs (mastering systems of concepts, methods of reasoning, presentation standards, terminology and phraseology, specialised sources etc.)
5	Implement the instructions, style guides, or conventions relevant to a particular translation
6	Translate general and domain-specific material in one or several fields from one or several source languages into their target language(s), producing a ‘fit for purpose’ translation
7	Translate different types of material on and for different kinds of media, using appropriate tools and techniques
8	Translate and mediate in specific intercultural contexts, for example, those involving public service translation and interpreting, website or video-game localisation, community management, etc.
9	Draft texts for specific purposes in one or more of their working languages, taking into account specific situations, recipients and constraints
10	Analyse and justify their translation solutions and choices, using the appropriate metalanguage and applying appropriate theoretical approaches
11	Check, review and/or revise their own work and that of others according to standard or work-specific quality objectives
12	Understand and implement quality control strategies, using appropriate tools and techniques
13	Pre-edit source material for the purpose of potentially improving MT output quality, using appropriate pre-editing techniques
14	Apply post-editing to MT output using the appropriate post-editing levels and techniques according to the quality and productivity objectives, and recognise the importance of data ownership and data security issues
Technology (tools and applications)	
Students know how to...	
15	Use the most relevant IT applications, including the full range of office software, and adapt rapidly to new tools and IT resources
16	Make effective use of search engines, corpus-based tools, text analysis tools and CAT tools

17	Pre-process, process and manage files and other media/sources as part of the translation, e.g. video and multimedia files, handle web technologies
18	Master the basics of MT and its impact on the translation process
19	Assess the relevance of MT systems in a translation workflow and implement the appropriate MT system where relevant
20	Apply other tools in support of language and translation technology, such as workflow management
Personal and interpersonal	
Students know how to...	
21	Plan and manage time, stress and workload
22	Comply with deadlines, instructions and specifications
23	Work in a team, including, where appropriate, in virtual, multicultural and multilingual environments, using current communication technologies
24	Use social media responsibly for professional purposes
25	Take account of and adapt the organisational and physical ergonomics of the working environment
26	Continuously self-evaluate, update and develop competences and skills through personal strategies and collaborative learning
Service provision	
Students know how to...	
27	Monitor and take account of new societal and language industry demands, new market requirements and emerging job profiles
28	Approach existing clients and find new clients through prospecting and marketing strategies using the appropriate written and oral communication techniques
29	Clarify the requirements, objectives and purposes of the client, recipients of the language service and other stakeholders and offer the appropriate services to meet those requirements
30	Negotiate with the client (to define deadlines, rates/invoicing, working conditions, access to information, contracts, rights, responsibilities, language service specifications, tender specifications etc.)
31	Organise, budget and manage translation projects involving single or multiple translators and/or other service providers
32	Understand and implement the standards applicable to the provision of a language service
33	Apply the quality management and quality assurance procedures required to meet pre-defined quality standards
34	Comply with professional ethical codes and standards (confidentiality, fair competition etc.) and network with other translators and language providers via social media and professional associations
35	Analyse and critically review language services and policies and suggest improvement strategies

3.2. The 2022 EMT Competence Framework – a step forward

In the 10 or so years of its existence, the EMT Competence Framework had become a generally recognised guideline in Europe and beyond, and was also frequently used for designing programmes. However, a lot had changed in the translation world since 2017 and the EMT network had to keep up with the times. It soon became clear that the EMT Competence Framework needed to be adapted to the new technological and societal changes that were impacting the discipline. The EMT Network and the EMT Board therefore decided to set up a task force to update the competence framework.

3.2.1 Fine-tuning of the 2017 Competence Framework and differences between the 2017 version and the new 2022 version

As the EMT Competence Framework is also the basis for the evaluation of EMT network applications, which takes place every five years, the changes to the 2017 Competence Framework were also aimed at maintaining the highest possible level of comparability. Future applicants should thus be given the opportunity to stay in line with the new Competence Framework if, in the meantime, they have made changes to their own study programme that correspond to the requirements of the 2017 Competence Framework. This approach was also chosen in the knowledge that curricular changes are subject to precise bureaucratic steps, which usually take a lot of time. During the working process, the changes were therefore referred to as fine-tuning to emphasise the close link to the 2017 Competence Framework.

Table 2 shows the competences of the 2022 Competence Framework. Changes are printed in italics. The reasons for the changes as part of the fine-tuning process are briefly described below. These reasons can be roughly divided into five groups: technological progress, market needs, changes caused by the pandemic, awareness of accessibility and stylistic changes for the sake of clarity. In Table 2, these categories are listed in round brackets next to the ordinal number of the respective competence. 1 was chosen for technological progress, 2 for market needs, 3 for changes caused by the pandemic, 4 for accessibility and 5 for stylistic changes.

The aim of the fine-tuning process was, among others, to emphasise language and cultural skills more clearly, especially in times of increased migration and given the importance of L2 language acquisition. As previously in the 2017 Competence Framework, language and cultural competences are defined as a prerequisite for admission to the Master's in Translation. Nevertheless:

This updated framework reflects the need for these human skills by reiterating the importance of linguistic, sociolinguistic, cultural, and transcultural skills. This does not mean a narrower focus, but rather an awareness of human skills

as a differentiator in a technologized employment market, where linguistic, critical, and ethical competences can combine to produce a transversal skill set to equip graduates for the future. (EMT Competence Framework, 2022, p. 2)

In comparison to the 2017 version, the linguistic and cultural competences were therefore described in more detail in the 2022 Competence Framework (EMT Competence Framework, 2022, p. 6).

A fundamental change in the latest Competence Framework is the addition of competence 35 in the last segment ‘Service Provision’, resulting in a total number of 36 competences. All other numbering before 35 has remained unchanged and, for the most part, the contents with the respective changes and additions also correspond basically to the content of the 2017 Competence Framework, thus ensuring the required comparability. At the same time, however, the fine-tuned text makes clear in which direction the translation market is developing and which aspects should be kept in mind when designing or updating a curriculum for a Translation Master's programme.

A comparison of the 2017 and 2022 versions of the Competence Framework shows that, apart from stylistic changes, the main focus was on technological and market changes. So as to better comprehend market needs at an academic level as well, the results of the ELIS Survey 2022 were considered during the fine-tuning process. ELIS, the European Language Industry Survey, was launched in 2013 by EUATC, the European Union of Associations of Translation Companies. Since then, ELIS has been conducted annually. Today, it is co-organised with ELIA, FIT Europe, GALA, the EMT university network, the European Commission's LIND group and Women in Localization.

Of course, specific observations by teachers at EMT universities were also considered in the fine-tuning. The inclusion of the word ‘intracultural’ in competence number 8, for example, is largely due to the new introduction of courses on barrier-free copywriting and translation in many current curricula. The content of competence number 30, i.e. the ability to give constructive feedback to potential clients on the work process and one's own product in critical situations, is based on the observation that students often show little initiative in this respect – for example during internships – and have only limited argumentative means at their disposal in such situations.

Table 2. EMT Competences 2022

Translation (strategic, methodological and thematic competence) Students know how to...	
1	Analyse a source document, identify potential textual and cognitive difficulties and assess the strategies and resources needed for appropriate reformulation in line with communicative needs
2 (2)	Summarise, rephrase, restructure, and shorten a message <i>and adapt it to market needs</i> rapidly and accurately in at least one target language, using written and/or spoken communication
3 (5)	<i>Evaluate</i> the relevance and reliability of information sources with regard to translation needs
4	Acquire, develop and use thematic and domain-specific knowledge relevant to translation needs (mastering systems of concepts, methods of reasoning, presentation standards, terminology and phraseology, specialised sources etc.)
5	Implement the instructions, style guides, or conventions relevant to a particular translation
6	Translate general and domain-specific material in one or several fields from one or several source languages into their target language(s), producing a 'fit for purpose' translation
7 (2,5)	Translate different types of material on and for different kinds of media <i>and target audiences</i> , using appropriate tools and techniques
8 (4)	Translate and mediate in specific <i>intracultural and</i> intercultural contexts, for example, those involving public service translation (and interpreting), website or video-game localisation and <i>accessibility</i> community management, etc.
9	Draft texts for specific purposes in one or more of their working languages, taking into account specific situations, recipients and constraints
10	Analyse and justify their translation solutions and choices, using the appropriate metalanguage and applying appropriate theoretical approaches
11 (1,2)	Check, review, <i>revise and evaluate</i> their own work and that of others according to standard or work-specific quality objectives <i>and assess the appropriateness of using tools for the work at hand</i>
12	Understand and implement quality control strategies, using appropriate tools and techniques
13 (1)	<i>Edit source text content for processing using a translation tool</i>
14 (1)	<i>Post-edit MT output using style guides and terminology glossaries to maintain quality standards in MT-enhanced translation projects</i>
Technology (tools and applications) Students know how to...	
15 (1)	Use the most relevant IT applications, including the full range of office software, and adapt rapidly to new tools and IT resources <i>having critically assessed their relevance and the impact of change on their work practices</i>
16 (1,2,5)	Make effective use of search engines, corpus-based tools, text analysis tools, <i>computer-assisted translation (CAT) and quality assurance (QA) tools where appropriate</i>
17 (5)	Pre-process, process and manage files and other media/sources as part of the translation, e.g. <i>web</i> and multimedia files
18 (2,5)	<i>Understand</i> the basics of MT <i>systems</i> and <i>their</i> impact on the translation process, <i>and integrate MT into a translation workflow where appropriate</i>

19 (1)	<i>Recognise the importance and value of translation and language data, demonstrating data literacy</i>
20 (5)	Apply other tools in support of language and translation technology, such as workflow management <i>tools</i>
Personal and interpersonal Students know how to...	
21 (3,5)	Plan and manage time (<i>including complying with deadlines</i>)
22 (2,3)	<i>Manage workload, cognitive load, stress and critical professional situations</i>
23 (3,5)	<i>Work both autonomously and in virtual, multicultural and multilingual teams, using appropriate communication technologies</i>
24	Use social media responsibly for professional purposes
25	Take account of and adapt the organisational and physical ergonomics of the working environment
26 (2)	Continuously self-evaluate, update and develop competences and skills through personal strategies and collaborative learning <i>and acknowledge the importance of lifelong learning</i>
Service provision Students know how to...	
27	Monitor and take account of new societal and language industry demands, new market requirements and emerging job profiles
28	Approach existing clients and find new clients through prospecting and marketing strategies using the appropriate written and oral communication techniques
29	Clarify the requirements, objectives and purposes of the client, recipients of the language service and other stakeholders and offer the appropriate services to meet those requirements
30 (2)	<i>Interact at all stages with the client</i> (negotiate deadlines, rates/invoicing, working conditions, access to information, contracts, rights, responsibilities, language service specifications, tender specifications, <i>offer feedback</i> etc.)
31	Organise, budget and manage translation projects involving single or multiple translators and/or other service providers
32	Understand and implement the standards applicable to the provision of a language service
33 (2)	Apply the quality management and quality assurance procedures required to meet pre-defined quality standards <i>and manage client feedback and complaints</i>
34 (5)	<i>Critically assess and work within the ethical principles</i> (such as confidentiality, fair competition, <i>impartiality</i>) <i>defined codes of ethics and guides of good practice</i>
35 [NEW] (2,3)	<i>Network with other translators and language providers, including via professional associations, events and social media so as to improve individual and collective professional visibility</i>
36 [former 35] (3,5)	Analyse and critically review language services and policies and suggest improvement strategies <i>as an extension to their social and economic responsibility</i>

4. Applicability of the EMT Competence Framework

As the EMT Competence Framework is strongly practice-oriented and is intended to represent an efficient link between theory and practice, the question arises as to what extent the competence framework can be used in everyday teaching and whether potential employers find the competences described in it useful.

On first impression, 36 competences appear to be a very large number of desiderata. Beginners in particular have the feeling that they cannot acquire these wide-ranging competences during the one-year or two-year Master's degree programme in Translation. Many inexperienced teachers sometimes believe that graduates will never achieve the competence level required by the EMT Competence Framework. What is rarely considered is that many competences are closely connected to each other and that several competences are often covered in a single course. In the application process for the EMT network, which takes place every five years – the most recent application round started at the end of 2023 – applicants are asked, among other things, to indicate which competences of the framework are taught in a particular course using the framework's numbering for each competence. And it is during the application process that many teachers, managers and decision makers in academia become aware of how well positioned their study programme is and how far it covers the EMT skills spectrum in the various courses. It is also clear that the 36 competences aim to reflect as many academic realities as possible, because the competence framework is used as the basis for the application of very different Master's programmes in Europe and partly even beyond. At the same time, not all EMT study programmes have necessarily to comply with all 36 competences. A PSIT-oriented translation programme, for example, will have a different focus than a translation programme oriented towards literary and media translation.

A possible integration of most EMT competences in a multilingual course as part of a Translation Master's programme is described in the article 'Bridging the Gap – a Master's-level course which implements the EMT Competence Framework' (Krause, 2022). Even though this article still refers to the 2017 Competence Framework, it clearly shows that it is possible to tackle most EMT competences in theory and have students apply them in practice even in a single introductory course in the Master's programme. Of course, this will then require more in-depth study in further Master's courses, but this course at the interface between the Bachelor's and Master's programmes already provides an initial familiarisation with EMT skills.

In addition to the academic perspective, however, there is also the other side of the coin, namely employability, to which all academic training institutions should be committed.

As part of ELIS, potential employers from the language industry and institutions were asked which skills they felt were underdeveloped in the degree holders. This article refers to the results of ELIS 2022 and ELIS 2023. Both academics and language service providers/institutions were questioned about selected competences based on the EMT Competence Framework. The question for the academics was as follows: Please indicate the skill levels that your typical Master's graduate possesses. The question for the other groups was: Based on your experience with recent candidates holding a translation-related Master's degree, which skills must be improved to meet your unit's requirements? Both referred to Cultural awareness, Information gathering & processing, Interpersonal skills, Knowledge about market expectations, Planning and quality process, Professional ethics, Source language skills, Target language skills, Translation competence, Translation technology, Workspace-related computer skills. In this context, it was interesting to compare the expectations and perceptions in academia with those in the professional world.

In ELIS 2022, employers, for example, were asked to indicate the level of graduates' performance in the above-mentioned competences using a scale from 0 to 3, i.e. basic, independent, proficient, and compare it with their own expectations. The largest gaps were found in information handling, translation competence, professional ethics and project management. Employers had the highest expectations in the areas of translation, target languages skills, source language skills, information handling and cultural awareness.

In ELIS 2023, representatives from academia were questioned, based on the EMT competences mentioned above, about their perception of graduate performance and employers' expectations. They identified larger skill gaps in planning and quality process, translation technology, information gathering and processing and target language skills. It is important to note that these gaps relate exclusively to the academic perspective and are based on the expectations that academia assumes the language industry has. However, academics also presume that employers have the highest expectations in the areas of translation, target languages skills, source language skills, information handling and translation technology, so there is a high degree of consistency with the information provided by the Language Industry in 2022. All these findings are of course important when it comes to defining study programmes and learning content.

The EMT Competence Framework has thus also become an indicator of the employability of graduates with a Master's in Translation.

5. Outlook for the EMT Competence Framework

The rapid pace at which today's world is changing has of course also affected the world of translation.

Large language models (LLM) are having an enormous impact on translation. Since ChatGPT and similar chatbots are widely known and used, the fear that translators will be replaced by AI has become increasingly evident, uncertainty is spreading among language professionals and translations students, and many questions are being raised. Therefore, many forums, institutions and congresses are dealing with the changes that can be foreseen or have already occurred because of generative AI in the field of translation. The 10th edition of one of Europe's largest translation forums, TEF, the Translating Europe Forum was held in November 2023 under the title 'Achieving excellence in translation'. The programme ranged from skills to the future of translation and training to quality management, and from technologies to promoting language professions. The closing panel 'Back to the future' was dedicated to the question as to what the future might hold for the translation market, the skills required from language professionals, quality issues and the role of technology. Andrejs Vasiljevs from the LIND expert group (see European Commission, DG Translation, 2020, for more detail), the Language Industry expert group that provides DGT with expertise on the translation industry, emphasised the need to integrate technologies and generative AI into the translation process. Vasiljevs showed that LLMs may take over many tasks, not only mere translation. Text Generation, Creative Writing and Ideation, Summarization, Semantic Search etc. – i.e. tasks that are normally performed by language service providers – can be done by LLMs. However, he also warned against having too high expectations in these applications. Furthermore, he described several risks of LLMs, such as the risk of producing discriminatory and exclusive speech, risks relating to the handling of sensitive information, the risk of producing false or misleading information or the economic and environmental impact. Therefore, humans will still have to check and validate the results of LLMs (see European Commission, DG Translation, YouTube Channel, 2023, for more detail).

What does this mean for the future of the EMT skill set? Competence number 19 of the 2022 EMT Competence Framework says in a very general way: "Recognise the importance and value of translation and language data, demonstrating data literacy" (European Commission, DG Translation, 2022, p.9). The latest developments make it clear that this competence needs to be described in more detail and complemented. Skills like a good insight into statistics and data science, awareness of the danger of data biases, the capacity of combining codes of ethics of different domains and an increased ethical judgement, creativity and contextual awareness, awareness of the danger of language disparity, the ability to sell translation as a human-driven product and to give it the value it deserves in society could be spotlighted even more in the next version of the EMT Competence Framework. This would allow the EMT Competence Framework to

maintain its twofold function as a guide for designing programmes in the field of translation, but also as a benchmark for the needs of the language industry and thus for the employability of graduates.

References

- Besznyák, R., Fischer M. & Szabó, C.** (Eds.). (2020). *Fit-For-Market. Translator and Interpreter Training in a Digital Age*. Delaware/Malaga: Vernon Press.
- Council of Europe** (2018). Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Companion Volume. Accessed 28 November 2023. <https://rm.coe.int/cefr-companion-volume-with-new-descriptors-2018/1680787989>.
- EUATC** (2022). ELIS 2022 Results. Accessed 10 December 2023. <http://elis-survey.org/wp-content/uploads/2022/06/ELIS-2022-Followup-results.pdf>.
- EUATC** (2023). ELIS 2022 Results. Accessed 10 December 2023. <http://elis-survey.org/wp-content/uploads/2023/03/ELIS-2023-Results.pdf>.
- European Commission, DG Education and Culture** (2008). Explaining the European Qualifications Framework for Lifelong Learning. Accessed 28 November 2023. <https://europa.eu/europass/system/files/2020-05/EQF-Archives-EN.pdf>
- European Commission, DG Education and Culture** (2009). ECTS' users guide. Accessed 28 November 2023. https://www.ehea.info/media.ehea.info/file/ECTS_Guide/77/4/ects-guide_en_595774.pdf.
- European Commission, DG Translation** (2017). European Master's in Translation Competence Framework 2017. Accessed 2 November 2023. https://commission.europa.eu/system/files/2018-02/emt-competence_fw_2017_en_web.pdf.
- European Commission, DG Translation** (2022). European Master's in Translation Competence Framework 2022. Accessed 2 November 2023. https://commission.europa.eu/news/updated-version-emt-competence-framework-now-available-2022-10-21_en.
- European Commission, DG Translation** (2020). Language Industry Expert Group (LIND). Accessed 10 December 2023. https://commission.europa.eu/about-european-commission/departments-and-executive-agencies/translation/language-industry-expert-group-lind_en.
- European Commission, DG Translation** (2023). Translating Europe Forum (TEF). Accessed 10 December 2023. https://commission.europa.eu/translating-europe/translating-europe-forum-2023-2023-11-08_en.
- European Commission, DG Translation** (2023). TEF 2023, Back to the future. YouTube Channel Accessed 30 December 2023. <https://www.youtube.com/watch?v=d8XdHmuyWR0>.
- European Commission, EMT Expert Group** (2009). Competences for Professional Translators, Experts in Multilingual and Multimedia Communication. Accessed 20 October 2022. http://ec.europa.eu/dgs/translation/programmes/emt/key_documents/emt_competences_translators_en.pdf.
- European Union** (2006). Recommendation 2006/962/EC on Key Competences for Lifelong Learning. Accessed 28 November 2023. [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006H0962&from=EN%20\[Ref%20list](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006H0962&from=EN%20[Ref%20list).
- Hurtado, A.** (Ed.). (2017). *Researching Translation Competence by PACTE Group*. Amsterdam: John Benjamins.
- Krause, A.** (2022). Bridging the Gap – a Master's-level course which implements the EMT Competence Framework. In Agorni, M. & De Bonis, G. (Eds.), *Collaboration in Translation* (167–185). Napoli: Paolo Loffredo.

School of English and American Studies, Eötvös Loránd University

E-mail: karoly.krisztina@btk.elte.hu

<https://orcid.org/0000-0002-2616-1254>

Krisztina Károly: Research methods in the study of linguistic mediation

Alkalmazott Nyelvtudomány, Különszám, 2024/3. szám, 15–43.

doi:<http://dx.doi.org/10.18460/ANY.K.2024.3.002>

Research methods in the study of linguistic mediation

This paper offers an overview of the research methods applied in the interdisciplinary field of linguistic mediation. It presents the features of primary and secondary research, highlights the difference between theoretical (conceptual) and empirical studies, and outlines the characteristics, basic principles and quality criteria of quantitative, qualitative and mixed-methods research. It provides guidance not only in formulating adequate aims, research questions and hypotheses, but also in writing up the methodology sections of papers. Translation, used in a broad sense to include various forms of linguistic mediation, is viewed as a complex linguistic, cognitive, social and cultural phenomenon. Therefore, its study involves the target language textual product, the text comprehension and production process, its context and participants. The paper thus ends by presenting the four directions of research on linguistic mediation (product-, process-, participant- and context-oriented investigations) and illustrates these through examples of empirical research conducted in the field.

Keywords: translation, quantitative, qualitative, mixed-methods research, quality criteria

1. Introduction

Translation studies, used in the broad sense, encompasses the scientific investigation of all spoken and written forms of linguistic mediation. This field has undergone a dynamic development in the past 50 years, both in its theoretical underpinnings and research methodologies. This paper¹ focuses on the latter. It has been motivated by the fact that the study of linguistic mediation has developed into a highly competitive, interdisciplinary area of research, where scholars have to meet the highest standards in conducting and reporting on empirical research (in journals, at conferences, etc.) (Curry & Lillis, 2004). A significant prerequisite of this challenge, besides working with a sound theoretical framework, is their ability to design and conduct research that meets the highest quality standards methodologically and ethically. This paper is meant to aid novice researchers, or those experimenting with new methods, in identifying the criteria necessary for meeting these requirements. Without attempting to be fully comprehensive, it reviews the most significant features and standards of research methodologies applicable to the interdisciplinary exploration of linguistic mediation. It primarily builds upon the research paradigms of the social sciences and applied linguistics. It enumerates all those criteria of research that are necessary to find answers to questions in a

¹ This paper is an updated and complemented version of my earlier work on the research methods of applied linguistics (Károly, 2002) and translation studies (Károly, 2022a).

systematic manner and to provide answers that are reliable and credible (Hatch & Lazaraton, 1991, p. 1), or, as Dörnyei (2019) put it, to perform a “disciplined inquiry” (p. 15).

My paper is not without precedents. It has been informed by work done in applied linguistics (e.g. Brown, 1988; Creswell, 2009; Dörnyei, 2019; Hatch & Lazaraton, 1991; Holliday, 2002; Larsen-Freeman & Long, 1991; Tashakkori & Teddlie, 2010) and translation studies (e.g. Bell, 1991; Chesterman, 2000; Göpferich, 2010; Krings, 1987; Marco, 2009; Saldanha & O’Brien, 2014; Tirkkonen-Condit, 2002; Williams & Chesterman, 2002). It first explains the difference between primary and secondary research, shows how theoretical and empirical studies differ, and outlines the basic principles and quality criteria of quantitative, qualitative and mixed-methods research. It ends by presenting and illustrating, with examples, the four avenues of research on linguistic mediation, namely product-, process-, participant- and context-oriented investigations.

2. Empirical research: paradigmatic approaches and methods of inquiry

2.1. Research questions, aims, hypotheses

Scientific inquiry may fundamentally be of two kinds: theoretical (dealing with a conceptual problem) or empirical (data-based). Either way, the work of the researcher is inspired by questions that have disciplinary significance, that is, by issues that are interesting or relevant for other researchers too. These **research questions** may originate from various sources: one’s own professional interest, “fashionable” topics, other researchers’ completed or incomplete studies, or they may also be inspired by themes that deserve to be investigated again. When formulating the research questions, three criteria are especially important, as the success of the undertaking is assessed based on the extent to which the researcher manages to answer them. Therefore, research questions need to be:

- conceptually and paradigmatically adequate (aligned with the theoretical and methodological underpinnings of the study);
- sufficiently concise (clear and unambiguous, containing properly defined and used words that all “count”): unnecessary or misused words may mislead readers and produce false expectations, preventing the text from meeting reader expectations (e.g. will not be recommended for publication);
- goal-oriented (harmonise with the aims of the research).

A piece of research may either aim at gathering new information and thus create new knowledge, or reinforce or contradict already existing knowledge. However, it is important to note that the methods of inquiry are determined by the aim of the research and not vice versa. Therefore, the **statement of the aim**, similarly to that of the research question, has to be not only conceptually and paradigmatically adequate, but also sufficiently concise. It is best if it takes the form of a strong, explicit statement that covers, like an “umbrella”, all of the aspects of inquiry and information specified in the research question.

Related to particular research questions, based on previous research or the experiences of the researcher, it is possible to formulate preliminary assumptions, namely, **hypotheses**. A hypothesis is a statement that can be tested about the connection of two or more concepts or phenomena (Matthews & Ross, 2010, p. 58). So, it is testable or measurable phenomena that we formulate hypotheses about (e.g. in quantitative investigations). In other cases (e.g. in qualitative research aiming to understand phenomena in depth), we need to be careful about formulating hypotheses, because they may delimit the scope of our exploration. They might influence the thinking of the researcher to such an extent that they prevent them from noticing certain aspects of the phenomenon under scrutiny. In relation to the study of translation, Chesterman (2007a, pp. 11–12) distinguished four types of hypotheses:

- (1) descriptive hypotheses, focusing on the characteristics or the classification of features: “all Xs have feature F / belong to class Y” (p. 4) (e.g. corpus studies on translation universals);
- (2) explanatory hypotheses, referring to cause and effect relationships: “X is caused by / made possible by Y; Y explains X” (p. 4) (e.g. individual case studies showing that given features appear because of certain factors);
- (3) predictive hypotheses, forecasting the occurrence of something under particular circumstances: “in conditions ABC, X will (tend to) occur” (p. 4) (e.g. experimental studies indicating that if something happens, translation quality will become better or worse);
- (4) interpretive hypotheses, showing that a particular concept or phenomenon can be interpreted as something else that is more familiar, already known, or simpler to understand: “X can be (usefully) interpreted as Y” (p. 4) (e.g. translation can be interpreted as creative production, i.e. art, rather than text reproduction).

The first three are empirical hypotheses, so they are tested against empirical evidence. Predictive hypotheses test particular explanatory ones (pp. 4–5). The fourth hypothesis, on the other hand, appears mostly in theoretical research, where the aim is not to test it against empirical data to see whether the data would justify it or not, but to test it “against pragmatic criteria (are they conceptually useful, insightful?)” (p. 4). However, in the latter case, explicit

statements of hypotheses are not common. Furthermore, quantitative studies aiming to test hypotheses, using statistical methods, generally start out from the assumption that between the two (or more) variables investigated there is *no* relationship (Saldanha & O'Brien, 2014, p. 19): they formulate a negative hypothesis (X and Y are *not* related), which is called a null hypothesis (H0).

2.2. Research paradigms

In empirical research, new/original data is collected about a phenomenon, based on which the researcher can answer the research questions. Empirical research is thus data-based. The data gathered may be:

- linguistic (e.g. interpreted discourse);
- quantitative (based on numbers that are quantifiable; e.g. how many translation and interpreting MA graduates work as professional translators/interpreters), or;
- qualitative (based on “the words” of people, e.g. interviews).

The type of data influences the methods of data collection and analysis. Consequently, in empirical research, we distinguish between three approaches, also referred to as research paradigms, namely **quantitative, qualitative and mixed-methods research** (Figure 1), where the latter makes use of the potential of the previous two paradigms² (Creswell, 2009; Tashakkori & Teddlie, 2010). So, we may argue that in research everything is connected with everything else. Therefore, to plan a successful investigation, it is important to make sure that the statement of the aim, the research question, the instrument used to elicit data to answer the question and the method applied to analyse data are all neatly harmonised.

2.3. Types of research: conceptual issues, distinctive features

When thinking about research in a broad sense, we need to bear in mind that there is a difference between research whose aim is to generate original, new findings or create new theories, and research that works with or synthesises already existing findings or theories. Along these lines, Brown (1988) distinguishes between primary and secondary research. **Primary research** is based on analysing data directly to generate new results (e.g. case studies, statistical studies). **Secondary research**, on the other hand, synthesises the findings and theories of research conducted by others, using carefully selected criteria (e.g. the seminar paper, annotated bibliography, review article genres).

² There is no unanimous consensus in the literature regarding the extent to which the notion of “mixed-methods research” is identical with “multimethods research” and other similar formulations (e.g. multitrait-multimethod research, mixed model studies). Some use them as synonyms (Creswell, 2009; Dörnyei, 2019), others make a distinction between the two (Király et al., 2004, p. 95).

However, secondary research is not to be confused with the embedded, **literature review** section of research papers. Literature review sections do not constitute a separate genre, but form *part of* research genres to present the theoretical and/or empirical background of the study and demonstrate the research gap the study fills. According to Efrat Efron and Ravid's (2019) definition, a literature review is:

a systematic examination of the scholarly literature about one's topic. It critically analyzes, evaluates, and synthesizes research findings, theories, and practices by scholars and researchers that are related to an area of focus. In reviewing the literature, the writer should present a comprehensive, critical, and accurate understanding of the current state of knowledge; compare different research studies and theories; reveal gaps in current literature; and indicate what needs to be done to advance what is already known about the topic of choice. (p. 2)

Secondary research also needs to be distinguished from theoretical research. The purpose of **theoretical research** is, as its name implies, to carry out an in-depth investigation and/or a critical analysis of one or more theories or conceptual issues, based on the literature, in order to take a position against or in favour of one of them, or to propose a new theory that the author has developed. Consequently, from a rhetorical perspective, theoretical studies are argumentative, problem-solving texts (Swales & Feak, 1994). They have four main objectives (Lester & Lester, 2015, p. 308). They:

- identify or hypothesise a problem with historical implications for the scientific community;
- describe the setting up and historical development of the hypothesis;
- systematically analyse previous sources that have investigated the problem;
- present and evaluate the supported or newly proposed theory.

The organisation of theoretical papers is topic-dependent, but they have typical structural constituents: Introduction, Literature review, Analysis (aimed at solving the problem), Conclusions, References, Appendices (Swales & Feak, 1994). Depending on the topic, the titles of the sections may differ from these³. Note here that papers on translation theory also tend to contain linguistic "data". However, unlike in empirical work, these merely serve as examples to illustrate a claim or argument, and not as the empirical basis for their formulation.

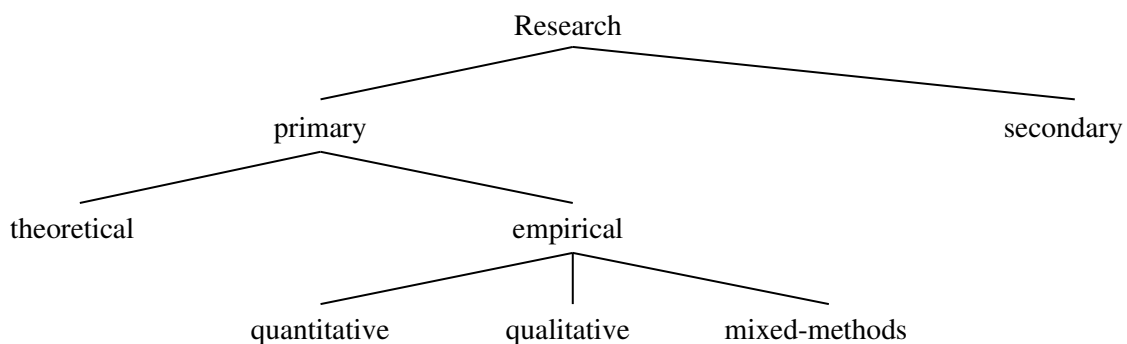
³ See, for instance, Glynn's (2021) theoretical study entitled *Outline of a theory of non-translation*.

Empirical studies fulfil the following four aims (Lester & Lester, 2015, p.308), they:

- highlight a problem bearing relevance for the scientific community, or formulate hypotheses, and propose research to investigate these;
- present the research methods;
- describe the findings;
- discuss and interpret the implications of the results.

Empirical research papers are structured according to these focuses and are typically organised into the following sections: Introduction, Theoretical background (or Review of the literature), Methods, Results and discussion, Conclusions (or Summary), References and Appendices. To summarise, the different types of research and their relationship to each other can be schematically illustrated as shown in Figure 1.

Figure 1. Types of scientific research

3. Traditional quality standards of empirical research

The two traditional quality standards of empirical research are reliability and validity. Although these were originally conceived in relation to quantitative research, in a certain sense and with some refinements, they are applicable to both major paradigms and consequently to mixed-methods studies too (see section 4).

3.1. Reliability

The reliability of research indicates the extent to which the measuring instruments and procedures produce the same results in different circumstances with a given population (Dörnyei, 2019, p. 50). Reliability, i.e. consistency and transparency, should be sought in both data collection and analysis. One way to do so is by training those involved in data collection/analysis to have a consistent understanding of terminology, to apply data collection/analysis

criteria consistently and with sufficient experience, so that they deal with the problems that arise during analysis/coding in a similar way.

In the case of observation, for instance, when using an observation sheet (e.g. to observe an interpreting situation), it is advisable to bear in mind the following: involve as few data collectors as possible to ensure reliable data collection and avoid errors; clarify the meaning of the criteria on the observation sheet; test the sheet beforehand so that by the time it is used for data collection the researchers have sufficient experience in working with it and have a chance to agree in advance on the way in which they deal with any potential problems that may arise during the process.

A similar approach is needed for data analysis. In the case of corpus analysis, the process needs to be complemented by involving a co-analyst. To ensure reliability of analysis, at least two people analyse the texts independently, according to the criteria specified, and then they compare their results (= inter-coder reliability checking). In case of disagreement in coding, they try to reach an agreement, or ask a third analyst to settle the dispute. If the analysis is conducted on a large corpus, it is enough for the second analyst to analyse only part of it and then compare the results with those of the researcher (first analyst) obtained for the same part. If their results are the same, no further checking is needed. If it is not possible to work with a second analyst, the researcher may carry out a control analysis by reanalysing the corpus or part of it after a certain period of time and then comparing the outcomes of the control analysis with the results of the first analysis (= intra-coder reliability checking).

Reliability of coding can also be measured using statistical methods. In this case, a so-called reliability coefficient is calculated (e.g. Pearson's correlation coefficient). The reliability coefficient should be interpreted similarly to correlation coefficients (its maximum value is +1.0, indicating complete agreement, perfect reliability). If we take the example above, the reliability coefficient is calculated based on the correlation between the results obtained by the first and the second analyst. The acceptable value depends on the discourse variables under scrutiny: (1) how automatic/objective the identification of the variable is (e.g. lexical repetition, reference) or (2) how much interpretation is needed for its identification (e.g. logical relations, topical progression in discourse). The former is expected to be close to the maximum value (between .90 and 1.0), while in the case of the latter, a slightly lower level of agreement (e.g. .80) is also acceptable. The procedure is illustrated, for instance, in Klaudy and Károly's (2000, p. 148) research, which investigated the text-organising function of lexical repetition in the translations of trained translators and students of translation and interpreting.

The quality of reliability is also referred to in the literature as **replicability** or **reproducibility**. These are particularly useful terms for research writing, as reliability should also be sought in the dissemination of results. A study fulfils the condition of replicability if it presents all the information about the research

in so much detail as is necessary to make it transparent and therefore reproducible (by someone else). Here, we should not only think about information concerning research methodology (research aims, questions, context, participants, instruments⁴, data collection and analysis, etc.), but also about the theoretical background of the research (what theory it is based on, what is its theoretical stance), and its terminological basis (what key terms it uses and how it defines them). Silverman (2006, p. 282) calls this condition “**theoretical transparency**”. In order to ensure transparency and reproducibility, in the case of textual or corpus data, it is advisable to also include a short sample analysis in the methodology section of the study, to demonstrate the method and steps of analysis (Károly, 2010).

3.2. Validity

There are several types and forms of validity, depending on the methodological paradigm of the study (to be discussed in section 4). Here, I will present the two that are relevant for all kinds of empirical research, namely internal and external validity. According to Hatch and Lazaraton (1991), **internal validity** refers to the interpretation of research findings within the context of the study. In qualitative research, this type of validity is called **credibility** (see section 4.2). To this end, particular attention should be paid to the following:

- (1) the selection of the participants (e.g. their characteristics, relevance, potential for attrition);
- (2) the natural maturation of the participants (e.g. in longitudinal studies, participants may change over time, which may affect their performance);
- (3) other influencing events or factors (e.g. in a case study on the development of translation skills as a result of a translation assignment);
- (4) the design of measuring instruments (to ensure their validity/credibility and reliability);
- (5) task instructions (precise formulation, piloting/pre-testing);
- (6) the creation of an appropriate database (e.g. how many items in a tool measure a variable, or the frequency of a variable in a text);
- (7) the impact of measurement (e.g. pre-testing may change the participant’s performance when the actual measurement is taken).

Hatch and Lazaraton (1991) use **external validity** to refer to the interpretation of research findings and their generalisability *beyond* the scope of the investigation. Internal validity is a necessary condition for external validity. In quantitative research, generalisability is ensured by the appropriate selection of participants. It is important to have a representative sample, to select them

⁴ To ensure the replicability of the study, it is useful to include the measuring instrument (the questionnaire, the interview questions, etc.) or, in the case of a corpus-based investigation, a few sample texts taken from the corpus/corpora in the appendix of the paper for illustration.

randomly, and to be descriptive and inferential in the interpretation of statistical analyses, since it is on the basis of this description that the reader is able to interpret the findings. In qualitative research, in the absence of a representative sample, external validity can only be achieved if the context and participants are selected according to predefined criteria and the analysis is exhaustive. The aim of such research is not to generalise from the results, but to make them applicable/transferrable to other contexts. For this reason, the external validity of qualitative research is referred to as **transferability** (see section 4.2).

4. Quantitative, qualitative and mixed-methods research

Relating to the quality standards of research, there is no unanimous consensus in the literature on what is expected of the different paradigms.⁵ As the methodology of research in applied linguistics and translation studies has developed greatly over the past few decades, these expectations have also become more nuanced and adapted to the distinct methodological paradigms. I will therefore concentrate below on those standards where there is relative agreement. Within each paradigm, I will review their typical methods (e.g. survey, ethnography) and tools (e.g. questionnaire, interview). To highlight their distinctive features, Table 1 summarises the most significant characteristics of the quantitative and the qualitative research paradigms.

Table 1. The distinctive features of quantitative and qualitative research
(partly based on Larsen-Freeman & Long (1991) and Lincoln & Guba (1985))

	Quantitative research	Qualitative research
Methods, data:	quantitative;	qualitative;
Aim:	explore the factual aspects of social phenomena;	understand human behaviour;
Investigation:	in-depth, controlled measurement;	natural, uncontrolled observation;
Nature:	objective (based on reality);	subjective (based on the perception of the researcher);
Perspective:	detached from data, ‘outsider’ perspective;	close to data, ‘insider’ perspective;
Basis:	evidence-based, starting out from hypothesis	discovery-oriented, descriptive stance
Hypothesis:	aims to test hypothesis;	aims to generate hypothesis;
Orientation:	outcome-oriented;	process-oriented;
Data type:	factual and reproducible data;	rich, deep data;
Conclusions:	generalisable, because it is based on a large number of participants / great amount of data (representative sampling);	no generalisable conclusions, but transferability, because it is case-based;
Approach:	analytical.	holistic.

⁵ For a detailed analysis of the different research methods, see Dörnyei (2019, pp.25-30).

The separation of the two paradigms as shown in Table 1 may appear too categorical and simplistic, but the comparison illustrates the differences in approach. Nevertheless, research experience has shown that it is more useful to think of the qualitative–quantitative dichotomy as a continuum (Table 2) rather than as two extremes. The natural and useful combination of particular elements of the two have given rise to the so-called mixed-method approaches that are becoming increasingly common. When choosing research methods, we should not forget that no method is good for everything; each has its advantages and disadvantages. It is therefore important to choose the method that is best suited to the research aims and questions.

Table 2. Continuum of research methods
(based on Larsen-Freeman & Long (1991) and Mahboob et al. (2016))

Qualitative research ←						→ Quantitative research					
Introspection	Participant observation	Non-participant observation	Ethnography	Case study	Discourse analysis	Practitioner research	Focused description	Pre-experiment	Quasi-experiment	(True) experiment	Survey research

At the leftmost end of the qualitative–quantitative continuum appears the **introspection** method of the qualitative paradigm. It originates from psychological research and means that the researcher tries to gain insights into the mental processes that accompany the translation or interpreting task (e.g. Krings, 1987; Tirkkonen-Condit & Jääskeläinen, 2000). A close variant of introspection is **retrospection**, when the researcher explores the mental processes taking place during the translation/interpreting task *afterwards*, by “looking back” at the task.

A dominantly qualitative approach characterises the various types of **observations** too. Observation can take place with or without the participation of the researcher. If it is done with the participation of the researcher (participant observation), he/she is involved in the activity under scrutiny. It is not based on a specific hypothesis, but on what the researcher observes or experiences, therefore its aim is to generate hypotheses. This method is characterised by prolonged observation and a small number of participants. As the researcher is also involved in the activity, the data are recorded, for example, in the form of post hoc note-taking or a diary (Károly, 2002). If the observation is conducted without the researcher’s participation (non-participant observation), he/she does not take part in the activity, but merely observes it.

Moving towards the middle of the continuum, the methods of ethnography, case study, discourse analysis and practitioner research appear, and are closely related to each other in nature. **Ethnography** is a direct, holistic investigation of a culture's/community's behaviour in its own social and communicative context ("field" research; Hubscher-Davidson, 2011; Koskinen, 2008, p. 37). It reveals social reality (the identity of community members, their characteristic patterns of text construction, their wider social context) through the perspective of its participants (Mahboob et al., 2016, p. 54; see section 5.1).

A **case study** explores *the* phenomenon (= *the* case: e.g. a person, a text) in its natural, real-life context (e.g. through observation, interview; see section 5.4). Case study and ethnography are closely related, but their traditions differ. Traditionally, ethnography meant the holistic study of a culture/community with the aim of revealing the characteristics and wider social context of everyday text production (Koskinen, 2008, p. 37). It also involved the direct observation of writing and human behaviour in a given cultural "field" to interpret social reality from the perspective of those who live in that culture. Nowadays, this approach seems to be changing (Saldanha & O'Brien, 2014, pp. 208–209): there is less emphasis on participant observation, and more attention paid to studying written documents and conducting interviews, or just to working with multiple data sources and data analysis techniques. In this way, ethnography has become more of a methodological approach than a research method. It has a lot in common with case studies, because both take a holistic approach, examining human behaviour in its own social context and drawing on rich data collected in authentic settings. Their difference lies in the fact that in ethnographic studies, the participation and lived experience of the researcher in a given context still plays a crucial role, whereas in a case study, reliability, validity and objectivity are the most important requirements.

Discourse analysis reveals the structural and functional characteristics of natural texts or interactions in a given social or institutional context (Mahboob et al., 2016, p. 51; see section 5.1). Using the theories and analytical methods of the discipline (also called discourse analysis), it investigates phenomena above the sentence level, such as topical progression or ideology in text, or turn-taking mechanisms in spontaneous dialogues.

The social and institutional context also plays an important role in **practitioner research**. Practitioner research investigates the person's own institutional, professional environment (work) in order to understand it more thoroughly and reflect critically on it, to make changes (e.g. improvements) where necessary (Mahboob et al., 2016, p. 51; see section 5.3). Here, therefore, the researcher is both the researcher and the participant, not an "external" researcher or "outsider". Practitioner research has much in common with case studies and ethnographies, and thus in this kind of research, a combination of both quantitative and qualitative data collection and analysis procedures can be observed (Mahboob et al., 2016, pp. 51–52; Zeichner & Noffke, 2010).

Moving further along the quantitative direction of the continuum, the method of **focused description** can be found. In focused description, a specific phenomenon/variable is observed (e.g. the impact of the mother tongue on translation). It aims to classify and organise the data to identify relationships and correlations (e.g. with an observation sheet). Such research can be conducted with a large number of participants and is thus typically based on quantitative analyses.

In the various types of experiments (true, quasi- and pre-experiment), quantitative investigations dominate. The aim of a **true experiment** is to explore a cause-and-effect relationship between one or more independent variables and one or more dependent variables (e.g. in a focused intervention designed to develop the use of post-editing strategies, investigate the effect of the intervention based on readers' perceptions of the post-edited translations) (Mahboob, 2016, p. 46). In such studies, it is essential to have a large number of participants to be able to draw generalisable conclusions from the results. True experiments, however, are rare, because they have to fulfil three conditions:

- (1) all but one factor is to be held constant: one independent variable is manipulated, the others are controlled (ensuring that they remain constant) and the dependent variable is observed to see if it changes or not;
- (2) experimental and control groups are to be used: they only differ in that the former has the intervention, the latter does not, so that the difference between them may be claimed to be caused by the intervention;
- (3) group assignment should be randomised: participants are to be randomly assigned to groups to ensure comparability.

If only the first two conditions are met, we can only speak of a **quasi-experiment**. It is not a true experiment, because the allocation of participants to groups is not random. A typical way of collecting data in such cases can be pre- and post-intervention observation. If, however, neither of the latter two conditions is met (no control group and no random allocation of participants to groups), the study is called a **pre-experiment**. A pre-experiment is intended to predict or explain human behaviour, but due to its methodological limitations, it cannot establish a cause and effect relationship between variables; thus it is more suitable for generating hypotheses. For example, a typical form of data collection is using a pre- and a post-test.

The most common and dominantly quantitative type of method belonging to the quantitative paradigm is **survey research**. A survey is a systematic, large-sample (representative) collection of information (Mahboob et al., 2016, p. 49). Its typical data collection instrument is the questionnaire. In the field of translation studies, it is used to analyse strategy use or attitudes.

4.1. The quality criteria of quantitative research methods

Quantitative research, as its name also suggests, is quantitative in nature: it uses statistical analysis to take measurements and discover patterns. Its advantage is that it is systematic, precise, rigorously controlled, based on accurate measurement, and provides reliable and reproducible data and results, which can be used to draw generalisable conclusions (Dörnyei, 2019, p. 34). Its typical data collection tools include questionnaires and corpora, and in data analysis, it generally uses statistical methods. The disadvantage of quantitative research is, by nature, that it shows the typical, general/average characteristics of groups and corpora, which does not reveal individual or stereotypical features, the depth of phenomena, or the processes, causes, etc. behind them. The following 14 **methodological principles** (partly based on Dörnyei's (2019) and Mahboob et al.'s (2016) work) need to be considered when planning quantitative research:

- (1) the focus of research is on the common characteristics of groups of people/texts, and not on individual/stereotypical features (work is done with variables and not cases);
- (2) to ensure the replicability of the research, the research process is presented in detail (including the criteria of selecting participants, random or purposive sampling, instrument design, methods of data analysis, etc.);
- (3) research questions and hypotheses are precisely formulated to make the subject and purpose of the research clear and avoid flaws of interpretation;
- (4) measurement reliability⁶ and validity⁷ are checked;
- (5) to evaluate the results correctly and to ensure replicability, the measuring instruments and the intervention are described in detail;
- (6) to maximise objectivity, standardised procedures are used for both participants/objects of inquiry and investigators;
- (7) numerical variables are explicitly specified;
- (8) statistical terminology is used professionally;
- (9) to enable the reader to evaluate the results, descriptive statistics (e.g. mean, standard deviation, sample size) are provided;
- (10) the interpretation of statistical significance is included;
- (11) results are presented visually, in simple and clear tables, graphs, charts, diagrams for illustration (with their explanations appearing in the text);
- (12) results are communicated and interpreted clearly, and alternative interpretations are also explored;
- (13) generalisable conclusions for a given population are drawn with care so as not to overstep the boundaries of the research;
- (14) the research method is evaluated to inform the methodological planning of further research on the topic.

⁶ e.g. by testing agreement between independent assessors using correlation analysis.

⁷ e.g. by piloting instruments using statistics.

Quantitative research has its dangers: one is that we may “get lost” in the calculations and not get meaningful, interpretable results; the other is that we overgeneralise because of the large database/corpus. Neither of these is a desired practice and thus need to be avoided. Attention has to be paid to individual differences among participants (Dörnyei, 2005), to stereotypical features (e.g. of certain texts, genres or people), and to the contextualisation and interpretation of figures. In the dissemination of the results, it needs to be made clear what exactly the numbers refer to, what values they may have and, if necessary, to provide readers with a basis for comparison.

Quantitative research has the longest history of **quality criteria** and is thus perhaps the least criticised or controversial type of research approach from the point of view of the methodological principles that define it. It has a considerable overlap with the quality standards I have already mentioned in relation to empirical research in general (reliability and validity); below, therefore, I will discuss these in the context of quantitative research. Based on an analysis of the relevant literature, Dörnyei (2019, pp. 50–54) has identified three criteria that quantitative research must meet: reliability, measurement validity and research validity.

The degree of **reliability** depends on the extent to which the measurement tools and procedures used in the research yield consistent results across different conditions within a population (Dörnyei, 2019, p. 50). The degree of reliability can be measured by statistical methods (e.g. Bachman, 2004; or for the use of Pearson’s correlation in translation analysis, see Károly, 2010), but not all research studies apply these.

Measurement validity exists if the interpretation of the results of the various test results or other measurement/evaluation procedures used in the research makes sense and is correct (Dörnyei, 2019, p. 50). Measurement validity is based on three pillars:

- (1) the construct validity of the phenomenon measured, which shows the extent to which the test results are consistent with the theory of which the construct is a part;
- (2) criterion validity, which indicates the extent to which the testing procedure correlates with other measuring instruments;
- (3) content validity, which is the expert judgement of the testing method.

It is important to note that validity does not relate to the measuring instrument or the outcomes of measurement, but to the interpretation of the results gained for the given population or texts.

Research validity, as its name suggests, is a broader concept than measurement validity because it applies to the whole of the research. Research validity depends both on the extent to which findings (and their interpretations) make sense, and on the extent to which they can be generalised beyond the

framework of the research. This is the same quality as the ones I referred to earlier in the discussion of the standards of empirical research as internal and external validity, so its risk factors are the same too (see section 2.2).

4.2. The quality criteria of qualitative research methods

Qualitative research allows for the identification, exploration and deeper understanding of complex phenomena that have not been studied before. The qualitative researcher takes an essentially constructivist approach. This perspective enables the researcher to explore and interpret reality through their own “filter”, based on data and following an inductive logic (moving from the specific to the general). The qualitative researcher does not believe that reality is independent of time and context, and that cause and effect are always separable (Lincoln & Guba, 1985). Thus, the disadvantages of qualitative research lie in its advantages: because of its open-minded and detailed analyses, involving the researcher’s subjective/intuitive interpretation, qualitative research projects typically work with a small number of participants and their outcomes can only be applied to the given participants and context (and cannot be generalised).

Its data collection methods include structured or semi-structured interviews, diaries, note-taking, document analysis, the creation of text databases (corpora), the use of images, audio or video recordings. For data analysis, whatever is possible is transformed into textual/verbal data (e.g. interview transcripts are prepared) since, as pointed out in section 2.2, analysis is based on “the words” of people. Due to its exploratory nature, it is more difficult to describe the characteristics of the qualitative research paradigm than those of quantitative research. Nevertheless, there are some **guidelines** (following Dörnyei, 2019; Mahboob et al., 2016) that are helpful when planning this type of research:

- (1) allow the research methods to be modified or supplemented as the research progresses, so that the methodological apparatus can “emerge” during the process – this is why the literature refers to it as “*emergent*” research design; the right approach is if the researcher remains open and flexible throughout to allow for any phenomena to arise (related to instruments, participants, texts, research questions, etc.);
- (2) work with only a few carefully selected participants or texts;
- (3) build on the insights, feelings, perceptions, experiences of the research participants, that is, on the way *they* interpret behaviours, events, situations, texts, etc. (to elicit these, formulations such as *Tell me how you see...; Tell me what you were thinking when you were editing the translation...* may be particularly useful);

- (4) collect data in the natural environment of the respondents, with prolonged and persistent observation over time and triangulation⁸ (i.e. work with multi-perspective analysis, simultaneously using e.g. observation, interview and particular documentation methods);
- (5) make data abundant and information-rich to allow for a sufficiently in-depth, detailed analysis covering all relevant aspects;
- (6) base data analysis on the interpretation of the researcher;
- (7) conduct cyclical data analysis: data collection → data analysis → another phase of data collection, if necessary → hypothesis generation based on the results obtained → validation of hypothesis based on new data;
- (8) provide thick descriptions of all the components of the research (theoretical basis, research questions, role of the researcher, context, participants, research procedures, results, etc.);
- (9) take a holistic approach: seek to get to know and understand the phenomenon *as a whole*;
- (10) draw conclusions based on an in-depth analysis of the situation and look for connections with other relevant theories.

The **quality criteria** of qualitative research are harder to define than those for quantitative research. Since we see everything through the eyes of the researcher who works with a small number of participants or texts, the findings seem more subjective and particularistic. Because of its exploratory, discovery-oriented nature, it may appear to be less systematically planned and thus less scientific than quantitative research. Nevertheless, research practice over the past decades has made it possible to formulate criteria by which scientific rigour and quality can be guaranteed in qualitative studies. These criteria are referred to as reliability and trustworthiness. The names of these standards overlap with some others presented earlier, but their use in this context is adapted to the interpretative nature of qualitative research.

In qualitative research, the degree of **reliability** depends on the extent to which the phenomena identified in data analysis are consistently classified by analysts (by other or by the same analyst) into the same category as by the first analyst (Silverman, 2005, p. 224). Consistency is therefore crucial in analysis, be it coding texts or interview data. Reliability in such analyses can also be checked by co-coding or by recoding part of the data and then checking whether the results from the two coding procedures match.

⁸ The term has been borrowed from navigation and surveying; triangulation is when the position of an unknown point is determined by measuring through two known points (Dörnyei, 2019, p.43).

Trustworthiness is the qualitative counterpart of the validity criterion of quantitative research. According to Lincoln and Guba (1985), four conditions must be present in research for it to be trustworthy:

- (1) credibility: the research must have a truth value (= internal validity in quantitative research);
- (2) transferability: the results must be applicable in other contexts (= external validity);
- (3) dependability: the analysis and its results should be consistent (= reliability);
- (4) confirmability: the results should be unbiased (= objectivity).

4.3. The quality criteria of mixed-methods research

Mixed-methods research means the combination and integration of quantitative and qualitative data in data collection and analysis, approaches, concepts and terminology in a single research project (Dörnyei, 2019, p. 44, p. 163; Johnson & Onwuegbuzie, 2004, p. 17). The researcher takes a pragmatic approach to the object of study and works from the data collected, using both induction (identifying patterns, forming hypotheses and theories), deduction (testing hypotheses and theories: confirming or disproving them) and abduction (finding and applying the best explanations that lead to understanding the results) (Johnson & Onwuegbuzie, 2004, p. 17).

The positive research experience gained from triangulation has played an important role in the development and spread of mixed-methods research. Although triangulation was first applied within the qualitative paradigm, it has soon become apparent that the limitations and weaknesses of some methods can be overcome by the advantages of others, thus increasing the internal and external validity, or generalisability of the research (Creswell, 2009). For example, the lack of representativeness resulting from the context dependence and small number of cases in qualitative studies can be remedied by selecting the participant (or text) of a qualitative study on the basis of the results of a preliminary survey of a representative sample (e.g. Rátkainé Jablonkai (2010, p. 138) used a large sample survey to select the EU text genres that formed the bases of her corpus building criteria). A mixed-methods approach is also beneficial for understanding complex phenomena: for example, in the study of translational text production, statistical analyses can be used to identify typical phenomena in a corpus, and then an in-depth qualitative analysis can be conducted to reveal the stereotypical features of the phenomena (e.g. Götz's 2019 study examined in detail the translation of "*vajon*" (lit.: "*I wonder*") patterns identified through quantitative corpus analysis).

Dörnyei (2019, pp.164-166) considers the combination of different kinds of methods for three reasons: (1) we can better understand complex or multi-level phenomena by getting a more comprehensive, complete picture of them; (2)

triangulation can validate and confirm research findings; (3) our work may be of wider interest, as single-paradigm research may receive less attention or credibility from those who work with a different paradigm. Further advantages and disadvantages of mixed-methods research may be summarised as shown in Table 3 (based on Creswell & Plano Clark, 2011; Johnson & Onwuenbuzie, 2004, p.21).

Table 3. Main advantages and disadvantages of mixed-methods research

Mixed-methods research	
Advantages	Disadvantages
• eliminates the limited horizons of single-paradigm research (the limitations of one paradigm is compensated by the advantages of the other); • numerical results are supplemented with verbal data, narratives, pictures (or vice versa); • suitable for building and testing Grounded Theory⁹; • answers a range of research questions; • the results obtained by different methods confirm and validate each other, thus providing a better basis for conclusions; • contributes to the generalisability of results.	• due to its complex nature, it may be difficult to implement if the researcher works alone; • can be more costly and time-consuming than single-paradigm research; • requires a deep understanding of a number of methods and their possible combinations; • not all of its aspects are equally well developed yet (e.g. problems arising from the combination of paradigms; methods of analysing quantitative data qualitatively; strategies of dealing with and interpreting conflicting results).

As the lists in Table 3 suggest, the paradigms cannot be combined in any way; there are some basic **principles** to follow to be able to combine them adequately. There is abundant literature on describing, categorising the possible combinations of methods and examples illustrating their uses (e.g. Creswell, 2009; Creswell & Plano Clark, 2011; Dörnyei, 2019; Király et al., 2014; Tashakkori & Teddlie, 2010), so I will not discuss these in detail here. Instead, I will briefly present two sources, Creswell and Plano Clark's (2011) and Dörnyei's (2019) taxonomies of design patterns, which reflect the structural and the pragmatic nature of the different approaches and are also used in language mediation research.

Creswell and Plano Clark (2011) distinguish six typical patterns of design from a **structural point of view**:

- (1) concurrent convergent or parallel design: quantitative and qualitative data are collected and analysed simultaneously, and the results are compared and combined to produce an interpretation;
- (2) explanatory sequential design: first quantitative, then qualitative data are collected and analysed, and this is followed by the interpretation of the results (the quantitative results are explained by the qualitative results);

⁹ For more on this, see Sallay and Martos's (2018) analysis.

- (3) exploratory sequential design: first a qualitative, then a quantitative research phase is designed (e.g. a questionnaire designed based on the outcomes of interviews), which is followed by the interpretation of findings;
- (4) embedded/nested design: first either quantitative or qualitative research is conducted, which is complemented by other methods of data collection and analysis, the results of which are added to the results of the original methodology;
- (5) transformative design: methods are used within a transformative theoretical framework that serves the needs of a particular population and bring about some change;
- (6) multiphase design: longitudinal, overlapping and simultaneous qualitative and quantitative research phases are designed within a larger (comprehensive) research project.

Dörnyei (2019, pp. 170–173) and Johnson and Onwuegbuzie (2004, pp. 21–22) propose a taxonomy of design types that approaches them from a **pragmatic perspective**, showcasing the possible combinations of methods from the point of view of the instruments they apply (the type and the order of the combined paradigms are indicated in brackets):

- (1) questionnaire survey followed by an interview or retrospection (quantitative → qualitative; as the explanatory sequential structure above in Creswell and Plano Clark's (2011) taxonomy);
- (2) questionnaire survey based on interview data (qualitative → quantitative);
- (3) interview study followed by a questionnaire survey (qualitative → quantitative);
- (4) interview study based on the results of a questionnaire survey (quantitative → qualitative);
- (5) parallel qualitative and quantitative studies (qualitative/qualitative + quantitative/quantitative);
- (6) experiment(s) and interview(s) conducted simultaneously (quantitative + qualitative);
- (7) longitudinal research with mixed-methods elements (quantitative + qualitative);
- (8) combination of self-report (participants' own narratives) and observational data (qualitative + quantitative).

Since mixed-methods research combines qualitative and quantitative methods, its reliability and validity depend on the qualities of its constituent methods. Mixed-methods research is therefore also subject to the quality criteria described above. Tashakkori and Teddlie (2010), however, add a further criterion related to the internal validity of mixed-methods research, namely “**design validity**”,

which depends on the extent to which the legitimacy of using methods pertaining to different research paradigms in the light of the purpose(s) of the research is justified. The criterion of design validity is met if the researcher justifies why and how the methods are combined, and demonstrates that the combination of methods results in a higher degree of validity in the research than opting for the use of a single paradigm.

5. Research trends in the study of linguistic mediation

In my earlier work (Károly 2007, 2017, 2022b, 2022c), I argued that **translation**, similarly to original discourse production, **is a communicative event¹⁰ and a social practice¹¹**. Consequently, it is a complex linguistic, cognitive, social and cultural phenomenon that needs to be explored both as product and process. Thus, the research methodological apparatus of the study of language mediation does not only explore and describe the features of the target language textual product, but is also intended to enable an understanding of the process of text creation and interpretation, the participants of the processes and the social-cultural context.

Consequently, empirical research in the area forms four main trends¹²: (1) product-oriented research on translation/interpreting texts; (2) process-oriented research on the translation/interpreting process; (3) participant-oriented research on those commissioning, producing, receiving, teaching/training, learning translation/interpreting; (4) context-oriented research on social, cultural, ideological, institutional, etc. contexts and circumstances. This of course does not mean that this is the only sensible way of classifying research in the field; other groupings would also be possible, for instance, in line with the research methodologies presented in the previous sections (e.g. categorising by research paradigm, data types, measuring instruments, types of hypotheses). My choice fell on the four orientations listed above, since this is the classification that best fits, from a theoretical perspective, the objects/subjects of inquiry in language mediation. Below I will review the most frequent methods applied by different research trends and illustrate their use by examples from published research.

5.1. Product-oriented research

The object of inquiry in product-oriented research is primarily the target language text produced as a result of translation (broadly understood), but it can also include other translation-related discourses (paratexts), such as translators' prefaces or transcripts of interviews conducted in the context of translation (Saldanha & O'Brien, 2014, p. 51). It focuses, similarly to discourse analysis and text linguistics, on exploring and understanding the structural and functional

¹⁰ For more on this, see de Beaugrande (1980, 1997), Fawcett (1997/2003) and Nord (1997).

¹¹ See also Chesterman (2007b) and Hermans (1997).

¹² This is also the classification used in Saldanha and O'Brien's (2014) work, even if from a different perspective.

properties of natural, spoken or written texts/interactions used in different social, cultural or institutional contexts. In addition to the external context, it also explores the impact of the textual context. Furthermore, it is intended to enable a better understanding of the translation process through the product (for more on this, see Bell, 1991), therefore product- and process-oriented research are often combined.

Product-oriented studies aim to describe, explain and evaluate particular discourse features (Saldanha & O'Brien, 2014, p. 50), and they therefore pursue a descriptive, explanatory or evaluative approach. To this end, they draw primarily (but not exclusively) on the theories and methodological apparatus of corpus linguistics, text linguistics and discourse analysis, and within the latter on critical discourse analysis, mediated and multimodal discourse analysis, genre analysis and conversation analysis. Their analyses focus on the discourse-level phenomena of translations (e.g. Károly 2007, 2017; Pisanski Peterlin, 2008a, 2008b), but there are also studies that explore units within the boundaries of the sentence (words, phrases, clauses, etc.) (e.g. Williams, 2007). The themes of such research are related to linguistic phenomena such as register and genre (López-Arroyo & Roberts, 2017), style (Pietrzak 2015), rhetoric (Bánhegyi, 2009; Mauranten, 1993), text coherence and cohesion (Károly, 2017), text quality (Schäffner & Adab, 2001), translation operations (Klaudy, 2003) and translation strategies (Chesterman, 1993).

The analysis of texts is conducted manually or automatically by computer. Researchers work with both qualitative and quantitative methods, so mixed-methods research has become very common, especially in the last 10-20 years. For example, qualitative (hypothesis-generating) analyses, usually carried out manually on a small database, are a natural follow-up to quantitative (hypothesis-testing) studies carried out on a large corpus with computer support, but text analysis can also be complemented by retrospective interviews to explore the underlying causes of text phenomena.

5.2. Process-oriented research

The object of inquiry in process-oriented research is the individual's mental/cognitive and behavioural, social and cultural processes that accompany language mediation. Researchers aim to explore and describe these processes and to examine how they affect different language mediation activities. This research trend started to proliferate in the 1980s, so there are many reviews available on the methods and results of investigations (Göpferich, 2010; Sun, 2011; Tirkkonen-Condit & Jääskeläinen, 2000; Tirkkonen-Condit, 2002). In early studies, researchers worked mainly with retrospective and introspective methods, as well as with verbal reports (diary writing, retrospective interviews or using the TAP/think-aloud protocol; Krings, 1987; Kussmaul & Tirkkonen-Condit, 1995). More recently, technological developments (screen recording,

keystroke logging¹³, eye-tracking software¹⁴ and machine translation) have opened up new avenues and contributed significantly to the increase not only in the number of studies but also in their quality. The problem with verbal reports is that they require dual processing (Cohen, 1987), as one has to concentrate on the task and reflect upon its completion (sometimes even in another language) at the same time, which may affect the time, manner, quality, etc. of task performance and thus distort the results of the research.

Researchers are interested in a wide variety of topics: translation competence (Brøgger, 2017), metacognition (translators' views of the translation process; Hubscher-Davidson, 2009), the cognitive effort required for the translation task (Lacruz, 2017) and working memory (Li, 2020).

As their aim is to explore the process of mediation and the impacts of accompanying phenomena, in their methods they typically use triangulation and work with a qualitative or mixed-methods paradigm. The use of software tools is often complemented by other methods that provide qualitative or quantitative data on the natural context of the text-production process and/or on the lives, personalities, etc. of the participants: for example, ethnographic research tools (e.g. observation, interview), questionnaires (e.g. psychometric tests, pre- and post-task questionnaires), or even physiological measurements (e.g. electroencephalography, EEG¹⁵; for more on this, see Saldanha & O'Brien, 2014, p. 148).

5.3. Participant-oriented research

The subjects of inquiry in participant-oriented research are the agents of the language mediation process: primarily the translator and the interpreter, but also the client, the editor, the target language recipient and, in the case of translator and interpreter training, the trainer or the trainee. Their approach is sociological in nature, and their aim is to explore and describe the social, cultural and sociological specificities of the participants of the process of language mediation. According to Saldanha and O'Brien (2014, p. 151), there are two complementary ways of exploring and understanding these characteristics: (1) through a focused study of the participants in the translation process or (2) by involving human help in the research process.

Scientific research in this area is thus based on a collaborative, recontextualisation activity between the researcher and the participants (translators, respondents, information providers, etc.). It is therefore important that the measuring instruments are produced and data collection is carried out in a language that the participants (data collectors and providers) use with a high

¹³ The keystroke logging software records keystrokes of the keyboard, pauses between each keystroke (their time and frequency), mouse movements, the time taken to complete the task, etc.

¹⁴ The eye-tracking software tracks and records the movements of the eye, as well as when (and for how long) the eye focuses on a particular point on the screen.

¹⁵ Electroencephalography makes it possible to investigate the physiological background of psychic functioning (the instrument registers the electrical activity of nerve cells).

level of confidence (preferably as their mother tongue), so that insufficient language competence does not distort the data and, consequently, the result of the research.

The topics of participant-oriented research are diverse: experiences and perceptions of students in translator training (Pisanski Peterlin, 2014), the characteristics of the interpreting/translating profession (Katan, 2009), translator expertise and attitudes (Muñoz-Miquel, 2018; Pavlovič, 2007), the use of technology (Vieira, 2017), etc.

In terms of methodologies, the combination of paradigms is also typical in these studies (e.g. combining questionnaire surveys and individual or focus group interviews). Action research, a type of practitioner research, particularly in education, is also a popular method, because through the notion of “learning by doing” (Campbell & McNamara, 2010), it allows the “doer” (e.g. the translator) to investigate how their “action” (e.g. an intervention to apply a new training method or technology in translator training) can change/improve their work. Focus group interviews are also used in action research, because they can reveal the opinions and perceptions of the participants of the intervention. In mixed-methods studies, as we have seen in section 4.3, the different methods are combined in various ways: quantitative method first, followed by qualitative method; qualitative method first, followed by quantitative method; quantitative and qualitative methods applied simultaneously at the same time (e.g. when a questionnaire contains both closed and open-ended questions).

Regarding data analysis, in questionnaire surveys with a sufficiently large number of respondents, statistical methods are expected to be used in the case of closed questions (yes-no questions, rank lists, questions about age/sex/ethnicity/etc. or interval scales such as numbers of years spent abroad) and for Likert scales¹⁶. For open-ended, long-answer questions and in the case of interview research, analysis is conducted using qualitative methods, such as content or thematic analysis.

5.4. Context-oriented research

Context-oriented research, in its objects of inquiry, focuses on the environment and circumstances of linguistic mediation, so the term does not primarily refer to the context. Its approach is sociological and cultural (socio-cultural) in nature. It aims to explore and describe the social, economic, political, ideological or other factors that influence (possibly motivate) the work of the translator/interpreter, the context in which language mediation takes place and the impact of translation/interpreting on the target culture (Saldanha & O’Brien, 2014, p. 205).

¹⁶ Likert scales are used in quantitative research to measure quality between two extremes (e.g. attitudes towards a certain activity). It usually ranges from 1 to 5, 1 to 7 or 1 to 10 (1: “strongly disagree”; highest: “strongly agree”; middle: neutral attitude or “can’t decide”). The scale can also consist of an even number of scores (e.g. 1 to 4) if the respondent is asked to make a decision (there is no middle score for a neutral response).

Consequently, this research trend is characterised by both descriptive and explanatory studies.

As for topical focuses, research in the field covers the above-mentioned themes in different institutional contexts (the EU, courtroom, higher education, etc.; Koskinen, 2008), political-economic contexts (Sánchez, 2011), disciplinary contexts (Krein-Khüle, 2011), cultural contexts (Hamdan & Natour, 2014).

Since the focus of these investigations is on the influences of context, the most typical research paradigm is qualitative research, and, within that, case studies. The case study is a popular method because, unlike experiments which study phenomena under controlled conditions, it explores the phenomenon (= the case) in its natural, real-life context (e.g. using observation or interviews). It is therefore an important condition in such studies that the basic unit of analysis (the “case” investigated) be a “real” phenomenon with its own context (i.e. contextualised) and not an abstract phenomenon (such as a theme, argument or hypothesis; Yin, 2009, p. 32). A “real case” can be:

- a person (translator or interpreter);
- a piece of discourse (source/target language text, draft/final version of a document, as long as it is complete and not just a part of a larger piece, because parts do not fulfil the condition of contextualisation);
- an institution (e.g. a training centre, translation agency);
- an event (outbreak of war, presidential elections, etc. which motivate substantial translation activity), or;
- a process (e.g. a training programme, from enrolment to entering the job market) (Saldanha & O’Brien, 2014, pp. 207–208).

It is important to note here that, if necessary, a case study can also have a quantitative element (e.g. if a particular aspect of the case is also interesting from a quantitative perspective; see section 4.3). However, the statistical results obtained in this way can only be applied to the specific case (the given person, text, etc.) and cannot be generalised.

6. Conclusion and recommendations

This paper reviewed the principles, characteristics and quality criteria of the research methods applied to the empirical study of linguistic mediation, to then be able to present the principal directions of research in the field according to their objects of inquiry, aims, approaches, thematic focuses and methods.

As the discussion has shown, translation studies have made enormous progress over the past half century in terms of the methodological apparatus and sophistication of its research background. Still, similarly to other disciplines, not all investigations follow all of the important quality standards. I have already referred to some of the typical shortcomings and dangers, but for ease of

reference, I will offer below a set of guidelines that may be used when finalising one's research plan or paper to make sure that its research methodological background meets the relevant quality criteria. Due to the disciplinary focus of this paper (the study of linguistic mediation) and the interdisciplinary nature of the field, special attention is paid in this "checklist" to include the quality standards of research that involves text analysis as well.

- (1) Are the research aims, questions and, if relevant, the hypotheses stated explicitly, clearly and unambiguously?
- (2) Are the research aims, questions, hypotheses and the chosen methods fully consistent with each other?
- (3) Do the research questions (and, if relevant, the hypotheses) fit the methodological paradigm chosen?
- (4) Has the choice of the research paradigm and the research methods been justified?
- (5) Is information provided about the reliability of the (whole) research and/or of its constituents (e.g. about the reliability of the analysis of corpus data)?
- (6) Is a control analysts/co-coder involved to ensure the reliability of textual data analysis?
- (7) Is a sample text analysis included (in the methods section or the appendix) to provide information about the methodology and the steps of the analysis in order to ensure the replicability of the research?
- (8) In the case of qualitative research:
 - are the selection criteria for the choice of context, participants or texts listed, and;
 - is it justified why the given context/participant/text may be considered as the most appropriate data source from the point of view of the aims of the study?
- (9) In quantitative research:
 - are statistical methods used for data analysis when dealing with a sufficiently large number of respondents/texts/etc. (instead of merely mean values and percentages), and;
 - is the level of significance specified and interpreted in the statistical analysis, and;
 - are the findings also visually represented (in tables, figures, charts or diagrams)?
- (10) When designing a new measuring instrument, is information provided:
 - regarding its reliability and validity, and;
 - about its validation?
- (11) Is the presentation and the discussion of the findings in line with the research paradigm chosen?
- (12) Do the conclusions drawn based on the data meet the quality criteria of the chosen research paradigm (in terms of generalisability or transferability)?

- (13) Is the summary of the findings coherent with the research aims and questions?
- (14) Is the chosen methodology evaluated to inform future research on the topic?

In order to ensure the disciplinary competitiveness and the further development of translation studies, it is important to design sound studies that meet the strictest quality criteria of empirical research (and thus, for instance, get published over the long run). This of course does not only apply to research in translation studies, but also to other disciplines. A general difficulty is that there are still many theoretical and practical questions relating to mixed-methods research, since despite its relative frequency, it does not yet have a very long tradition (like single-paradigm studies do). Therefore, an important avenue for further research is to evaluate research conducted using mixed methods, collect and synthesise the outcomes of such analyses, to then be able to address the theoretical and practical questions that cannot yet be answered.

References

- Bachman, L. F.** (2004). *Statistical analyses for language assessment*. Cambridge University Press. doi: <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511667350>
- Bánhegyi, M.** (2009). *The effects of politics and ideology on the translation of argumentative political newspaper articles* [Unpublished doctoral dissertation]. Eötvös Loránd University.
- Bell, R. T.** (1991). *Translation and translating: Theory and practice*. Longman.
- Brøgger, M. N.** (2017). When translation competence is not enough: A focus group study of medical translators. *Meta*, 62(2), 397–414. doi: <https://doi.org/10.7202/1041030ar>
- Brown, J. D.** (1988). *Understanding research in second language learning*. Cambridge University Press.
- Campbell, A., & McNamara, O.** (2010). Mapping the field of partitioned research, inquiry, and professional learning in educational contexts: A review. In A. Campbell, & S. Groundwater-Smith (Eds.), *Action research in education I* (pp. 21–36). Sage.
- Chesterman, A.** (1993). From 'is' to 'ought': Translation laws, norms and strategies. *Target*, 5(1), 1–20. doi: <https://doi.org/10.1075/target.5.1.02che>
- Chesterman, A.** (2000). A causal model for translation studies. In M. Olohan (Ed.), *Intercultural faultlines: Research models in translation studies – textual and cognitive aspects* (pp. 15–28). St. Jerome.
- Chesterman, A.** (2007a). On the idea of a theory. *Across Languages and Cultures*, 8(1), 1–16. doi: <https://doi.org/10.1556/Acr.8.2007.1.1>
- Chesterman, A.** (2007b). Bridge concepts in translation sociology. In M. Wolf, & A. Fukari (Eds.), *Constructing a sociology of translation* (pp. 171–183). John Benjamins.
- Cohen, A.** (1987). Using verbal reports in research on language learning. In C. Færch, & G. Kasper (Eds.), *Introspection in second language research* (pp. 82–95). Multilingual Matters.
- Creswell, J. W.** (2009). *Research design – Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Sage.
- Creswell, J. W., & Plano Clark, V. L.** (2011). *Designing and conducting mixed methods research*. Sage.
- Curry, M. J., & Lillis, T.** (2004). Multilingual scholars and the imperative to publish in English: Negotiating interests, demands and rewards. *TESOL Quarterly*, 38(4), 663–688. doi: <https://doi.org/10.2307/3588284>

- Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S.** (2005). Introduction: The discipline and practice of qualitative research. In N. K. Denzin, & Y. S. Lincoln (Eds.), *The Sage handbook of qualitative research* (3rd ed., pp. 1–32). Sage.
- Dörnyei, Z.** (2005). *The psychology of the language learner: Individual differences in second language acquisition*. Lawrence Erlbaum.
- Dörnyei, Z.** (2019). *Research methods in applied linguistics*. Oxford University Press.
- Efrat Efron, S., & Ravid, R.** (2019). *Writing the literature review. A practical guide*. The Guilford Press. doi: <https://doi.org/10.1111/fcsr.12312>
- Glynn, D.** (2021). Outline of a theory of non-translation. *Across Languages and Cultures*, 22(1), 1–13. doi: <https://doi.org/10.1556/084.2021.00001>
- Göpferich, S.** (2010). Data documentation and data accessibility in translation processes research. *The Translator*, 16(1), 93–124. doi: <https://doi.org/10.1080/13556509.2010.10799295>
- Götz, A.** (2019). *Linguistic contrast and translation universals: A corpus-based investigation of the translational use of the Hungarian pragmatic marker vajon ('I wonder')* [Unpublished doctoral dissertation]. Eötvös Loránd University.
- Hajtman, B.** (1971). *Bevezetés a matematikai statisztikába (pszichológusok számára)*. Akadémiai Kiadó.
- Hamdan, J. M., & Natour, Y. S.** (2014). Gender of cited authors: A problem for the English-Arabic translation of scholarly research. *Babel*, 60(3), 265–280. doi: <https://doi.org/10.1075/babel.60.3.01ham>
- Hatch, E., & Lazaraton, A.** (1991). *The research manual*. Newbury House.
- Hermans, T.** (1997). Translation as institution. In M. Snell-Hornby, Z. Jettmarova, & K. Kaindl (Eds.), *Translation as intercultural communication. Selected Papers from the EST Congress Prague 1995* (pp. 3–20). John Benjamins.
- Holliday, A.** (2002). *Doing and writing qualitative research*. Sage.
- Hubscher-Davidson, S.** (2009). Personal diversity and diverse personalities: A study of individual differences. *Perspectives: Studies in Translatology*, 17(3), 175–192. doi: <https://doi.org/10.1080/09076760903249380>
- Hubscher-Davidson, S.** (2011). A discussion of ethnographic research methods and their relevance for translation process research. *Across Languages and Cultures*, 12(1), 1–18. doi: <https://doi.org/10.1556/Acr.12.2011.1.1>
- Johnson, R. B., & Onwuegbuzie, A. J.** (2004). Mixed methods research: A research paradigm whose time has come. *Educational Researcher*, 33(7), 14–26. doi: <https://doi.org/10.3102/0013189X033007014>
- Katan, D.** (2009). Occupation or profession: A survey of the translators' world. *Translation and Interpreting Studies*, 4(2), 187–209. doi: <https://doi.org/10.1075/tis.4.2.04kat>
- Károly, K.** (2002). Az alkalmazott nyelvészeti kutatások néhány alapvető módszertani kérdéséről. *Alkalmazott Nyelvtudomány*, 2(1), 77–87.
- Károly, K.** (2007). *Szövegtan és fordítás*. Akadémiai Kiadó.
- Károly, K.** (2010). Shifts in repetition vs. shifts in text meaning: A study of the textual role of lexical repetition in non-literary translation. *Target*, 22(1), 40–70. <https://doi.org/10.1075/target.22.1.04kar>
- Károly, K.** (2017). *Aspects of cohesion and coherence in translation. The case of Hungarian-English news translation*. John Benjamins.
- Károly, K.** (2022a). A nyelvi közvetítés empirikus kutatásának módszerei. In K. Klaudy, E. Robin, & O. Seidl Péch (Eds.), *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatásának módszertanába I. Általános rész* (pp. 27–58). ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. doi: <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1>
- Károly, K.** (2022b). A tudományos szakfordítási makrokompetencia: elméleti kérdések és modellalkotás. In I. Feldné Knapp (Ed.), *Kompetenzen und Standards. Cathedra Magistrorum 6* (pp. 135–161). Eötvös Collegium.
- Károly, K.** (2022c, November 19). *Scientific translation as social practice: Towards a conceptual model of scientific translation competence* [plenary talk]. Toward a Sociology of Translation: Borders and Boundaries, International Symposium 2022 (online), Shanghai, China.

- Király G., Dén-Nagy I., Géring Zs., & Nagy B.** (2014). Kevert módszertani megközelítések. Elméleti és módszertani alapok. *Kultúra és Közösség*, 5(2), 95–104.
- Klaudy, K.** (2003). *Languages in translation. Lectures on the theory, teaching and practice of translation with illustrations in English, French, German, Russian and Hungarian*. Scholastica.
- Klaudy, K., & Károly, K.** (2000). The text-organizing function of lexical repetition in translation. In: M. Olohan (Ed.), *Intercultural faultlines. Research models in translation studies I. Textual and cognitive aspects* (pp. 143–160). St. Jerome.
- Koskinen, K.** (2008). *Translating institutions: An ethnographic study of EU translation*. St. Jerome.
- Krein-Khüle, M.** (2011). Register shifts in scientific and technical translation. A corpus-in-context study. *The Translator*, 17(2), 391–414. doi: <https://doi.org/10.1080/13556509.2011.10799495>
- Krings, H.** (1987). The use of introspective data in translation. In C. Faerch, & G. Kasper (Eds.), *Introspection in second language research* (pp. 159–176). Multilingual Matters.
- Kussmaul, P., & Tirkkonen-Condit, S.** (1995). Think-Aloud Protocol analysis in translation studies. *TTR*, 8(1), 177–199. doi: <https://doi.org/10.7202/037201ar>
- Lacruz, I.** (2017). Cognitive effort in translation, editing, and post-editing. In J. W. Schwieter, & A. Ferreira (Eds.), *The handbook of translation and cognition* (pp. 386–401). Wiley-Blackwell. doi: <https://doi.org/10.1002/9781119241485.ch21>
- Larsen-Freeman, D., & Long, M. H.** (1991). *An introduction to second language acquisition research*. Longman.
- Lester, J. D., & Lester, J. D. Jr.** (2015). *Writing research papers. A complete guide*. Pearson.
- Li, J.** (2020). The impact of verbal working memory on written translation: Empirical evidence and an initial model. *Linguistica Antverpiensia, New Series: Themes in Translation Studies*, 19, 237–262.
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G.** (1985). *Naturalistic enquiry*. Sage.
- López-Arroyo, B., & Roberts, R. P.** (2017). Genre and register in comparable corpora: An English/Spanish contrastive analysis. *Meta*, 62(1), 115–136. doi: <https://doi.org/10.7202/1040469ar>
- Mahboob, A., Paltridge, B., Phakiti, A., Wagner, E., Starfield, S., Burns, A., Jones, R. H., & De Costa, P. I.** (2016). TESOL Quarterly research guidelines. *TESOL Quarterly*, 50(1), 42–65. doi: <https://doi.org/10.1002/tesq.288>
- Marco, J.** (2009). Training translation researchers: An approach based on models and best practice. In I. Mason (Ed.), *Training for doctoral research. Special issue of The Interpreter and Translator Trainer*, 3(1), 13–37. doi: <https://doi.org/10.1080/1750399X.2009.10798779>
- Mathews, B., & Ross, L.** (2010). *Research methods: A practical guide for the social sciences*. Pearson Education.
- Mauranen, A.** (1993). Contrastive ESP rhetoric: Metatext in Finnish-English economics texts. *English for Specific Purposes*, 12(3), 3–22. doi: [https://doi.org/10.1016/0889-4906\(93\)90024-I](https://doi.org/10.1016/0889-4906(93)90024-I)
- Maykut, P., & Morehouse, R.** (1994). *Beginning qualitative research. A philosophic and practical guide*. The Falmer Press.
- Muñoz-Miquel, A.** (2018). Differences between linguists and subject-matter experts in the medical translation practice. An empirical descriptive study with professional translators. *Target*, 30(1), 24–52. doi: <https://doi.org/10.1075/target.14130.mun>
- Pavlovič, N.** (2007). Directionality in translation and interpreting practice: Preliminary report on a questionnaire survey in Croatia. In A. Pym, & A. Perekrestenko (Eds.), *Translation research projects I* (pp. 79–96). Intercultural Studies Group.
- Pallant, J.** (2020). *SPSS survival manual. A step by step guide to data analysis using IBM SPSS* (7th ed.). Routledge.
- Pietrzak, P.** (2015). Stylistic aspects of English and Polish medical records. Implications for translation. *The Journal of Specialized Translation*, 23, (2015 January).
- Pisanski Peterlin, A.** (2008a). Translating metadiscourse in research articles. *Across Languages and Cultures*, 9(2), 205–218. doi: <https://doi.org/10.1556/Acr.9.2008.2.3>
- Pisanski Peterlin, A.** (2008b). The thesis statement in translations of academic discourse: An exploratory study. *The Journal of Specialised Translation*, 10, 10–22. (2008 July).
- Pisanski Peterlin, A.** (2014). Academic discourse in translation: Trainee translators' performance, experience and perception of rhetorical conventions. *English for Specific Purposes*, 36(1), 60–73. doi: <https://doi.org/10.1016/j.esp.2014.06.001>

- Rátkainé Jablonkai, R.** (2010). *A corpus-linguistic investigation into the lexis of written English EU discourse: An ESP pedagogic perspective* [Unpublished doctoral dissertation]. Eötvös Loránd University.
- Saldanha, G., & O'Brien, Sh.** (2014). *Research methodologies in translation studies*. Routledge.
- Sallay, V., & Martos T.** (2018). A Grounded Theory (GT) módszertana. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 73(1/2), 11–28. doi: <https://doi.org/10.1556/0016.2018.73.1.2>
- Sánchez, D.** (2011). Translating science: Contexts and contests. On the translation of a misogynist scientific treatise in early twentieth-century Spain. *The Translator*, 17(2), 325–348. doi: <https://doi.org/10.1080/13556509.2011.10799492>
- Schäffner, Ch., & Adab, B.** (2001). The idea of the hybrid text in translation: Contact as conflict. *Across Languages and Cultures*, 2(2), 167–180. doi: <https://doi.org/10.1556/Acr.2.2001.2.1>
- Silverman, D.** (2005). *Doing qualitative research*. Sage.
- Silverman, D.** (2006). *Interpreting qualitative data*. Sage.
- Sun, S.** (2011). Think-aloud-based translation process research: Some methodological considerations. *Meta*, 56(4), 928–951. doi: <https://doi.org/10.7202/1011261ar>
- Swales, J. M., & Feak, Ch. B.** (1994). *Academic writing for graduate students*. The University of Michigan Press.
- Tashakkori, A., & Teddlie, C.** (Eds.). (2010). *SAGE handbook of mixed methods in social & behavioral research* (2nd ed.). Sage. doi: <https://dx.doi.org/10.4135/9781506335193>
- Tirkkonen-Condit, S., & Jääskeläinen, R.** (Eds.), (2000). *Tapping and mapping the processes of translation and interpreting*. John Benjamins.
- Tirkkonen-Condit, S.** (2002). Process research: State of the art and where to go next? *Across Languages and Cultures*, 3(1), 5–19. doi: <https://doi.org/10.1556/Acr.3.2002.1.1>
- Vieira, L. N.** (2017). Cognitive effort and different task foci in post-editing of machine translation: A think-aloud study. *Across Languages and Cultures*, 18(1), 79–105. doi: <https://doi.org/10.1556/084.2017.18.1.4>
- Williams, J., & Chesterman, A.** (2002). *The map: A beginner's guide to doing research in translation studies*. St. Jerome.
- Williams, I. A.** (2007). A corpus-based study of the verb *observer* in English-Spanish translations of biomedical research articles. *Target*, 19(1), 85–103. doi: <https://doi.org/10.1075/target.19.1.06wil>
- Woods, A., Fletcher, P., & Hughes, A.** (1986). *Statistics in language studies*. Cambridge University Press.
- Yin, R. K.** (2009). *Case study research: Design and methods* (4th ed.). Sage.
- Zeichner, K. M., & Noffke, S.** (2010). Practitioner research. In A. Campbell, & S. Groundwater-Smith (Eds.), *Action research in education Vol. 1* (pp. 395–466). Sage.

BALOGH KATALIN¹ – HEIDI SALAETS²

¹KU Leuven, Alkalmazott Nyelvészet Intézet

E-mail: katalin.balogh@kuleuven.be

<http://orcid.org/0009-0006-5857-8683>

²KU Leuven, Alkalmazott Nyelvészet Intézet

E-mail: Heidi.salaets@kuleuven.be

<http://orcid.org/0000-0002-0148-4188>

Balogh Katalin – Heidi Salaets:

Szerinted minket most lehallgatnak? Idegen nyelvű telefonbeszélgetések hatósági lehallgatása
Do you think we are being bugged? Interception of foreign language phone calls by the authorities
Alkalmazott Nyelvtudomány, Különszám, 2024/3. szám, 44–57.
doi:<http://dx.doi.org/10.18460/ANY.K.2024.3.003>

Szerinted minket most lehallgatnak? Idegen nyelvű telefonbeszélgetések hatósági lehallgatása

Do you think we are being bugged? Interception of foreign language phone calls by the authorities

Intercept interpreters or Forensic Linguistic Tap Experts (FoLiTE_x, Salaets & Balogh, 2018) have gained importance in law enforcement in times of the communication technology ‘boom’. Their visibility has not experienced the same evolution: the (in)visibility of intercept interpreters is variable (Capus & Griebel, 2021) and terminology fuzziness reflects the multiplicity of their tasks (Drugan 2020), ranging from transcribing and interpreting to investigative activities. Moreover, the fact that there is no specific professional organisation of intercept interpreters and the discrete nature of their work make the study of their transfer strategies almost impossible (Capus & Havelka, 2021). And what about injustice arising from unreliable transcripts of tapes? (Fraser & Konishita, 2021). It becomes obvious that training, specialization and work protocols are required because assignments exceed T&I expertise (Lai, *forthcoming*). In what follows, we address three intertwined issues. Firstly, lawful interception in criminal justice often requires translation or interpreting due to linguistic diversity, yet ambiguity persists regarding the terminology for those facilitating language transfer in interception. We will adopt the expression *intercept interpreter*, which is currently the most commonly used term. Secondly, this terminological ‘muddle’, in turn, underscores the multifaceted nature of the intercept interpreter’s tasks (Capus & Havelka, 2021) – including transcription, interpreting, and investigative activities. Lastly, the objectives of lawful interception itself must be screened: these can be investigative (to prove facts in an alleged crime) or forensic (presented as evidence in court). The aim of this paper is therefore twofold: to add evidence to the scarce research and to present, as a result, a concrete specialization course which covers the training need in this specific area. On the one hand, a presentation of the intercept interpreter’s tasks, role, boundaries and cooperation with the legal professionals are presented; on the other, the specific training, the existence of a specific code of ethics and recognition of the profession will be obtained. We agree that the complex multi-tasked nature or the ‘multiplicity’ of the ‘interception task’ requires a training course, and in this we adhere to a multi- and transdisciplinary approach. In our paper, we will outline the principles of a training course based on the findings and experiences we collected previously due to cooperation with legal professionals and intercept interpreters.

Keywords: interception, interpreting, public service, specialized skills, training

1. Bevezetés

A lehallgatás nem újkeletű jelenség. Gondoljunk csak a háborús technikai hírszerzés ezen formájára. A *Mások élete* című német film éppen a lehallgatás folyamatába, valamint eszközeibe engedett bepillantást. A jogi keretek között történő rendőrségi lehallgatás gyakorlatilag ugyanezt jelenti, csupán az eszközök váltak modernné, a szalagos és kazettás magnót felváltotta egy szoftver, amely a telefonos szolgáltatók hozzájárulásának köszönhetően lehetővé teszi többek között a telefonbeszélgetések lehallgatását, rögzítését és lelassított újbóli meghallgatását, valamint átírását. Az igazságügyi és a rendőri nyomozás során mindez elengedhetetlen, hiszen egyrészt előmozdítja a nyomozást, másrészt pedig az átírat bizonyítékként szolgál a bírósági eljárásban. A jogi szakirodalom rengeteg figyelmet szentel a lehallgatásnak, illetve különböző aspektusainak, legyen szó a jogi keretek meghatározásáról, az európai tagországok közötti együttműködésről, közös továbbképzések szervezéséről vagy a kihívások együttes legyőzéséről. Ezen felül számos európai irányelv – 95/46/EC, 2002/58/EC, 2006/24/EC – rendelkezik az egyén szuverenitásáról, az elektronikus hírközlési adatvédelemről, valamint az adattárolásról, részletesen kitérve a mód és tartam kérdéseire is.

Ezek a rendelkezések, irányelvek, jelentések azonban minden egyes alkalommal megfelelnek arról a tényről, hogy ezek a lehallgatások javarészt nem a hatósági eljárás nyelvén, hanem idegen nyelven zajlanak. Ebből következően egyértelműen felmerül a kérdés: ki az a személy, aki ezeket a lehallgatásokat fordítja. Hiszen egy rendőr – még ha több idegen nyelven ért és beszél is –, nem feltétlenül kompetens fordító és/vagy tolmács is egyben. Mellesleg a lehallgató tolmács heteket dolgozik egy-egy ügyön a rendőrrel együtt gondolkodva, őt állandóan újabb információkkal ellátva. Ez a tény természetesen nagyban befolyásolja a tolmácsokra vonatkozó etikai kódexet is, amelynek legfontosabb alapelvei a semlegesség, pártatlanság, teljesség, titoktartás, átláthatóság és professzionalizmus. Ezek közül a titoktartás, az átláthatóság és a professzionalizmus nem módosul. A többi alapelv azonban igen. Az alábbiakban erre a rendkívül fontos témára is röviden kitérünk. Tanulmányunkban e láthatatlan fordító/tolmács nyomába eredünk, és bemutatjuk, milyen kihívásokkal kell szembenéznie, milyen kompetenciákkal kell rendelkeznie, és milyen viselkedési szabályok vonatkoznak rá.

2. Szakirodalmi áttekintés

Amint a fentiekben említettük, minden országnak vannak a lehallgatásra vonatkozó jogszabályai és rendelkezései. Az európai irányelvek is szigorúan meghatározzák a lehallgatás feltételeit és adatvédelmi szabályait. A lehallgató személy kompetenciáit és tevékenységének feltételeit azonban eddig kevesen vizsgálták. A következőkben

a nemzetközi szakirodalmi előzményekből szeretnénk rövid áttekintést nyújtani, különös tekintettel azokra a kutatásokra, amelyek a lehallgatást végző személy tevékenységét, munkakörülményeit és a feladata ellátásához szükséges feltételeket vizsgálták Belgiumban és Hollandiában.

Arra a kérdésre, hogy az idegen nyelvű lehallgatás mint a tolmácsolás és fordítás egyik fajtája miért ilyen kevés kutatót foglalkoztatott eddig, Capus és Havelka (2021) a következő lehetséges magyarázatot adja. A kutatók elsősorban a tárgyalótermi tolmácsolásra összpontosítottak. Ennek oka egyrészt az, hogy a lehallgató tolmácsok szinte láthatatlanok, és a munkakörülményeiket illető adatok biztonsági okokból rendszerint nem hozzáférhetőek, hiszen az adatvédelmet és a titoktartást minden körülmények között garantálni kell. A másik ok, hogy a hatóságok inkább titokban tartják az erre a kényes területre vonatkozó stratégiáikat és munkamódszereiket. Mindazonáltal González Rodríguez (2015b) szerint nagy szükség van a tolmácsolás e típusának nemzetközi kutatására. A telefonbeszélgetések (nemzetközi) lehallgatásának egyre gyakoribbá válásával ugyanis a lehallgató személy munkája is szélesebb kört érint. Véleményünk szerint az európai tagállamoknak szorosabban kell együttműködniük a jövőben a nemzetközi bűnözés visszaszorítása érdekében.

González Rodríguez (2014, 2015a, 2015b) több kutatást is végzett a lehallgatást végző tolmácsok munkájával kapcsolatosan. Vizsgálta többek között a feladataikat és a módszereiket, valamint a tolmácsolásnak ebben az összetett formájában érintett különböző felek közötti kapcsolatokat is. 2015-ös cikkében (2015a) a szakma fő kihívásait elemzi. Megjegyzi például, hogy a lehallgató tolmácsolás a tolmácsolás átfogó kategóriáján belül egy különálló terület, és a lehallgató tolmács munkájának jellemzői nagyban különböznek a többi tolmácsétól. Megállapítja továbbá, hogy a lehallgató tolmács feladatai gyakran túlmutatnak a lehallgatott üzenet egyszerű tolmácsolásán. Az ilyen típusú tolmácsoláskor például gyakran kell befejezetlen és nem egyértelmű üzeneteket feldolgozni és értelmeznie. A szerző állítása szerint így ezeknek a tolmácsoknak az üzenetek megfejtésére is képesnek kell lenniük, és nagy kihívásokkal kell megbirkóznuk.

Capus és Havelka (2021) González Rodríguezhez (2014) hasonlóan amellet érvel, hogy a lehallgató tolmácsolásra a tolmácsolás önálló módjaként kell tekinteni. A lehallgató tolmácsolást egy Svájcban végzett online felmérés segítségével kutatták. Svájcban egyelőre még nincs szabványos eljárás a lehallgató tolmácsok jegyzékbe vételére és képzésére, ami azt jelenti, hogy a nem képzett tolmácsok alkalmazása nagy kockázatot jelent. Emellett felmérésükből kiderül, hogy továbbra is sok a bizonytalanság az alkalmazott tolmácsolási stratégiákat, módszereket, a feladatok megosztását, valamint a jogi tolmácsok és a rendőrök közötti kapcsolatot illetően. Ezért további interdiszciplináris kutatásokat irányoznak elő. Kifejezetten hasznos lenne kérdőívüket más országokban is alkalmazni annak érdekében, hogy mélyebb betekintést, konkrétabb rálátást nyerjenek erre a kutatási területre.

Egy másik svájcban végzett kutatás (Capus & Griebel, 2021) kilenc bírósági ítélet kvalitatív tartalomelemzésének segítségével vizsgálta a lehallgató tolmácsok láthatóságát a svájci Szövetségi Legfelsőbb Bíróságon. A kutatás eredményei szerint nem egyértelműek azon kompetenciák, amelyekkel a lehallgatást végző tolmácsnak rendelkeznie kell. Habár a tanulmány új meglátásokat tár fel, a szerzők rámutatnak, hogy a lehallgatást végző tolmácsok munkájáról és annak jogi következményeiről szóló tudományos ismeretek továbbra is nagyon korlátozottak.

Általában elmondható, hogy a lehallgató tolmácsokkal kapcsolatos kutatások világszerte nagyon ritkák. A legtöbb tanulmány a felesketett jogi fordító-tolmács munkájának különböző aspektusait vizsgálja. Larchet & Pélisse (2009) például a franciaországi jogi fordító-tolmács státuszát vizsgálta, és a szakma nehézkes professzionalizálódásának lehetséges magyarázatait sorolta fel. Az egyik ilyen ok a jogi fordító-tolmácsok szakmai szervezeteinek a széttagoaltsága, sőt hiánya lehet. Driesen (2016) szerint a tolmácsolást még mindig gyakran olyan tevékenységnek tekintik, amelyet bármilyen többé-kevésbé kétnyelvű személy végezhet, ahelyett, hogy valódi szakmának tekintenék. Véleménye szerint a szakmán belüli nagyobb egység, valamint az egyértelmű etikai kódex és képzés megoldást nyújthat a fennálló problémákra. Kutatásában egyéb kérdésekkel is foglalkozik, így például a hites fordító-tolmács helyes megnevezésével.

Charret-del Bove (2014) és Dechamps (2012) tanulmányaikban a jogi fordító-tolmács szakma didaktikai oldalát emelik ki. Charret-del Bove (2014) kutatásában a franciaországi bírósági fordító-tolmács képzésről beszél. Beszámol a tanfolyam képzési programjáról, a szakmához kapcsolódó kompetenciákról és készségekről. Dechamps (2012) meghatározza a jogi francia nyelv (tanulásának) fő kihívásait. A fenti francia tanulmányok arra adnak példát, hogy a tolmácsolás milyen sok oldalról közelíthető és vizsgálható meg. A kutatók minden esetben különböző szempontok szerint végezték elemzéseiket, azonban soha nem tettek konkrét megállapításokat a lehallgató tolmács munkájáról. Egyelőre nem léteznek tudományos kutatások a franciaországi lehallgatásokkal kapcsolatban.

González Rodríguez (2015b) is ugyanezt a tendenciát állapította meg a lehallgató tolmácsokról szóló tanulmányában. A tolmácsolással kapcsolatos tanulmányokban a lehallgatást gyakran a jogi tolmács sokféle feladata közül az egyikhez sorolják. Bár véleménye szerint számos érv szól a lehallgató tolmácsolás kutatásának fontossága mellett, a kutatások ritkán merülnek el mélyebben ennek a sajátos tolmácsolási típusnak a sajátosságaiban. Capus & Griebel (2021) megjegyzi, hogy ha a lehallgató tolmácsolással egyáltalán foglalkozik is bármiféle tudományos kutatás, akkor azt gyakran a rendőrségi tolmácsolás kontextusában vagy annak változataként szokták vizsgálni. Ez azért figyelemre méltó, mert a lehallgató tolmácsolás valójában a tolmácsolás hibrid formája, amely nagy mértékben eltér a rendőrségi tolmácsolás prototipikus módjától.

Annak ellenére, hogy a lehallgató tolmácsolás kutatása az elmúlt években mégis némi lendületet nyert, sok minden marad még rejtve nemzeti és nemzetközi szinten egyaránt (Alsulaiman, 2019). A szakirodalmi áttekintés azt mutatja, hogy nem sokat tudunk erről a tolmácsolási fajtáról, mert mint említettük, az eddigi tudományos kutatások főként a tolmácsok tárgyalótermi szerepére összpontosítottak. A lehallgató tolmácsoknak ugyanis más tulajdonságokkal kell rendelkezniük, és más kihívásokkal kell szembenézniük (Donzé, 2019). A lehallgatást végző tolmácsokkal kapcsolatos nemzetközi kutatások sajnos rendkívül hiányosak, bizonyos országokban, például Franciaországban vagy Spanyolországban nem is léteznek. Ez pedig részben azzal magyarázható, hogy többek között Franciaországban a szakmának nincs egységes definíciója. A lehallgató tolmács személyével kapcsolatos kutatások hiánya nemcsak a fordítással és a tolmácsolással kapcsolatos tanulmányokon belül, hanem a jogi tanulmányokon belül is feltűnő (Capus & Griebel, 2021), jóllehet óriási szükség és igény lenne rájuk. A kutatások és azok eredményei ugyanis hozzájárulnak a szakma nagyobb ismertségéhez és elismertségéhez, valamint annak professzionalizálásához. Capus és Havelka szerint a *negative circular flow* (Capus & Havelka, 2021: 18–25), azaz a negatív körforgás elkerülése érdekében is több kutatásra lenne szükség.

2.1. Elnevezés

Mit tudunk tehát a lehallgatást végző személyről? Ki is ez a személy, és mi a legfőbb feladata? Tolmács? Fordító? Ha abból indulunk ki, hogy tolmács, akkor e mellett szól az a tény, hogy a bejövő nyelv beszélt nyelv, ennek a tolmácsnak azonban nem csupán tolmácsolnia kell, számtalan más feladat is hárul rá. Ő ugyanis az a személy, aki a bejövő üzenetet dekódolja, és sok esetben visszafejti. Lehallgatáskor nem vesz részt aktívan a beszélgetésben. Sokszor csak a paraverbális jeleket külön dekódolva tudja tolmácmunkáját a maga teljességében elvégezni. Azaz külön kell jegyeznie, ha valaki (túlzott) érzelmi töltettel beszél: haragos, kiabál, fél vagy éppen nevet.

Egy szokványos kihallgatás során a kihallgatást végző személy hallja és látja a gyanúsított személy könnyeit, mimikáját. Ebben az esetben a tolmácsnak mindegyikre nem kell külön figyelmet fordítania. Azonban lehallgatás alkalmával a nem verbális információkat is jegyeznie kell a teljes megértés érdekében. A munkáját tovább nehezíti a telefonos beszélgetések rossz minősége. Sok a háttérzaj, vagy „recseg” a vonal, esetleg nem megfelelő a térerő. Az is gyakori, hogy a lehallgatott személyek – főleg a kábítószerkereskedelem világában – a szleng mellett kifejezetten kódolt nyelvet használnak, éppen a megértés megnehezítése miatt.

Mivel azonban hatósági lehallgatás esetén a bejövő nyelv beszélt, a kimenő nyelv pedig írott formájú, egyértelműnek látszik, hogy a nyelvi közvetítőt nem nevezhetjük tolmácsnak. Tehát a lehallgatást végző személy mégis inkább fordító? Csakhogy a fordító nem beszélt, hanem írott nyelvet fordít, és mindeközben nem feladata és nem is tud paraverbális elemeket értelmezni, majd beledolgozni őket a fordításába. A

fordítónak nem dolga az átírás. Itt pedig erről is szó van. Egy öt országra kiterjedő felmérésben (Belgium, Hollandia, Franciaország, Spanyolország és Magyarország) arra a kérdésre kerestük a választ, hogyan nevezik a lehallgatást végző személyt. Az eredmények alapján arra az egyértelmű következtetésre jutottunk, hogy sehol sem tudják pontosan meghatározva lefedni a lehallgató személy munkáját.

1. táblázat. A lehallgatást végző személyek elnevezése különböző nyelveken

Belgium	Hollandia	Spanyolország	Franciaország	Magyarország
Vertaler/tolk taptolk	Interceptietolk	Intérprete de escuchas telefónicas / Intérprete policial	Expert traducteur- interprète	Információ- feldolgozó

2.2. Kompetenciák

Amint az 1. táblázatból egyértelműen kiderül, szinte minden általunk megvizsgált nyelvben benne van a tolmács és a fordító elnevezés kettőssége. Igaz, hogy a magyar megnevezésben a fordítás egyik fogalma sem kerül kifejezésre, a hollandban pedig egyértelműen inkább a tolmácsolás hangsúlyos a lehallgatás mellett. Ez valószínűleg abból adódik, hogy a holland az angol *intercept interpreter* megnevezését vette át. A spanyol, francia és belga hatóságok mindkét formát használják, ezzel is utalva a feladat kettős mivoltára, ugyanakkor mégsem teljesen lefedve ezt a fajta munkát, hiszen itt a tolmácsoláson és fordításon kívül további feladatok is hárulnak még erre a személyre, többek közt a dekódolás, átírat készítés, paraverbális elemek kiemelése és értelmezése és hangfelismerés. E feladatok és kompetenciák összességét a jogi tolmácsokéval és fordítókéval összevetve a 2. táblázatban összegezzük.

2. táblázat. A lehallgatást végző személyek kompetenciái

Kompetenciák	Jogi tolmács	Jogi fordító	Lehallgató személy
Jogi eljárás ismerete	X	X	X
Nyelvismeret (mindkét nyelv)	X	X	X
Jogi terminológia ismerete	X	X	X
Specifikus nyelvismeret (szleng, zsargon stb.)	X	-	X
Jogi rendszerek ismerete	X	X	X
Analitikus kompetenciák	X	X	X
Szintetizáló és összefoglalási készségek	X	-	X
Fordítási elvek és elméletek ismerete	-	X	X
Tolmácselvek és elméletek ismerete	X	-	X
Beszédkésztség	X	-	X
Íráskészség	-	X	X
Számítógépes alapismeret	-	X	X
Interkulturális ismeret	X	X	X
Stresszkezelés	X	-	X

Nagy munkabírás	X	X	X
Etikai kódex ismerete	X	X	X
Elkötelezettség	X	X	X

A fenti táblázatból egyértelműen kiderül, hogy a lehallgató személy kompetenciái a jogi tolmács és fordító feladatainak és készségeinek mintegy „összegyűréséből” tevődnek össze. Nyilvánvaló tehát, hogy a fordító írásbeli kompetenciái alapvetőek, míg a tolmácsoknál inkább a szóbeli készség játszik fontos szerepet. A lehallgató személy esetében viszont mindkét készség rendkívül fontos, hiszen meg kell értenie a bejövő beszélt szöveget, elemeznie kell a fejében, hogy azután mindezt a másik munkanyelvén összefoglalva leírja.

Amennyiben a vizsgálóbíró vagy rendőri szerv relevánsnak értékeli a beszélgetést és a bejövő információt, a lehallgató személy átiratot készít, amelyben feljegyzi a paraverbális információt is. Természetesen fontos azt is meghatároznunk, mit értünk összefoglaláson. Ha például a lehallgatott személy arról beszélget valakivel, hogy mit ebédelt, és hogy ízlett-e neki az étel, vagy sem, akkor egyszerűen megoldhatjuk az összefoglalást egy megjegyzéssel, hogy felszínes beszélgetés folyt az ebédéről. Az összefoglalásokat azonban mindenképpen bővebb kifejtéssel kell elkészíteni, hiszen a lehallgató személy – aki nem részesült rendőri vagy nyomozói kiképzésben – nem tudhatja, hogy mi minősül relevánsnak, és mi nem. Amikor e cikk szerzője azzal foglalta össze a prostituált és futtatója közötti hosszas kommunikációt a prostituált egészségügyi állapotát illetően, hogy felszínes beszélgetés a prostituált újabb orvosi vizsgálatáról, még véletlenül sem gondolta, hogy ezek a részletek később fontos szerepet játszhatnak. Abból az interkulturális tudásból kiindulva, hogy a magyarok sokat panaszkodnak az egészségi állapotukról, és összehasonlítva más nemzetekkel gyakran fordulnak orvoshoz, bár viszonylag részletesen, mégis nagy vonalakban foglalta csupán össze a közel 15 perces beszélgetést. Az meg sem fordult a fejében, hogy mindez fontos és releváns lehet nyomozási szempontból, hiszen mint ahogyan azt a nyomozó később kifejtette, az említett beszélgetés egyértelmű bizonyítéka volt a prostituált kiszolgáltatott helyzetének. A beszélgetésről átiratot kell készíteni. Ezért mindenképpen fontos, hogy a lehallgató személy olyan összefoglalást készítsen, amely alapján a nyomozó és a vizsgálóbíró egyértelmű képet kap a beszélgetésről, és meg tudja határozni, hogy az egyáltalán releváns-e.

A 2. táblázatban feltüntetett készségek között szerepelnek a jogi ismeretek (jogi eljárások és rendszerek). Ezek szükségessége többször váltott ki vitát a lehallgató személyek körében. Az ellene érvelők szerint az ilyen telefonbeszélgetések nem tartalmazzak semmiféle jogi fogalmat vagy kifejezést, ezért a fordításuk sem igényel jogi ismereteket. Az adott nyelvben használt szleng és zsargon ismerete sokkal

lényegesebb. Ez természetesen így van, de nem lehet elsiklani a tény fölött, hogy a lehallgatást végző személy jogi keretek között dolgozik, ugyanakkor kétségtelenül tisztában kell lennie a szavak, sőt akár a névelők elhagyásának vagy hozzáadásának következményével. Azaz nem mindegy, hogy a fordítás ‘add ide a baltát’ vagy ‘adj ide egy baltát’. Ez elsősorban olyan, főleg szláv, nyelvek esetében játszhat szerepet, ahol nem létezik a határozatlan névelő. Ilyen esetben az átírat során ezt rendkívül fontos megemlíteni, hiszen szinte minden jogi rendszerben eltér a büntetés mértéke attól függően, hogy valamit előre megfontolt szándékkal követnek el (add ide *a* baltát) vagy hirtelen felindulásból (*egy* baltát).

Szembetűnő lehet a stresszkezelés készsége a 2. táblázatban. A tolmácsok által tapasztalt stressz nem szorul különösebb magyarázatra. A fordítók ennek kevésbé vagy legalábbis másként vannak kitéve, például amikor szoros határidőn belül kell a fordítást elkészíteniük. A lehallgatást végző tolmácsok esetében viszont szintén óriási a nyomás, hiszen egyrészt az ő munkájuk tempójától függ a nyomozás menete, másrészt sokszor olyan mennyiségű anyagot kell lehallgatniuk, hogy egy lehallgató tolmács nem képes mindent feldolgozni. Ilyenkor még egy vagy több tolmácsot is bevonnak a lehallgatásba, ami azonban a különböző interpretációk lehetőségét is magával vonhatja. Ez főleg akkor okozhat problémát, ha olyan lehallgató tolmácsot alkalmaznak, aki nem részesült semmiféle képzésben. A stressz másik lehetséges forrása az állandó készenléti állapot. A nyomozás bizonyos pontjain ugyanis, például letartóztatáskor vagy rajtaütéskor előfordulhat, hogy a lehallgató tolmácsnak állandó készenlétben kell lennie. Ez a nap bármelyik órájában bekövetkezhet, ilyenkor a lehallgató tolmács a számítógép előtt ülve várja a bejövő telefonbeszélgetéseket, és azonnal jelenti a nyomozóknak a lehallgatott beszélgetés tartalmát. Ilyen helyzetben a felelősség nagyságával egyenlő arányban nő a stressz mértéke is.

2.3. Specifikus kompetenciák

Ha a lehallgatást végző személy specifikus kompetenciáit összehasonlítjuk a jogi tolmácsok és fordítók készségeivel, a 3. táblázatban felsorolt eredményre juthatunk:

3. táblázat. A lehallgató személy specifikus kompetenciái

Specifikus kompetenciák	Jogi tolmács	Jogi fordító	Lehallgató személy
Igazságügyi nyelvész	-	-	X
A nyelven kívüli interakció ismerete	-	-	X
Átírat és átíratok konvenciók ismerete	-	-	X
Hangfelismerés	-	-	X
Nyomozói képességek	-	-	X
Kódolt nyelv felismerése	-	-	X
Specifikus etikai kódex	-	-	X

A fenti specifikus készségek listája arra enged következtetni, hogy az elnevezés, legyen az tolmács/fordító vagy adatkezelő, nem megfelelően fedí az általunk vizsgált tevékenységnek a tartalmát. Éppen ezért történtek kezdeményezések egy új definíció bevezetésére. 2016-ban az első olyan nemzetközi konferencián, amely kizárólag a lehallgatás témájával foglalkozott a Leuveni Egyetem Alkalmazott Nyelvészet Intézete szervezésében, a FoLiTeX megnevezés került bevezetésre. Ez a terminus mindenki egyöntetű véleménye szerint teljességgel megfelel minden kívánalomnak, hiszen a következő szóelemekből áll össze: FOrensic – az igazságügyi jellegre; LInguistic – a nyelvészeti tartalomra; Tap – a lehallgatásra; valamint EXpert – a szakértői szerepre utalva. A FoLiTeX megnevezés azonban nem maradt meg a köztudatban, nem terjedt el, jóllehet ez tűnt a legmegfelelőbbnek, és egyetértettek vele a jogi és rendőrségi szakemberek is. A köznyelv továbbra is a lehallgató tolmács elnevezést használja.

Ha alaposabban megnézzük a lehallgató személyre vonatkozó jellemzőket, akkor a következőket kell feltétlenül kiemelni.

2.3.1. Igazságügyi nyelvészeti ismeretek

Mondhatnánk, hogy a tolmács nem nyelvész. Miért kellene ilyen irányú ismeretekkel is rendelkeznie? Az a tény, hogy a lehallgató tolmács nem csupán tolmácsol, hanem elemzi is a szöveget, valamint összefoglalja a mondanivalót a hatóság nyelvén, azt jelenti, hogy nyelvészeti készségekre is szüksége van. Ezt hangsúlyozza ki Fraser, amikor a következőt állítja:

Gyakorta elhangzik, hogy a törvénykezés során nagyobb mértékben kellene felhasználni a nyelvészek által készített átiratokat. Bár ez egyes esetekben segíthet, nem nyújt általános megoldást. Sőt, a helyett, hogy javítana, inkább ronthat a helyzeten. Ez azért van így, mert nem veszi figyelembe a törvényszéki nyelvtudományban kevésbé ismert jogi eljárásokat, és az általuk megtestesített nyelvről alkotott tévhiteket. (Fraser 2021: 134, saját fordítás)

2.3.2. A nyelven kívüli interakció ismerete

A különböző országokban a lehallgatáskor használt szoftverek sokban megkönnyítik a tolmácsok munkáját. A szoftver ugyanis nem csupán azt teszi lehetővé a tolmács számára, hogy újra meghallgassa az adott telefonbeszélgetést, hanem azt is, hogy lelassítva hallgassa meg (a tempót a tolmács maga tudja beállítani), sőt arra is lehetőséget nyújt, hogy ha a beszélgetőpartnerek egyszerre beszélnek, akkor a két csatornát különválasztva egyszerre csak egy beszélőre összpontosítson.

A szoftver megkönnyíti ugyan a lehallgató munkáját, azonban nonverbális vagy paraverbális kommunikatív elemekkel nem képes szolgálni. Vagyis a lehallgató személy leleményességén múlik, hogy ezeket a rendkívül fontos jelzéseket hogyan

konvertálja grafikai jelekké. Erre nézve ugyanis semmiféle megállapodás nincs. Egyesek emotikonokat használnak, míg a legtöbb lehallgató szögletes zárójelben jegyzi meg, hogy a beszélgetés milyen hangulatban esetleg milyen háttérzajban folyt: kiabáltak, veszekedtek vagy éppen nevettek-e. Ezeket a jelzéseket rendszerint dőlt betűvel írják zárójelbe, és a végén minden egyes alkalommal hozzáfűzik, hogy ez a tolmács megjegyzése volt. Így teszik egyértelművé mind a nyomozó, mind pedig a vizsgálóbíró számára, hogy mit hallottak, valamint hogy ez a saját benyomásuk.

2.3.3. Átirat és átirati konvenciók ismerete

Nem szorul különösebb magyarázatra az átirat és az átirati konvenciók jelentősége. Természetesen nincs szükség a beszéd során előforduló szünetek időtartamának pontos mérésére, de vannak olyan konvenciók, amelyek betartása hasznos lenne. A paraverbális elemek lejegyzése szintén teljesen egyéni. Nem létezik erre nézve sem megállapodás, sem javaslat. Fontos még kiemelni, hogy amennyiben a lehallgató tolmács esetleg nem ért jól valamit, azt is egyértelműen jelezze, és soha, semmiféle körülmények között ne találgasson.

2.3.4. Hangfelismerés

A hangfelismeréssel kapcsolatosan megoszlanak a vélemények. Belgiumban például ez a feladat nem (mindenütt) tartozik a lehallgató tolmácsok feladatai közé, hiszen ez még inkább megnövelné a nyomozás során kialakult felelősségüket. A nyomozó dönti el, hogy ez is a lehallgató tolmács feladatai közé tartozik-e, általános szabály nem létezik. Más a helyzet Hollandiában, ahol kifejezetten erre kifejlesztett szoftver (úgynevezett fonotéka) segítségével tudják beazonosítani a hangot, nagy terhet és felelősséget véve le ezzel a tolmács válláról. Mert mi történik, ha mégis tévedett? Nem ugyanaz a személy köthető esetlegesen másik ügghöz, még ha a hangszín és a kiejtés hasonló is. Mindez nem lehet a tolmács felelőssége.

2.3.5. Nyomozói készség

A nyomozói készség szinte önmagáért beszél. Normális esetben a rendőr végzi a nyomozást, amelynek egy részét a telefonos lehallgatás teheti ki. Ha a telefonos beszélgetések nyelve az adott hatóság nyelvén folyik, akkor a rendőr a lehallgató személy, ő készíti el a beszélgetés összefoglalását, és amennyiben szükséges, annak átiratát is, és dönt arról, hogy amit hall, az a nyomozás szempontjából lényeges-e. Ezekben az esetekben szintén a nyomozó ismeri fel a lehallgatott személyek hangját, köti esetleg össze más ügyekkel, azaz nyomozói munkát végez. Mindez természetes a számára, hiszen erre képezték ki, ezt sajátította el a tanulmányai során.

A helyzet teljesen megváltozik, amikor a lehallgatott telefonos beszélgetések egy másik, a nyomozó számára idegen nyelven zajlanak. Ekkor van szükség a lehallgató

tolmács/fordító munkájára, aki ugyanazt a tevékenységet, majdhogynem nyomozást végzi, mint a rendőr. Azzal az óriási különbséggel, hogy ez a lehallgató tolmács nem részesült semmiféle rendőri képzésben. Márpedig ebben az esetben az ő fordításától és összefoglalásától függ, hogy milyen irányt vesz a nyomozás. Benne kell(ene) megbízni a nyomozónak, miközben a lehallgató tolmácsokat nem készítik fel erre a feladatra, és csak egy nagyon rövid továbbképzésen vesznek részt. Ezért a lehallgató személy rendszeresen egyeztet a nyomozóval, beszámol neki a hallottak alapján felmerülő benyomásairól, azaz együtt gondolkodik és dolgozik vele. Kérdéses, hogy etikai szempontból ez a magatartás elfogadható-e. A jogi tolmácsok etikai kódexe szerint ugyanis a tolmácsok munkájuk során mindent lefordítanak, objektívek és pártatlanok maradnak, vagyis egyik fél érdekében sem tesznek semmiféle személyes kijelentést vagy megállapítást. Azzal az eljárással, hogy a lehallgató tolmácsok először összefoglalnak vagy szinopszist készítenek, már önmagában lábbal tiporják az etikai kódex teljességre vonatkozó pontját. Ez persze a munka jellegéből fakad, amit aztán az átiratok során korrigálnak.

2.3.6. Kódolt nyelv felismerése

A telefonbeszélgetések során a lehallgató tolmács gyakran ütközik szlengbe és kódolt nyelvhasználatba. Gondoljunk csak a lepedő szavunk értelmére. Belgiumban a kábítószerkereskedőket lehallgató tolmácsok nagy kihívásoknak vannak kitéve, ami a kódolt nyelvet illeti. A kislány szó ugyanis például egy olyan hajóra is utalhat, amellyel a kábítószer csempészték be az ország kikötőjébe. Ilyenkor fontos, hogy a lehallgató tolmács a szó szerinti fordítást és a lehetséges jelentést (zárójelben) is feljegyezze. Ki kell hangsúlyoznunk, hogy nem szabad mindent „túlgondolni” sem, mert annak további jogi következményei is lehetnek. Számolni kell azzal is, hogy a lehallgató tolmács bizonyos esetekben olyannyira tele van előítélettel, hogy már esetleg akkor is gyanús dolgot hall, amikor erre semmi oka nincs.

2.3.7. Etikai kódex

De mi a helyzet az objektív és pártatlan hozzáállással? Ha összehasonlítjuk a tolmács munkáját egy rendőrségi kihallgatás és egy lehallgatás során, akkor a különbségek egyértelműen kirajzolódnak. Rendőrségi kihallgatáskor a tolmács dolga csak annyi, hogy az alatt a néhány óra alatt, amíg a kihallgatás zajlik, a tőle telhető legjobb tudása szerint tolmácsoljon, anélkül, hogy a mondottakat kiegészítené vagy módosítaná. Ez alatt a pár óra alatt, amíg a tolmács dolgozik, teljességgel pártatlan mindkét fél felé, nem nyilvánít semmiféle véleményt az ügyről, nem segíti a rendőrt a munkájában, nem ad neki sem tanácsot, sem további felvilágosítást. A tolmács felelőssége a kihallgatás során egészen minimális, hiszen a rendőr vezeti a kihallgatást, szabja meg az irányt és a tempót.

Mindez drasztikusan megváltozik, ha a lehallgatást végző személy a tolmács. Míg a kihallgatás mindössze néhány órát vesz igénybe, addig egy-egy lehallgatási munka akár hónapokig is eltarthat. A tolmácsnak majdnem minden nap be kell mennie a rendőrségre, hogy a lehallgatást elvégezze (biztonsági okokból sem Belgiumban, sem Hollandiában nem teheti ezt otthon, kivéve Franciaországban, ahol a tolmácsok hazavihetik a munkát, hogy otthon végezzék el), közben pedig rendszeresen, naponta akár többször is értekezik a nyomozóval, hogy megossza vele a lehallgatáskor felmerült benyomásait. Érthető, hogy ez radikálisan megváltoztatja a rendőr és a lehallgatást végző tolmács munkakapcsolatát. Kollégákká válnak, hiszen a tolmács most már nemcsak fordít, hanem több héten keresztül napi szinten beszámol a rendőrnek, együtt gondolkodik vele. Ezáltal viszont nemcsak az üggyel kapcsolatos érintettsége, hanem a felelőssége is jelentősen megnő. Ebben az esetben tehát a tolmácsok etikai kódexének szabályai módosulnak, mintegy „alkalmazkodnak” ehhez a helyzethez.

Érdekes mindezt az érintett nyomozó szemszögéből látni. A fentebb említett 2016-os nemzetközi konferencián Patrick Steenacker nyomozó rendkívül szemléletesen fogalmazta meg, milyen érzés rendőrként egy idegen nyelvű telefonos beszélgetés lehallgatásában nyomozni. A nyomozást egy mozifilmhez hasonlította, amelyben a nyomozó mindent tud követni, hiszen van kép, hang, zene, speciális effektusok és felirat. Amennyiben a telefonbeszélgetések a hatóság nyelvén zajlanak és a nyomozó maga a lehallgató személy, akkor a kép ugyan eltűnik, de minden más megmarad. Vagyis mindent hall, a hangot, zenét, speciális effektusokat, sőt a felirat is megvan. Ha azonban a telefonbeszélgetések idegen nyelven folynak, a lehallgató személy pedig a tolmács, akkor a feliraton kívül minden eltűnik a rendőr számára, és teljes egészében a lehallgatást végző tolmács munkájától és annak minőségétől függ.

Az etikai kódexnek van egy másik igen fontos pontja, amelyet semmiképpen nem lehet figyelmen kívül hagyni a lehallgatások során. Ez az objektivitás és pártatlanság elve, viszont egy másik szempontból. Hogyan tud egy lehallgatást végző tolmács objektíven és pártatlanul tolmácsolni a rendőrségi kihallgatás alatt, ha több héten keresztül nap mint nap láthatatlanul és hívatlanul de mégiscsak jelen van egy (megfigyelt, gyanúsított) személy mindennapjaiban és életében, ha egy idő után már szinte pontosan tudja, hogy néz ki a lehallgatott személy napja, mit reggelizett, kivel találkozott, hogyan mérgelődött, vagy mivel viccelődött? A mi véleményünk az, hogy nem tud. Rendkívül fontos kiemelni, hogy a lehallgató tolmács ne tolmácsoljon ugyanannak a személynek a kihallgatáskor. Gondoljunk csak bele, hogy a lehallgató tolmács ilyen esetben többet tudhat az egész helyzetről mint maga a nyomozó. Ez pedig elfogadhatatlan helyzetet teremthet.

3. Konklúzió

A fentiekben rövid áttekintést adtunk a lehallgató tolmács munkájáról, specifikus készségeiről. Megállapítottuk, hogy a témával kapcsolatosan igencsak korlátozottak a kutatások. Mindez a tevékenység titkos jellegéből is adódik. Hiszen amíg egy jogi tolmács a rendőrségi kihallgatás során és a tárgyalóteremben is látható, addig a lehallgató tolmács teljességgel láthatatlan, a nyomozás során mégis folyamatosan jelen van, a munkája pedig rendkívül összetett és többretű. Minden országban létezik ez a tevékenység, az erre vonatkozó kutatások száma azonban nagyon csekély. Szinte semmit sem tudunk a más országokban tapasztalható helyzetről. Nem tudjuk, ki végzi ezeket a tevékenységeket, milyen feltételek mellett, részesül-e bármiféle képzésben, valamint hogy tisztában van-e munkájának súlyával és etikai határaival.

Ugyanakkor pozitív eredményként könyvelhetjük el, hogy az utóbbi években mégiscsak folytak újabb kutatások ezen a területen. Az is reményt keltő, hogy vannak kezdeményezések ezeknek a szakembereknek a továbbképzésére. Mind a Leuveni, mind pedig a Genti Egyetem jogi tolmács képzésében jut némi figyelem ennek a tolmácsolási munkának, még ha alacsony óraszámokban is.

A szakma ismertsége sajnos továbbra is alacsony szintű, nincsenek rá vonatkozó szabályok, és úgy általában értetlenségbe ütköznek mind a kutatók, mind pedig a lehallgató tolmács. Egyik fél sincs tisztában az egymás iránti elvárásokkal, (etikai) határokkal, lehetőségekkel.

Végezetül néhány ajánlást szeretnénk megfogalmazni a hatóságok és az oktatási intézmények (jogi tolmács- és fordítóképzők) felé. Be kell látnunk, hogy a lehallgató tolmács tevékenysége rendkívül összetett, hiszen egyszerre jogi tolmács (beszért nyelvből fordít) és jogi fordító (írott szöveget produkál), ugyanakkor igazságügyi nyelvész (szöveget analizál és értelmez), rendelkezik jogi háttérrel (tisztában van azzal, hogy egy egyszerű tévedés, például a névelőt illetően, a gyanúsított büntetését drámaian megnövelheti), tudatában van az átirati konvenciókkal, és tiszteletben tartja az etikai kódex előírásait, még ha módosítva is.

Ahhoz, hogy mindezt magas szinten is biztosítani tudja, képzésre van szüksége. Olyan képzésre, amely figyelembe veszi a fent említett aspektusokat, és felkészíti a szakembereket a módfelett nehéz, kihívásokkal teli, ugyanakkor értékes és fontos feladatra.

A címben elhangzó mondat egy emberkereskedelemmel gyanúsított személy szájából hangzott el egy barátjával folytatott telefonbeszélgetés során, amit a jelen tanulmány egyik szerzője hallgatott le és jegyzett le a nyomozóknak körülbelül a következőképpen:

‘X’ egy találkozót beszért meg ‘Y’-nal következő hét kedden 23 órakor a belvárosban az A utca 18. szám alatt. ‘X’ kifejezte arra irányuló aggályait is, hogy esetleg a rendőrség megfigyeli őt és a telefonbeszélgetéseit is lehallgatja, mire ‘Y’

letorkolta és azt mondta, hogy szerinte mindez képtelenség. Ilyesmi csak a filmekben fordul elő.

Mindeközben a lehallgatást végző tolmács csendben és figyelmesen meghallgatta a magyar nyelvű beszélgetést, és hollandra összefoglalva le is fordította a belga nyomozó szervek számára.

Irodalom

- Capus, N., & Griebel, C.** (2021). The (In-)Visibility of Interpreters in Legal Wiretapping — A Case Study: How the Swiss Federal Court Clears or Thickens the Fog. *International Journal of Language & Law*, 10, 73–98. doi: <https://doi.org/10.14762/jll.2021.37>
- Capus, N., & Havelka, I.** (2021). Interpreting Intercepted Communication: A Sui Generis Translational Activity. *International Journal for the Semiotics of Law - Revue internationale de Sémiotique juridique*, 35(5), 1817–1836. doi: <https://doi.org/10.1007/s11196-021-09876-0>
- Charret-del Bove, M.** (2013). Le diplôme universitaire de traducteur interprète juridique un exemple de formation continue en traduction juridique. In E. Damette, M. Charret-Del Bove, & M. Meunier (Eds.), *La traduction juridique : Points de vue didactiques et linguistiques* (13–30). Publications du CEL.
- Dechamps, C.** (2012). Problématiques de l'enseignement/apprentissage du français juridique dans la formation de traducteurs juridiques. In E. Damette, M. Charret-Del Bove, & M. Meunier (Eds.), *La traduction juridique : Points de vue didactiques et linguistiques* (89–106). Publications du CEL.
- Driesen, C.** (2016). L'interprétation juridique : surmonter une apparente complexité. *Revue française de linguistique appliquée*, 21(1), 91–110. doi: <https://doi.org/10.3917/rfla.211.0091>
- Fraser, H.** (2018). Assisting listeners to hear words that aren't there: dangers in using police transcripts of indistinct covert recordings. *Australian Journal Of Forensic Sciences*, 50(2), 129–139. doi: <https://doi.org/10.1080/00450618.2017.1340522>
- Fraser, H., & Kinoshita, Y.** (2021). Injustice Arising from the Unnoticed Power of Priming: How Lawyers and Even Judges can be Misled by Unrealible Transcripts of Indistinct Forensic Audio. *Criminal Law Journal*, 45(3), 142–152.
- González Rodríguez, M. J.** (2014). Formas de mediación en el trabajo del intérprete de escuchas telefónicas. In C. Valero-Garcés, B. Vitalaru, & Mojica López, E (Eds.), *(Re)considerando ética e ideología en situaciones de conflicto* (205–214). Alcalá: Editorial Universidad de Alcalá.
- González Rodríguez, M. J.** (2015a). Interpretar escuchas telefónicas en ámbito judicial: análisis descriptivo y metodología operacional. *Trans*, 19(1), 109–129. <https://doi.org/10.24310/TRANS.2015.v1i19.2096>
- González Rodríguez, M. J.** (2015b). Interpretación para escuchas telefónicas: de la experiencia profesional a su didáctica. *Nuevos horizontes en los Estudios de Traducción e Interpretación (Resúmenes)*, 29–38. doi: <https://hdl.handle.net/11585/519506>
- Lai, M.** (2023). Transcribing and translating forensic speech evidence containing foreign languages – An Australian perspective. *Front. Commun.* 8:1096639
- Larchet, K. & Pélisse, J.** (2009). Une professionnalisation problématique : les experts judiciaires interprètes-traducteurs. *Formation emploi*, 108, 9–24. <https://doi.org/10.4000/formationemploi.2051>

Internetes hivatkozások

- <https://www.statewatch.org/media/1407/eu-council-wiretapping-lawful-interception-cooperation-11517-20.pdf>
- <https://www.arts.kuleuven.be/tolkwetenschap/studiedagen-congressen/tweede-studiedag-tapolken-21-april-2016/presentation-patrick-steenacker>

ESZENYI RÉKA¹ – ROBIN EDINA²

¹ELTE BTK Nyelvi Közvetítés Intézete, Fordító- és Tolmácsképző Tanszék

E-mail: eszenyi.reka@btk.elte.hu

<https://orcid.org/0000-0003-2194-7562>

²ELTE BTK Nyelvi Közvetítés Intézete, Fordító- és Tolmácsképző Tanszék

E-mail: robin.edina@btk.elte.hu

<https://orcid.org/0000-0003-2025-4457>

Eszenyi Réka – Robin Edina: *Ezt hívják itt „utószerkesztésnek”?* Uniós fordítók a neurális gépi fordítás szerepéről

Is this what you call ‘post-editing’? EU translators on the role of neural machine translation

Alkalmazott Nyelvtudomány, Különszám, 2024/3. szám, 58–77.

doi:<http://dx.doi.org/10.18460/ANY.K.2024.3.004>

Ezt hívják itt „utószerkesztésnek”?

Uniós fordítók a neurális gépi fordítás szerepéről

Is this what you call ‘post-editing’? EU translators on the role of neural machine translation

The emergence and widespread use of NMT has brought about a turn in professional translation. Prior to this neural turn, earlier MT systems could provide a tool for translators and users of translations to make the translation process more productive in certain language combinations and for specific genres. The introduction of NMT has led to a universal leap in productivity in professional translation, as NMT systems became available online free of charge, or in a professional version for a certain fee. Institutions and companies introduced or upgraded their own custom NMT engines for internal use, as was the case for eTranslation, the neural machine translation service developed by the European Commission to provide high-quality, automated translations across multiple languages.

This paper presents the results of a questionnaire survey that explored the opinions and attitudes of 30 professional translators of the Hungarian Unit of the Directorate-General for Translation of the European Commission regarding the use of neural machine translation in the translation process of a relatively creative EU text genre, press publications (PPs). The survey consisted of 33 closed-end items that yielded quantitative data on the translators’ attitudes, and 6 open-ended questions that revealed the translators’ thoughts in more detail by providing qualitative insights into their translation processes that partly rely on neural machine translation (NMT). The open-ended questions focused on the changes in the translation process, the changes in the quality of the published translations, the linguistics qualities of the raw NMT output and the edited translations (before translation revision). The study provides a summary of the quantitative data and focuses in detail on the open-ended questions. The qualitative data is presented and analysed as the thick description of the respondents’ narratives. The following theme emerges prominently from the narratives: post-editing is a specific skill within translation competence. However, the respondents do not equate translation work with the help of NMT as post-editing, they insist this activity should be called translation. While the output of NMT may be fluent, the translator must remain vigilant, as the linguistically well-crafted output often contains distortions of the content.

The responses and the tone of the narratives in some instances reveal the problematic nature of the term *post-editing* commonly used in translation studies and the industry in contrast to *translation proper*. They suggest that the inclusion of NMT in the translation process has not reduced but rather expanded the set of competences expected from professional translators in the eyes of the respondents. The narratives further reveal the respondents’ complex emotional attitude towards NMT as a tool and the importance they place on dedicating time to quality assurance, particularly in the form of translation revision by a second pair of human eyes involved in the process.

Keywords: neural machine translation, post-editing, attitude survey, translation revision

1. Bevezetés

A neurális gépi fordítás (*neural machine translation*, NMT) 2015-ös megjelenése (Bahdanau et al., 2015) alapjaiban változtatta meg a fordítói szakmát. A neurális fordulatig leggyakrabban használt statisztikai gépi fordítórendszerek bizonyos nyelvpárok és szövegtípusok esetében nagy segítséget tudtak ugyan nyújtani a fordítónak, az NMT azonban lényegi ugrást jelentett a fordítási folyamatban. A sorban megjelenő, ingyenesen (pl. Google Translate) vagy megfizethető havi díjért (pl. DeepL Pro) elérhetővé váló, általános fordítómotorok gyorsabbá és könnyebbé tehetik a professzionális fordítók munkáját. A *European Language Industry Survey* (ELIS) 2024-es felmérése szerint a mesterséges intelligencia jelenleg a legdominánsabb trend a fordítóiparban, a fordításszolgáltatók és a szabadúszó nyelvi közvetítők egyre növekvő mértékben építik be a gépi fordítást a munkafolyamataikba. Ezek az eszközök a nem professzionális felhasználók szélesebb körét is fordításokhoz juttatják, amelyek humán fordító megbízásával, fizetségért nem készültek volna el (Nagy, 2022). A neurális gépi fordítómotorok másik csoportja a vállalatok, intézmények által saját szövegekkel és saját célokra fejlesztett rendszerek, ilyen például az Európai Bizottság eTranslation¹ nevű fordítási szolgáltatása, amelyet az uniós intézmények fordítói mellett felhasználók viszonylag széles köre hívhat segítségül 32 nyelven, több szakterületen, csupán regisztráció ellenében.

A neurális fordítástechnológiai fordulat különös jelentőséggel bír a magyar munkanyelvű fordítók szemszögéből, hiszen a korábbi gépi fordítórendszerek a magyarhoz hasonló agglutináló nyelvek esetében nem produkáltak általánosan elfogadhatónak mondható fordításokat. A hazai friss felmérések (lásd például Sulyok, 2023) azonban azt mutatják, hogy a magyar nyelv viszonylatában is egyre fontosabb szerephez jut a gépi fordítás. Jelen tanulmányunkban az NMT által hozott változásokat vizsgáljuk a fordítói szakmában az Európai Bizottság magyar fordítóinak szemszögéből egy kérdőíves felmérés segítségével. A cikk második fejezetében bemutatjuk az NMT sajátosságait és a gépi fordítás bevonásával megjelenő új fordítói tevékenység, az utószerkesztés fogalmát, majd áttekintjük a fordítói szakma szegmensei közti eltéréseket. A harmadik fejezetben ismertetjük a *Human in the Translation Loop* kutatási projektet (Robin et al., 2023), amely kérdőíves felmérésünk tágabb keretét adta, majd bemutatjuk kérdőívünk részeit. A negyedik fejezetben összefoglaljuk a kérdőív kvantitatív adataiból levont fő következtetéseket. Az ötödik fejezetben a nyílt végű kérdésekre kapott válaszokat elemezzük részletesen. Az utolsó fejezetben a kérdőív kvantitatív és kvalitatív eredményeit összegezzük, végezetül kitérünk a kutatás korlátaira és a lehetséges további kutatásokra.

¹ https://commission.europa.eu/resources-partners/etranslation_hu

2. Neurális gépi fordítás, utószerkesztés és a fordítói szakma

2.1. A neurális gépi fordítás sajátosságai

A neurális gépi fordítás egy mesterséges intelligencián alapuló rendszer, amely mesterséges neurális hálózatok segítségével, az emberi tanuláshoz hasonlítható folyamatokkal, példák alapján tanul, akár saját hibáiból is (Yang, 2023). Az NMT működése, különösen a transzformermodell megjelenése (Vaswani et al., 2017), radikális újdonságot hozott a korábbi szabályalapú, példaalapú és statisztikai gépi fordítórendszerekhez képest. A neurális rendszer betanításához nagy mennyiségű adat szükséges, ezért egy nyelv elterjedtsége, a rendelkezésre álló szövegforrások meghatározzák a fordítás kimenetének minőségét, természetesen a fordítás másik nyelvének paraméterei mellett. A nyilvánosan elérhető gépi fordítórendszerek legmagasabb erőforrású nyelve kétségkívül az angol. Kutatásunk kontextusában a célnyelv a magyar, amely bár alacsony erőforrású nyelvnek számít, többek közt Magyarország uniós tagsága kapcsán mégis viszonylag nagy mennyiségű szöveg állt rendelkezésre a betanításhoz, így az Európai Bizottság fordítórendszere, az eTranslation, és az olyan nyilvánosan elérhető általános fordítomotorok, mint a Google Translate és a DeepL, egyaránt tartalmazzák a magyar nyelvet, és biztató minőségű fordításokat produkálnak. A kutatási projektünkben megvizsgált angol–magyar nyelvi irányú fordítások során tehát a fordítók potenciálisan hasznos eszközként tekinthettek az NMT-re.

Említést érdemel, hogy míg a humán fordító fordításában is előfordulnak hibák: félrefordítások, következetlenségek és nyelvi hibák, veszélyeztetve az értelmezést és a feldolgozhatóságot a befogadók számára (Heltai, 2005), ez a tökéletlenség a neurális gépi fordító kimenetére is potenciálisan jellemző (bővebben lásd Kóbor, 2023; Szlávik, 2023). A gépi fordításra irányuló kutatások egyik jelenlegi célja feltárni azokat a hibákat, amelyek a humán fordításokkal szemben inkább a gépi fordítást jellemzik (Heltai, 2024). A gyakran előforduló hibatípusok tudatosítása ugyanis hatékonyabbá teheti az utószerkesztést (Kóbor & Szlávik, 2024).

2.2. Az utószerkesztés mint fordítói tevékenység

Az utószerkesztést (*post-editing*, PE) az ISO 18587:2017 nemzetközi szabvány² a gépi fordítás kimenetének szerkesztéseként és javításaként határozza meg. A fentiekben leírtak szerint a gépi fordítás humán ellenőrzésre, javításra szorul, bár bizonyos munkafolyamatokban költséghatékonysági okokból ez a lépés elmarad. A humán beavatkozás a gépi fordítás részleges utószerkesztésétől (*light post-editing*) a humán fordítás minőségét megcélzó teljes utószerkesztésig (*full post-editing*) terjedhet. Utóbbi kiegészülhet egy második humán minőségbiztosítási lépéssel, a lektorálással is (Szlávik, 2022), jöllehet a szabvány nem fekteti le kötelező lépésként az utószerkesztett szöveg ellenőrzését és javítását.

² ISO 18587:2017 *Translation Services – Post-editing of machine translation output – Requirements*. Letöltés: <https://www.iso.org/obp/ui/en/#iso:std:iso:18587:ed-1:v1:en>

A gépi fordítás kimenete azonban több szinten is felhasználható, és az NMT mint eszköz különböző módokon válhat részévé a fordítás folyamatának. Lehet szókapcsolatok, összefüggő kifejezések vagy mondatok lefordítására használni. Lehet valamilyen fordítástámogató szoftverben egyes szegmenseket vagy minden szegmenst géppel előfordítani, de az is lehetséges, hogy a gépi fordítást egy külön ablakban kéri le a fordító a CAT-eszközben, egyfajta lehetőségként, amelyet csak bizonyos szegmenseknél illeszt be a fordításába. Vagy akár teljes dokumentumok (pl. Word vagy PDF), diások (PPT) fordítását is alkalmazhatja. Ebből adódóan az utószerkesztés fogalma nem minden olyan fordítási folyamatban értelmezhető, ahol gépi fordítás bevonására kerül sor.

2.3. A fordítói szakma

Az elmúlt két évtizedben több kutatási projekt is vizsgálta a fordítói szakma helyzetét az Európai Unióban (Dam & Zethsen, 2008, 2011, 2014; Bednárová-Gibová & Madoš, 2019; Bednárová-Gibová, 2020, 2022, az eredmények részletes leírását lásd Eszenyi, 2023), a szakmát a fordítói tevékenység helye és jellege alapján rétegekre bontva, egy-egy tagállam fordítóira fókuszálva. Lehetséges kategóriaként merült fel a műfordítók és a szakfordítók köre, és ez utóbbin belül a vállalati, szabadúszó, fordítóirodánál dolgozó, hites (hatósági szakfordító) és uniós intézménynél dolgozó fordítók köre. A kutatások kiterjedtek a fordítók díjazásának, szakértelmének, láthatóságának, befolyásának és boldogságának vizsgálatára. Jelen kutatásunk az uniós fordítók szegmensére fókuszál, amelyet a kutatások a díjazás és a láthatóság szempontjából a lista élére helyeznek (Dam és Zethsen, 2014; Bednárová-Gibová & Madoš, 2019), azon belül is egy intézmény egyetlen nyelvi csoportjára, amelyen belül egyértelműen leírható, hogy a fordítók milyen körülmények között, milyen műfajú szövegeket fordítanak.

3. A Human in the Translation Loop kutatási projekt

Tanulmányunk fókuszában az Európai Bizottság Fordítói Főigazgatóságán, a Magyar Nyelvi Osztályon főállásban dolgozó fordítók munkája áll. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Fordító- és Tolmácsképző Tanszéke több más magyar kutató- és képzőintézmény kutatóival 2022-ben közös projektet indított *Human in the Translation Loop* címmel (Robin et al., 2023), hogy megvizsgálja a humán fordító szerepét a neurális gépi előfordítással végzett fordítás folyamatában. A projekt fő kutatási kérdése, hogy a fordító által ellenőrzött és utószerkesztett fordítás esetében szükség van-e még lektorálásra is egy másik fordító által.

A kutatási projekt egyrészt a folyamat produktumait vizsgálja: az NMT nyers kimenetét, az utószerkesztett és a lektorált szöveget. Fókuszában egyetlen műfaj, a sajtóközlemény (*press publication*, PP) áll, mivel ezen műfaj fordítása a vizsgált csoport által fordított többi szövegtípussal összevetve nyelvi kreativitást igényel, illetve nem áll rendelkezésre jelentős mennyiségű fordítómemória sem. Az NMT tehát segítséget nyújthat a fordításban, de ha a fordító igénybe veszi is, a szöveg további szerkesztésre és javításra szorul. A projekt másik része, az uniós fordítók

körében végzett kérdőíves felmérés a jelen tanulmányunk tárgya, fókuszában a fordítók véleménye, tapasztalatai és attitűdjei állnak az NMT fordítási folyamatba való bevonásával kapcsolatban a sajtóközlemények fordítása során. A következő alfejezetben a felmérés eszközeként szolgáló kérdőívet mutatjuk be.

3.1. A kérdőív

A kérdőív elemei a fordítók technológiával szembeni attitűdjeit vizsgáló korábbi kutatások alapján (Vieira, 2020; Salmi, 2021, részletesen ld. Eszenyi, 2023) négy fő motívum köré csoportosíthatók: munkahelyi stressz, kreativitás a munkában, kognitív erőfeszítés a munkában, a fordítói gyakorlat és szakma keretei.

A validálás után online megosztott, anonim kitöltést lehetővé tévő kérdőív az 1. táblázatban bemutatott részekből állt. A teljes kérdőív a cikk végén elhelyezett függelékben található. A kvantitatív adatokra épülő eredményeket a következő fejezetben röviden összefoglaljuk (az eredmények részletesebb ismertetését lásd Eszenyi, 2023). Az 1. táblázatban dőlt betűvel szereplő, kvalitatív adatokat gyűjtő kérdésekre kapott válaszok vizsgálata a jelen tanulmány célja, tematikus elemzés és a fordítók narratíváit idéző és értelmező sűrű leírás (*thick description*, lásd Károly, 2022: 46) segítségével.

1. táblázat: A kérdőív 43 kérdése

Sorszám	Kérdések száma, típusa	Téma
1–4.	4 a fordító háttérére vonatkozó kérdés	háttér adatok: DGT-munkatapasztalat, szakfordítói tapasztalat, nem, életkor
5–9.	5 nyílt végű kérdés	5. változások az NMT bevonása nyomán: folyamat, 6. a fordítás minősége, 7. a nyers NMT-kimenet jellegzetességei, 8. az utószerkesztés utáni, lektorálás előtti szöveg minősége 9. további gondolatok
10–42.	33 állítás (Likert-skála, 1–4)	az NMT iránti attitűdre vonatkozó kérdések
43.	1 nyílt végű kérdés, opcionális	További észrevételek:

4. A kvantitatív eredmények

A kérdőív kitöltése önkéntes volt, és 20–30 percet vett igénybe. Az osztály 40 munkatársa közül 30 fő töltötte ki. Többségük nagy szakfordítói és uniós fordítói tapasztalattal rendelkező, 40 év feletti nyelvi szakember, 20 százalékuk férfi, és 80 százalékuk nő.

Az attitűdvizsgálat állításai 5 különböző témába sorolhatók, amelyek egyben a kutatás hipotézisei is:

Az NMT bevonása

- 1) pozitív változást hozott a munkámban,
- 2) növelte a munkámmal járó stresszt,
- 3) monotonabbá és kevésbé kreatívvá tette a munkám,
- 4) rontotta a fordítói szakma presztízsét.
- 5) Szükséges-e az utószerkesztett szövegek humán lektorálása?

Az állításokat 1–4-ig terjedő skálán értékelték a kitöltők (1 – egyáltalán nem értek egyet, 2 – inkább nem értek egyet, 3 – inkább egyetértek, 4 – teljes mértékben egyetértek). A skála középértéke 2,5 volt, így az ez alatti átlagok a csoport egyet nem értését, míg a középértéket meghaladó átlagok a vizsgált csoport egyetértését jelezték. Habár a pozitív változást (átlag: 2,74) és a monotonitás növekedését (2,53) megerősítették a válaszok, a stressz növekedését (2,40) és a fordítói szakma presztízsének romlását (2,03) nem támasztják alá a csoportátlagok. Ahogyan az értékekből látható, egyes átlagok igencsak közel esnek a középértékhez, ezért mindenképp érdemes az állításokat közelebbről is megvizsgálni.

Az elemzés része volt az egyes állításra adott válaszok átlagának vizsgálata. A legmagasabb átlagot a következő három állítás mutatta:

- *Gyorsabbá tette fordítói munkám a gépi fordító megjelenése.* (3,33)
- *A gépileg előfordított szöveg utószerkesztése komoly szakértelmet igényel.* (3,23)
- *Utószerkesztés közben kellemetlen érzés, hogy a gépileg előfordított szöveg hibáit sokszor nehéz észrevenni.* (3,23)

A legalacsonyabb átlagot az alábbi három állítás mutatta:

- *Az utószerkesztés alacsonyabb szakértelmet kíván, mint a fordítás.* (1,64)
- *A végleges szöveg lektorálás nélkül is megfelelő minőségű.* (1,53)
- *A gépileg fordított és utószerkesztett szövegek nem igényelnek lektorálást.* (1,37)

Az állítások átlagainak vizsgálata alapján az NMT egyik legmarkánsabb hatása a munka gyorsabbá válása. Emellett a fordítói szakértelem nem múltó fontossága (a legmagasabb és a legalacsonyabb átlagok között egyaránt), és az NMT hatásait kísérő negatív érzelmek jelennek meg a megkérdezettek csoportjában. Bár az 5., a projekt fő kutatási kérdéséhez kapcsolódó téma, vagyis a lektorálás szükségessége nem alkot egyben mérhető témát a kérdőívben, a legalacsonyabb átlagok között két olyan állítás is szerepel, amely kifejezetten tagadja, hogy az utószerkesztést követő, másik humán fordító által végzett lektorálás már nem szükséges.

A kvantitatív adatok további elemzését a jelen tanulmány egyik szerzője egy holland alkalmazott nyelvész kolléga segítségével végezte el (Eszenyi & Van der Wijst, 2023), a főkomponens-analízis módszerét alkalmazva. Ez az adatredukciós statisztikai eljárás az eredetileg megfigyelt változókat korrelációjuk alapján kevesebb számú főkomponens-változóvá vonja össze³. Az elemzés feltárta, hogy az előzetesen a szakirodalom alapján megállapított témákhoz képest a résztvevők válasza alapján mely állítások mutatnak összefüggést. Ezen új csoportok alapján a 33 állításból 4 új dimenzió rajzolódott ki:

- 8 állítás az *NMT hatására* vonatkozott,
- 7 állítás a munkát kísérő *érzelmekre*,
- 5 állítás a *humán fordító és gépi fordítás összehasonlítására*,
- 4 állítás a munkában rejlő *kreativitásra*,
- 9 állítás pedig nem volt besorolható az előbbi dimenziók közé.

Ezek a dimenziók részben fedik az előzetesen megállapított témákat (kreativitás), részben pedig új dimenziókat hoznak a vizsgált csoport és a neurális gépi fordító bevonásával végzett munka közti összefüggések vizsgálatába. Az NMT hatása mint fő dimenzió, a humán fordító és gépi fordítás összevetése, valamint a munkával kapcsolatos érzelmek motívuma egyértelműen kirajzolódik, ám mindez markáns pozitív vagy negatív vonások megjelenése nélkül.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a pozitív változást feltételező első és a monotonitás növekedésére vonatkozó harmadik hipotézis megerősítést nyert, míg a több stresszt feltételező második és a fordítói szakma presztízsének romlását vizsgáló negyedik hipotézis nem nyert megerősítést. Az állítások átlagának elemzése rávilágított a fordító kompetenciájának és az utószerkesztett szövegek lektorálásának változatlan fontosságára, valamint arra a tényre, hogy bár az NMT bevonása gyorsabbá teszi a fordítási munkafolyamatot, a bevonás nem feltétlenül csupán pozitív érzelmeket generál. A főkomponens-elemzés alapján kirajzolódó dimenziók is kapcsolhatók az előbbi eredményekhez: amikor a fordítók az NMT bevonásával végzett munkájukra reflektálnak, attitűdjeik, véleménynyilvánításaik az NMT hatásai, az ezzel kapcsolatos érzelmeik, a humán fordító és a gépi fordítás párhuzama és a munkában rejlő kreativitás mentén csoportosíthatók.

5. A kérdőív nyílt végű kérdéseinek vizsgálata

A következő fejezetben a kérdőív nyílt végű, 5–9. kérdésére adott válaszokat elemezzük, kiemelve a leggyakrabban említett és legjellemzőbb motívumokat. Az idézeteken keresztül a kutatásban részt vevő fordítók (F) saját szavai illusztrálják az eredményeket és a következtetéseket.

³ <https://spssabc.hu/tobbvaltozos-elemzes/fokomponens-analizis/>

5.1. Az NMT hatása a sajtóközlemények fordításának folyamatára

A kérdőív 5. kérdésére összesen 556 szóban válaszoltak a kitöltők, átlagosan 18 szavas terjedelemben. A leghosszabb válasz 45, a legrövidebb egyetlen szóból állt. A 30 válaszadó véleményében leggyakrabban előforduló motívum a fordítási folyamat felgyorsulása (16 említés) volt, majd az utószerkesztés megjelenése (8), továbbá felbukkan a lektorálás elmaradása (4) és a gépelési idő csökkenése (4) is. A gyorsaság a válaszok több mint felében említésre kerül, és ehhez a motívumhoz kapcsolódik a gépeléssel eltöltött idő lecsökkenése is. A fordítók tehát a változást elsősorban a fordítási munka sebességével és a folyamatban történt változások jellemzésével írták le:

F4: *Időben gyorsult. Az egyes szegmensek humán fordítása helyett gyakorlatilag az NMT output utószerkesztését végezzük.*

F29: *Egyértelműen gyorsítja a folyamatot, kiindulásnak használok, a gépelés jelentősen kevesebb időt vesz igénybe. Ugyanakkor a közérthetőség, a szebb stílus érdekében a legtöbb szegmenst át kell dolgozni.*

A válaszok nagy változatosságot mutatnak a fordítási folyamatban bekövetkező változások leírásának terén, és többféle lehetséges munkafázist, tevékenységet említenek meg: *előfordítás, összevetés, átdolgozás, átfogalmazás, átírás, javítás, utószerkesztés, stilisztikai kiigazítás* és az egyre inkább elmaradó *lektorálás*. Ezek többsége a gépi fordítás alkalmazása nyomán megjelenő új fordítói tevékenység, az *utószerkesztés* más megnevezésének tekinthető, jellemezve magát a feladatot. Ez a tevékenység a válaszadók szerint – habár a gépelési idő lecsökkenésével kapacitás szabadul fel – a korábbtól eltérő kognitív terhelést jelent, és nagyobb figyelmet igényel:

F21: *Másféle éberséget kezdett megkívánni, mint korábban. Az NMT általában olvasható megoldásokat kínál, használható, új megoldásokkal segíti a fordító munkáját, ugyanakkor pont a meggyőző stílusa miatt csapdát is jelenthet.*

A forrásnyelvi és a célnyelvi szövegváltozat összehasonlítását, a hibakeresést és -javítást, valamint önellenőrzést szolgáló kognitív erőfeszítés mellett szükséges megemlíteni a fordító nagyobb felelősségét is az NMT bevonásával átalakuló fordítási folyamatban. A lektorálás minőségbiztosítási lépésének kimaradásával egyedül az utószerkesztést végző fordítóra hárul a fordított szöveg terminológiai, átváltási, nyelvi és megfogalmazási problémáinak megoldása (vö. Nitzke et al., 2019; do Carmo & Moorkens, 2020).

Több fordító utal rá, hogy a fordító saját döntése az NMT használata (5), és lehet előfordítást kérni vagy éppen csak *segédletként* használni a gépi fordítót. Néhányan arra is reflektálnak, hogy leginkább szövegfüggő, mikor és hogyan érdemes használni az NMT-t (4):

F3: *Sajtóközleményeknél nem szoktam az NMT megoldásaira támaszkodni, hiszen ezek kreatív szövegek, és a gép még nem tud ilyen kreatív, „magyaros” megoldásokat (jól) használni.*

A válaszadók egy része szerint a folyamat maga érdemben *nem változott* (5), továbbra is a fordított szöveg létrehozása a feladat. Az NMT a fordítómemória részeként jelenik meg (4) a fordító számára, mintegy újabb segédeszközként:

F19: *Nem változott jelentősen, a fordítás során használható memóriák közé automatikusan bekerült az NMT, de a folyamat maga alapvetően nem változott, illetve a fordító döntése, hogy előfordítja-e a szöveget az NMT-vel, vagy a fordítás során segédletként használja.*

5.2. Az NMT hatása a közzétett fordítások minőségére

A 6. kérdésre a fordítók összesen 535 szó terjedelemben válaszoltak, fordítónként átlagosan 18 szóban. A legrövidebb válasz egyetlen, a leghosszabb 72 szavas volt. A 6. kérdésre kapott válaszok négy csoportra oszthatók a minőségi változások megítélésében: a 30 válaszadó közül a minőségi romlást tapasztalók képezték a legnagyobb részt 12 válasszal, a változást nem észlelők tábora 10 főből állt, 2 fő szerint javult a minőség, míg másik 4 fő nem foglalt állást a kérdést illetően. Érdekes módon 2 fordító szerint bizonyos szempontból javult, más szempontból romlott a fordítások minősége. A számok alapján tehát inkább a minőség romlását élték meg a fordítók, vagy azonos szinten maradását:

F10: *Ezt fordítóként nehezen tudom pontosan megítélni, valószínűleg nem lehet általánosítani. Témától, verzióktól és határidőtől is függ, hogy a végén milyen minőségű fordítás születik. Az viszont fontos tényező, hogy nagyjából az NMT bevezetésével jelentősen megnövekedett a munkamennyiség, a verziók száma és terjedelme, illetve rövidebbek lettek a határidők ezeknél a szövegtípusoknál.*

A gépi fordító munkafolyamatokba történő bevonásának gyakori motivációjaként a hatékonyság növelését és a költségek csökkentését említik a felmérések és a szakirodalom (lásd Eszenyi, 2023; ELIS, 2024). A növekvő munkamennyiség, az utószerkesztéssel járó, fentebb említett nagyobb kognitív terhelés és a határidők rövidülése elsősorban a legkritikusabb, illetve a legláthatóbb, könnyen javítható hibák orvoslását teszi lehetővé, míg a teljes mondatok átstrukturálását igénylő és szövegszintű problémák megmaradnak a lektorálás utáni végleges változatban is (Robin et al., 2023).

F15: *Kevésbé gördülékeny, kreatív, szabatos. Az információt azonban ugyanúgy átadja. Összességében romlott a szövegek minősége. Kérdés, hogy ez zavar-e bárkit a fordítókön kívül.*

F27: *Úgy érzem, hogy a magyar nyelvű sajtószövegek „áramvonalasabbá”, egyformábbá, uniós ízűbbé kezdenek válni. A jogszabályoknál is több az egyenmegoldás, kevesebb a kreativitásból eredő egyéni megfogalmazás. Talán arra hajlamosítja ez a munkamódszer a fordítót, hogy egy NMT-megoldást hamarabb elfogadjon, és kevésbé gondolja át az üzenet jelentését, lényegét, kevésbé törekedjen a megértésére.*

Az idézett vélemények a kvantitatív eredményekkel szemben a kreativitás és az egyediség eltűnését jelzik a szövegekben. Másfajta problémák jellemzik tehát a gépi fordítás alapján születő célnyelvi szövegeket: azok sajátos, természetes és idiomatikus nyelvhasználatától eltérő *gépi fordítás-ízét* adva (Loock, 2020).

5.3. A sajtóközlemények nyers gépi fordításának nyelvi jellemzői

A 7. kérdés azt kívánta feltárni, milyen tendenciákat érzékelnek a fordítók a nyelvi norma, pontosság, terminológia és stílus szempontjából a gépi fordító találatainak ellenőrzése és javítása során. A kérdésre a részt vevő fordítók összesen 905 szóban válaszoltak, átlagosan 30 szavas terjedelemben. A legrövidebb válasz 3, a leghosszabb 93 szóból állt. A válaszadók észrevételei többnyire negatívumokat sorolnak fel (20 említés), de a megjegyzések ellentmondásokat is tartalmaznak. A válaszokban ugyanis a pozitív hozzáállás szintén megjelenik az NMT bevonása kapcsán (10), ám a pozitív jelzők mellett gyakran áll módosítószó, például: *néha meglepően jól választ, többnyire jó, viszonylag pontos és érthető, általában megfelelő nyelvi norma és terminológia.*

A nyers gépi fordítás jellemző hibáiként a szöveg tartalmi pontosságát érintő problémákat említik leggyakrabban a fordítók: a szakmai terminológia téves vagy következetlen használatát (12), valamint az átváltási hibákat, félrefordításokat és kihagyásokat (11). Érdekes módon a nyelvi normát sértő gépi megoldásokat csak 2 válaszadó tartja jellemzőnek.

F5: *Nem pontos! Ez a legnagyobb gond vele. Komoly félrefordításokat tartalmaz nyelvileg elfogadható köntösben.*

F16: *A gépi fordítás nem megbízható: kifejezések szó szerinti fordítása, téves terminológia, rövidítések fel nem ismerése, pontatlanságok fordulhatnak elő.*

F1: *Gyakran félremegy a jelentés, tehát a fordítás nem pontos. A nyelvi normával kapcsolatos hibák azonban szerencsére ritkák. A terminológia általában nem következetes. A stílusa esetlen, túl hivatalos ehhez a műfajhoz.*

Ugyancsak a gyakran említett problémák csoportjába tartoznak a stílust érintő, mondat- és szövegszinten érzékelhető hibák (18): a nem megfelelő regiszter, a nehezen feldolgozható, bonyolult megfogalmazás és a kohézió sérülése. Több fordítónál megjelenik a vélemény, hogy az NMT kimenete *nem az igazi*:

F17: *Gyakori, hogy bonyolult szerkezetű, nem közérthető mondatokat hoz létre. Még ha szegmensek szintjén megfelelőek is a találatok, előfordul, hogy a szöveg kohéziója nem természetes (mondatokon átívelő elő- vagy visszautaló elemek hiánya, szóismétlések).*

A kérdőíves kutatás résztvevőinek válaszai, a fentiekben jellemzőként felsorolt hibakategóriák egybeesnek a kutatási projekt szövegelemzéseinek eredményeivel (Robin et al., 2023), miszerint a nyelvi normát tekintve jól megformált nyers gépi fordítást a jelentés átvitelét veszélyeztető tartalmi hibák, illetve az olvashatóságot nehezítő és az idiomatikusságot sértő nyelvhasználati problémák jellemzik. A válaszokból az is kiderül, hogy a gépi fordítás minőségét a forrásnyelvi szöveg ugyancsak erősen befolyásolja (3), hiszen a gép csupán a bemenetből dolgozik, és nem tudja korrigálni az eredeti szöveg gyengeségeit.

Több válaszadó leírja azonban azt is, hogy javuló tendenciát érzékel (8 említés) az NMT kimenetében, például:

F4. *Néha használható egy-egy mondat, de kiigazításra szorul. Bár idővel egy kis javulást figyeltem meg, mintha „tanulna”.*

F7: *Egyre jobbak. persze van hova fejlődni, de NMT nélkül is mindig van szebb, mindig van jobb. Talán a stílus a leggyengébb láncszem, és továbbra is vannak kihagyott részek, szavak a nyers szegmensekben.*

A javuló tendencia a forrásnyelvi jelentés pontosabb átültetésében (6), terminusok használatának nagyobb következetességében (3), valamint a nyelvi normát egyre jobban követő gépi megoldásokban (3) mutatkozik meg.

A továbbiakban két érdekes megjegyzést szeretnénk még megosztani az NMT nyers kimenetéről szóló részen. Az egyik a fordító és a gép szövegalkotása közti különbségre hívja fel a figyelmet:

F8: *A fordításra nézve legveszélyesebb az, hogy az NMT nem szöveget fordít, hanem statisztikai alapon alkot szöveget: gyakran rossz a mondathangsúly, sokszor kibontatlanok a logikai kapcsolatok és terjengős a szöveg.*

A fenti idézetben a fordító a humán és a gépi fordítási folyamat összevetésével felhívja a figyelmet arra a tényre, hogy a neurális gépi fordítás kimenete valójában nem gondolkodás eredményeképp születik. A másik említésre méltó megjegyzés az NMT használatát kísérő érzelmeket teszi láthatóvá, és a megkönnyebbülést, hogy nem jelent konkurenciát az NMT a humán fordító számára:

F30: *Látszatra tetszetős mondatok, de sokszor nem koherensek, többször félremegy a fókusz, kihagyások is jellemzők, az NMT szerecsére rendszerint nem tud a nyelvi finomságokkal megbirkózni.*

A válaszok tükrében az utószerkesztési kompetencia része a fordító (másfajta) ébersége, óvatossága, gyanakvása és a forrásnyelvi szöveg előzetes feldolgozása, megértése, valamint a jelentéshipotézis létrehozása, ahogyan azt Gile fordítási folyamatmodellje leírja (2009). A szabadúszó fordítóknál megfigyelhető felhőtlen *digitális öröm* (lásd Eszenyi, 2023: 140) tehát nem kíséri a felmérésben részt vevő intézményi fordítók munkáját a gépi fordítás megbízhatatlansága miatt.

5.4. Az utószerkesztés utáni, lektorálás előtti szövegek nyelvi jellemzői

A 8. kérdés a humán fordító által ellenőrzött és átdolgozott célnyelvi szövegek jellemzőit, minőségét vizsgálja, tehát valójában az utószerkesztés hatékonyságát illetően kéri ki a fordítók véleményét. A kérdésre a fordítók összesen 768 szóban válaszoltak, átlagosan 25,7 szó/válasz terjedelemben. A legrövidebb válasz 4, a leghosszabb 92 szóból állt. Az 5. kérdésre kapott válaszokból kiderült (lásd 5.1. alfejezet), hogy a gépileg előfordított szövegek egy része lektorálással, tehát az utószerkesztést követően egy másik fordító ellenőrzése után, egy másik része lektorálás nélkül kerül az olvasókhoz. Az utószerkesztés hatékonyságának és eredményességének vizsgálata éppen ezért kulcsfontosságú a közzétett fordítások minőségének és a lektorálás szükségességének vizsgálata szempontjából.

Több válaszadó szerint (7 említés) a fordítótól és a munkának szentelt időtől is függ az utószerkesztett szöveg minősége, de ismételten befolyásoló tényezőként jelennek meg a forrásnyelvi szöveg hiányosságai is:

F25: Ez attól függ, hogy a fordító mennyire igényesen, milyen módszerrel dolgozik általában és éppen mennyi ideje van az adott fordításra. Jellemző az is, hogy egy eleve nem túl igényesen megfogalmazott ORI [eredeti szöveg] esetében a fordító is beéri az NMT által kínált „végül is nem olyan rossz ez így” megoldásokkal, ha szorít a határidő, és nem próbál kreatívabb lenni.

Az idő szorítása nem teszi lehetővé, hogy a fordítók javítsák a nyelvhasználatot érintő problémákat, amelyek gyakran csak nagyobb kognitív erőfeszítést igénylő, teljes mondatok átstrukturálását jelentő műveletekkel lennének orvosolhatók. A válaszadók szerint a szoros határidők okozhatják azt is, hogy a nyelvileg sokszor jól megformált szövegben a fordítók figyelme átsiklik akár a súlyos hibákra is:

V24: Az utószerkesztő hajlamos átsiklani értelmezési hibákra, ha az NMT output gördülékenyen olvasható, csak épp az értelme nem stimmel (ennek részben nyilván a sietség az oka).

Ilyen hibák kiszűréséhez elengedhetetlenül fontos, hogy a gépileg előfordított és a fordító által utószerkesztett célnyelvi szöveget egy lektor is ellenőrizze, és a válaszokban megjelenik a fordítóé mellett a lektor „másfajta” ébersége is:

F29: Látok némi hajlamot a gépi megoldások kritikátlan átvételére, és lektorként kifejezett éberséget követelnek a géppel előfordított szövegek.

A válaszadók problémának tartják továbbá (7 említés), hogy az NMT egyfajta kreativitást korlátozó körülményként jelenik meg a fordítók munkájában, emiatt nehezen rugaszkodnak el a gép által felkínált megoldásoktól.

F11: A lefordított mondatok talán jobban követik az eredeti mondat szerkezetét. Gép nélküli „szabad” fordításban a fordító könnyebben elrugaszkodik, cserél fel tagmondatokat, bont fel két külön mondatra egy hosszút. Ha van egy kész eredményünk, azt hajlamosabbak vagyunk inkább csak csiszolgatni, mint szerkezetileg teljesen átírni.

Habár 2 fordító szerint mindenképp javul a szöveg minősége az utószerkesztés során, a többi válaszadó ezt nem jelenti ki, inkább azt hangsúlyozzák, hogy a nyelvi normát sértő gépi fordítási megoldások eltűnése mellett megmaradnak a szövegszintű, illetve az idiomatikus nyelvhasználatot érintő problémák (12). A válaszokban érdemes áttekinteni a fordítók által a szövegek összehasonlítására használt jelzőket: *egysíkúbb, sematikusabb, formálisabb, kevésbé magyaros, ügyetlenebb, nehezkesebb, mechanikus, kevésbé szöveg a szöveg*.

A válaszokból változatos kép bontakozik ki, amely részben ellentétes képet mutat a kérdőív kvantitatív részének válaszaival, néhány esetben azonban meg is erősíti őket, ahogyan a kutatási projekt szövegelemzési fázisának eredményeit is (Robin et al., 2023). Fontos kérdés az utószerkesztett szövegek további sorsa: a kiváló minőséghez vezető út a lektoráláson át vezethet, bár van olyan fordító, aki szerint a gépi megoldásoktól így is nehéz elszakadni, ez jelenik meg a közzétett fordítások minőségét illetően kapott válaszokban is (lásd 5.1. alfejezet).

5.5. További gondolatok a témáról

A 9. kérdésre, amely opcionális volt, 15 fordító, tehát a válaszadók fele válaszolt, összesen 822 szövegszó terjedelemben átlagosan 54,8 szó/válasz terjedelemben. A válaszok átlagos hosszát áttekintve megállapíthatjuk, hogy aki reagált erre a kérdésre, az 2-3-szoros terjedelemben tette, mint az előző nyílt kérdések esetében. A fordítók válaszainak tematikus elemzése eredményeként az alábbi motívumok ismétlődtek többször is a válaszokban:

- a humán fordító szakértelme és kreativitása (12 említés),
- az idő és gyorsaság jelentősége a fordító munkája során (5),
- az utószerkesztés mint terminus és külön tevékenység vitatható volta (4),
- a nyers gépi fordításokban jellegzetesen előforduló terminológiai (4) és szövegszintű problémák (5).

A leggyakrabban említett motívum a fordítók munkájának lényegére utal: arra a humán fordítási kompetenciára, amely a gépi kimenetből, vagy a segítségével, kiváló minőségű fordított szöveget készít (lásd Szlávik, 2022: 100). A fordítók a következő szavakkal írják le humán fordítói tevékenységüket:

F1: A felkínált szavakat átrendeelve, kiegészítve születik meg a megoldás, tehát szellemi munka van vele.

F2: A gép sosem fog annyira kreatívan és gördülékenyen fogalmazni, mint egy igazi fordító.

F5: A gépi fordításra (NMT-re) támaszkodom ugyan, de jelentősen átirom, átfogalmazom a szöveget, mielőtt leadom lektorálásra.

Az idő és a gyorsaság említése, mint azt a kvantitatív vizsgálat eredményeinek részletezésénél és más, az NMT hatását vizsgáló kutatásokban (Eszenyi, 2023) láthattuk, jellegzetes témája a fordítói narratíváknak a már fentebb részletezett kérdések kapcsán is. A 9. kérdésre adott önkéntes válaszok sajátossága azonban, hogy 3 fordító is említi az *utószerkesztés* terminus iránti ellenérzéseit, például:

F15: Az NMT produktuma nem hasonlítható össze az emberi fordító által készített szöveggel. Az utószerkesztés kifejezés tévesen azt sugallja, hogy a szakértelem szerepe csökken a fordítási folyamatban, és adott esetben okot adhat a javadalmazás csökkentésére, a kisebb szakmai elismerésre stb.

F5: A gépi fordításra (NMT-re) támaszkodom ugyan, de jelentősen átirom, átfogalmazom a szöveget, mielőtt leadom lektorálásra (ezt hívják itt „utószerkesztésnek”? Mert én ezt azért fordításnak nevezem...)

F15: Elég zavarónak találom az „utószerkesztés” kifejezést. Én továbbra is úgy érzem, fordítok, még akkor is, ha részben az NMT által felkínált szövegelemeket használom fel.

A fenti idézetek alapján megállapítható, hogy a fordítók továbbra is fordításként tekintenek a munkájukra.

A gépi fordítás utószerkesztése más válaszadók szerint a fordítási folyamat egyik része, a minőségbiztosítás eszköze, és külön kompetenciát igényel:

F6: Jelentősen segíti az NMT a fordítók munkáját, de az utószerkesztési munka kulcsfontosságú, megkerülhetetlen.

F7: *A gépi fordítás bizonyos szövegtípusoknál tényleg nagy segítség. A szabadabb szövegeknél is gyorsíthat a munkán, de teljesen más megközelítést igényel. Erre a fordítóknak át kell állni, ezt meg kell tanulni kezelni.*

F9: *A gépi fordítás nem helyettesítője, hanem segítője a fordítónak. Hatékony és jó eszköz, összességében pozitívnak látom a hatását. Használatát ugyanúgy meg kell tanulni, mint pl. egy új fordítói szoftvert, de a megtanulásába befektetett idő sokszorosan megtérül később.*

A gépileg előfordított szövegek ellenőrzése során a fordítók a szabad válaszok esetében ismételten hangsúlyozzák az NMT kimenetében tipikusan előforduló terminológiai problémákat, valamint a szövegszintű eltolódásokat, elsősorban a szövegkoherencia terén. A válaszadók rámutatnak, hogy a gép szegmensszinten fordít hatékonyan, és a logikai kapcsolatok megteremtése gyakran nem sikerül.

F20: *Másfajta (nehezebben észrevehető) hibákról van szó, és ezért a gépi előfordítással létrehozott szövegeket is mindenképpen lektorálni kellene.*

A szabad válaszokban azt is áttekintettük, milyen hasonlatokkal, kifejezésekkel élnek a válaszadók, amikor a gépi fordítóval végzett munkájukról írnak: *nagy segítség, nyersfordítás, hasznos eszköz, (a gépi fordításra) támaszkodom, neurális memória, ötletforrás, gépeléskönnyítő, helyettes.* A hasonlatokból az NMT eszköz jellege válik nyilvánvalóvá. Ezt az eszközt a fordítók kisebb-nagyobb mértékben veszik igénybe a munkájuk közben a fordítómémória, terminológiai adatbázis és referenciadokumentumok mellett. A *gép* használata arra utal, hogy az eszköz a fordítás mechanikus, kreativitást nem igénylő részét végzi el, míg ez utóbbihoz továbbra is hozzáértő humán fordítóra van szükség:

F3: *Szerintem a PP az a műfaj, amit a gép a legnehezebben fog „megtanulni”, sosem fog olyan kreatívan és gördülékenyen fogalmazni, mint egy igazi fordító.*

5.6. A kérdőív záró eleme

A kérdőív utolsó részében, a feleletválasztós elemek után még egy lehetőséget adtunk a fordítóknak, hogy megosszák a kérdőívhez kapcsolódó megjegyzéseiket, észrevételeiket. 7 fordító élt is a lehetőséggel, 328 szóban, átlagosan 46 szavas megnyilvánulásokban, ahol a legrövidebb 16, a leghosszabb 118 szavas volt. A válaszokból az utószerkesztésre vonatkozó részek relevánsak a jelen vizsgálatban. Egy fordító itt jegyzi meg, hogy nem elfogadható számára a terminus:

F2: *Fura szó ez az „utószerkesztés”, én nem így nevezem... szerintem továbbra is fordításról van szó, csak bizonyos könnyebbséggel (intézmények, programok neveit nem kell begépelni + ötleteket ad + jókat lehet nevetni :)).*

Egy másik fordító továbbra is elsősorban humán fordítói beavatkozásként tekint a tevékenységre, ami bár indirekt módon, de szintén az *utószerkesztés* terminustól való idegenkedést jelzi:

F6: Saját meglátásom szerint például a PP-khez a gépi fordítás kevésbé praktikus, mint például egy „száraz”, nyelvi fordulatokkal kevésbé operáló szöveghez (pl. jogszabályokhoz). Bizottsági közleményekhez (Communications) általában szintén jól használható, de az emberi input (utószerkesztés) itt is sokat tud emelni a szöveg színvonalán.

Végül az alábbi harmadik véleményben a fordító arra hívja fel a figyelmet, hogy a versenyszférában utószerkesztésnek nevezett tevékenység mást takar, mint az uniós fordítók munkájában az NMT bevonása:

V7: Önmagában „utószerkesztést” nagyon ritkán alkalmazunk a DGT-ben, a gépi memória az egyéb memóriatalálatok után jelenik csak meg a fordítási projektekben, nem szöveggént tekintünk rá, hanem mondathalmazként, és az utószerkesztés fogalma is tisztázatlan, ezért az erre vonatkozó válaszaim esetlegesek. A szabadpiachoz képest több szempontból is speciális a DGT helyzete - a saját fordításainkra épülő gépi memóriával dolgozunk, a munkánk nem váltható ki gépi fordítással az esetleges hibák jogkövetkezményei miatt, a gépi fordítás széles körű elérhetősége nem befolyásolja közvetlenül a megélhetésünket, illetve a „megrendeléseink” mennyiségét. A válaszaim csak a saját személyes tapasztalataimat tükrözik, ha a versenyszférában dolgoznék, valószínűleg más válaszokat adtam volna.

6. Összegzés és kitekintés

Kérdőíves kutatásunk a neurális gépi fordítás alkalmazására fókuszált az Európai Bizottság magyar célnyelvre dolgozó fordítóinak munkájában. A folyamatban, a fordítók szerepében és attitűdjében megfigyelhető jellegzetességeket egy nyílt és zárt végű kérdéseket egyaránt magában foglaló kérdőívvel vizsgáltuk. A jelen tanulmány a nyílt végű kérdésekre kapott válaszokat dolgozta fel részletesen, tematikus elemzés és a fordítók narratíváit idéző és értelmező sűrű leírás (Károly, 2022: 46) segítségével.

Az elemzés feltárta a kvantitatív és a kvalitatív eredmények közti ellentéteket, valamint leírta az NMT fordítási folyamatba történő bevonásával járó előnyöket és hátrányokat. A válaszadók narratívái rávilágítanak a szakirodalom és az ISO 18587:2017 szabvány által utószerkesztésként megnevezett feladat kapcsán arra a tényre, hogy ez a tevékenység külön készség a fordítói kompetencián belül. A fordítók által megfogalmazott vélemények bőséges példát szolgáltatnak a benne rejlő csapdákra és kihívásokra. Érdekes és nem várt eredménye a kutatásnak, hogy a válaszadók jelentős hányadában kifejezett ellenérzést kelt az „utószerkesztés” megjelölés, a fordítók továbbra is fordításnak tekintik a tevékenységüket, amelybe

új segédeszközként kapcsolódik be a gépi előfordítás. Ennek kapcsán az NMT előnyeinek elismerése mellett az is jól kirajzolódik, hogy a fordítók továbbra is fontosnak tartják a minőségbiztosítást szolgáló lektorálást az utószerkesztést is magában foglaló fordítási fázis után. A válaszokban gyakorként felsorolt hibák egybeesnek a kutatási projekt szövegelemzéseinek eredményeivel (Robin et al., 2023): a nyelvileg jól megformált nyers gépi fordítást a jelentést veszélyeztető tartalmi hibák, illetve az olvashatóságot nehezítő és az idiomatikusságot sértő nyelvhasználati problémák jellemzik. A fordítói narratívák tanulságai hasznos eszközévé válhatnak a fordításoktatásnak is.

Az NMT fordítási folyamatba történő bevonásának vizsgálata kétségkívül a jövőben is aktuális téma marad a fordítástudományban, és mind az uniós fordítók munkájának, mind a fordítópiac más szegmenseinek kontextusában további kutatások tárgyául szolgálhat. A jelen tanulmányban bemutatott kérdőívvel érdemes lenne más szövegtípusok, más nyelvpárok esetében is adatot gyűjteni. Az angol és a magyar nyelv közötti nagy tipológiai és szerkezetbeli távolság érdekessé tenné hasonló nyelvekkel (pl. angol–német, francia–spanyol) és nagyon különböző nyelvekkel (pl. angol–bolgár, francia–finn) dolgozó fordítók gépi fordítással kapcsolatos tapasztalatainak összehasonlítását. Az NMT bevonása a fordítási folyamatba és a minőség megőrzésének, a lektorálás fontosságának kérdése interjúm módszerekkel, életpálya-interjúkkal is kutatásra érdemes.

Irodalom

- Bahdanau, D. & Cho, K., Bengio, Y.** (2015). Neural machine translation by jointly learning to align and translate. Paper presented at the 3rd International Conference on Learning Representations, ICLR 2015, San Diego, United States. doi: <https://doi.org/10.48550/arXiv.1409.0473>
- Bednárová-Gibová, K. & Madoš, B.** (2019). Investigating translators' work-related happiness. Slovak sworn and institutional translators as a case in point. *Meta: Journal des traducteurs /Translators' Journal*, 64(1), 215–241. doi: <https://doi.org/10.7202/1065335ar>
- Bednárová-Gibová, K.** (2020). Exploring the literary translator's work-related happiness. The case study of slovakia. *Across Languages and Cultures: A Multidisciplinary Journal for Translation and Interpreting Studies*, 21(1), 67–87. doi: <https://doi.org/10.1556/084.2020.00004>
- Bednárová-Gibová, K.** (2022). How happy are legal translators at their work? Further findings from a cognitive-affective enquiry. *Translation Studies*, 15(1), 1–20. doi: <https://doi.org/10.1080/14781700.2021.1918233>
- Dam, H. V. & Zethsen, K. K.** (2008). Translator status. A study of Danish company translators. *The Translator*, 14(1), 71–96. doi: <https://doi.org/10.1080/13556509.2008.10799250>
- Dam, H. V. & Zethsen, K. K.** (2011). The status of professional business translators on the Danish market. A comparative study of company, agency and freelance translators. *Meta: Journal des traducteurs /Translators' Journal*, 56(4), 976–997. doi: <https://doi.org/10.7202/1011263ar>
- Dam, H. V. & Zethsen, K. K.** (2014). Translators in international organizations. A special breed of high-status professionals? Danish EU translators as a case in point. In Angelelli, C. (Ed.), *The sociological turn in translation and interpreting studies* (93–113). Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/bct.66.07dam>
- do Carmo, F. & Moorkens, J.** (2020) Differentiating editing, post-editing and revision. In Koponen, M., Mossop, B., Robert, I. & Scocchera, G. (Eds.), *Translation revision and/or post-editing: Industry practices and cognitive processes* (34–48). New York: Routledge. doi: <https://doi.org/10.4324/9781003096962-4>
- ELIS Survey** (2024) *European Language Industry Survey*. Letöltés: <https://elis-survey.org/>

- Eszenyi Réka** (2023). *Humán fordító és gépi fordítás 8 leckében. Változások a 21. századi nyelvi közvetítő szerepében*. Budapest: Eötvös Kiadó.
- Eszenyi, R. & Van der Wijst, P.** (2023). *What number-crunching can reveal about the humans in the loop*. Előadás. LITHME WG1-WG7 Joint Workshop: Bridging the gap between technology and professionals, 28–30 August, Budapest, ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszék.
- Gile, D.** (1995/2009). *Basic concepts and models for interpreter and translator training*. Revised edition. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. doi: <http://doi.org/10.7202/1012757ar>
- Heltai Pál** (2004). A fordító és a nyelvi normák I. *Magyar Nyelvőr*, 128(4), 407–434. Letöltés: <http://nyelvor.c3.hu/period/1284/128403.pdf>
- Heltai Pál** (2024). Különböznek-e a gépi fordítás hibái a humán fordítás hibáitól? In Dróth Júlia (szerk.). *Tiltjuk, tűrjük vagy támogatjuk?* (9–22.). Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Károly Krisztina** (2022). A nyelvi közvetítés empirikus kutatásának módszerei. In Klaudy Kinga, Robin Edina & Seidl-Péché Olivia (szerk.). *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába* (27–58). Budapest: ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék – MANYE Fordítástudományi Szakosztály. doi: <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/3>
- Kóbor Márta** (2023). Gépi fordítás (nem csak) a fordítóképzésben. Módszertani adalék a tudatos MT-használat oktatásához. *Modern Nyelvoktatás*, 2023(1–2), 7–23. doi: <http://doi.org/10.51139/monye.2023.1-2.7.23>
- Kóbor Márta & Szilávik Szilárd** (2024). Hibaaazonosítás és -tudatosítás az utószerkesztési kompetencia fejlesztésében. *Fordítástudomány*, 26(1), 59–70. <https://doi.org/10.35924/fordtud.26.1.4>
- Loock, R.** (2020). No more rage against the machine: how the corpus-based identification of machine-translationese can lead to student empowerment. *The Journal of specialised translation (JoSTrans)*, 34, 150–170.
- Nagy Levente Péter** (2022). Is translation still a good career choice? Neural machine translation is revolutionising the translation industry. In Szoták Szilvia & Lehocki-Samardžić Ana (szerk.). *Nyelvi közvetítés a Kárpát-medencében a pandémia idején* (95–103). Eszék: Glotta Nyelvi Intézet.
- Nitzke, J., Hansen-Schirra, S. & Canfora, C.** (2019) Risk management and post-editing competence. *The Journal of Specialised Translation*, 31, 239–259.
- Robin Edina, Eszenyi Réka, Kóbor Márta & Seidl-Péché Olivia** (2023). Human in the Translation Loop: Az ELTE FTT és a DGT kutatási projektje. Előadás a TransELTE 2023 konferencián, ELTE BTK, 2023.03.24
- Salmi, L.** (2021) A good servant but a bad master: Finnish translators' perceptions on translation technology. *Revista Tradumàtica*, 19, 112–130. <https://doi.org/10.5565/rev/tradumatica.287>
- Sulyok Kamilla** (2023). Kérdőíves felmérés a fordítói, a lektori és az utószerkesztői kompetencia megítéléséről a fordítóiparban. *Fordítástudomány*, 25(2), 34–57. doi: <https://doi.org/10.35924/fordtud.25.2.3>
- Szilávik Szilárd** (2022). A gépi fordításhoz kötődő alapvető terminusok, definíciók és a közöttük lévő ellentmondások. *Fordítástudomány*, 24(1), 87–103. doi: <https://doi.org/10.35924/fordtud.24.1.6>
- Szilávik Szilárd** (2023). Az utószerkesztési kompetencia (PE) fejlesztésének lehetőségei. *Modern Nyelvoktatás*, 29(1–2), 35–48. doi: <https://doi.org/10.51139/monye.2023.1-2.35.48>
- Ugrin Zsuzsanna** (2018). „CAT-recbe zárva?” Átváltási műveletek, kohézió és CAT. *Modern Nyelvoktatás*, 24(2–3), 67–78.
- Vaswani A., Shazeer N., Parmar N., Uszkoreit J., Jones L., Gomez A. N., Kaiser Ł. & Polosukhin I.** (2017). Attention is all you need. In: *Proceedings of the 31th International Conference on Neural Information Processing Systems*. Long Beach, CA, USA: Curran Associates Inc. 6000–6010. doi: <https://doi.org/10.48550/arXiv.1706.03762>
- Vieira, L. N.** (2018). Automation anxiety and translators. *Translation Studies*, 13(1), 1–21. doi: <https://doi.org/10.1080/14781700.2018.1543613>
- Yang Zijian Győző** (2023). A gépi fordítás és kiértékelésének módszerei a fordítástudományban. In Klaudy Kinga, Robin Edina & Seidl-Péché O. (szerk.). *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába. II. Speciális rész* (253–276). Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. doi: <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan2/11>

Függelék

A kérdőív kérdései

1. Hány éve dolgozik a DGT-nél?

- 0–5
- 6–10
- 11–15
- 15-nél több

2. Hány éve dolgozik szakfordítóként?

- 0–5
- 6–10
- 11–20
- 21–30
- 31–40
- 40-nél több

3. Neme: *⁴

- nő
- férfi

4. Életkora:

- 30 alatt
- 30–40
- 40–50
- 50–60
- 60 felett

Kérjük, válaszoljon pár mondatban az alábbi kérdésekre!

5. Hogyan változott a sajtóközlemények PP-k (sajtóközlemények, Q&A-k stb.) fordításának *folyamata* az NMT bevonásával?

6. Hogyan változott a közzétett fordítások *minősége* az NMT bevonásával?

7. Mi jellemzi nyelvtanilag a PP-k nyers NMT kimenetét? Milyen tendenciákat lát pontosság, a nyelvi norma, a terminológia és a stílus szempontjából?

8. Mi jellemzi nyelvtanilag az utószöveg szerkesztés utáni, lektorálás előtti szövegeket? Milyen tendenciákat lát?

9. Kérem, további gondolatait, kérdéseit a témával kapcsolatban ide írja:*

Az alábbi állítások a fordító munkájára vonatkoznak, és az NMT találatok bevonásával bekövetkezett változásokat vizsgálják. Kérem jelölje az alábbi skálán (1-4), mennyiben ért egyet az állításokkal!

10. A gépileg előfordított szöveg utószöveg szerkesztése komoly szakértelmet igényel.

1 – egyáltalán nem értek egyet

2 – inkább nem értek egyet

3 – inkább egyetértek

4 – teljes mértékben egyetértek

11. A gépileg előfordított szöveg miatt elveszni látszik, amit szerettem a fordításban.

12. A gépileg előfordított szöveg utószöveg szerkesztése szórakoztató.

13. Az utószöveg szerkesztés alacsonyabb szakértelmet kíván, mint a fordítás.

14. A jó minőségű gépileg előfordított szöveg nem ösztönöz további gondolkodásra.

⁴ A *-gal jelölt kérdésekre a válaszadás nem volt kötelező.

15. Az utószerkesztett szöveg lektorálás nélkül is megfelelő minőségű.
 16. A gépileg előfordított szöveg bevonása kognitív kapacitást szabadít fel.
 17. Az utószerkesztés más kompetenciákat igényel, mint a lektorálás.
 18. Gyorsabbá tette fordítói munkám a gépi fordító megjelenése.
 19. A gépileg előfordított szöveg bevonása javítja a végleges szöveg minőségét.
 20. Érdekesebbé tette fordítói munkám a gépi fordító megjelenése.
 21. A gépi fordító bevonása enyhíti a fordítóra nehezedő nyomást.
 22. Hatékonyabbá tette fordítói munkám a gépi fordító megjelenése.
 23. A gépileg fordított és utószerkesztett szövegek nem igényelnek lektorálást.
 24. Összességében pozitív változást hozott fordítói munkámban a gépi fordító megjelenése.
 25. A gépileg előfordított szöveg utószerkesztése fejleszti a nyelvtudásom.
 26. Könnyebbé tette fordítói munkám a gépi fordító megjelenése.
 27. A gépileg előfordított szöveg utószerkesztése kihívást jelent.
 28. Mechanikusabbá tette fordítói munkám a gépi fordító megjelenése.
 29. A gépi fordító megjelenése stresszesebbé tette a fordítói munkát.
 30. A gépi fordító megjelenésével szorosabbak lettek a határidőim.
 31. A gépileg előfordított szöveg utószerkesztése egyhangú.
 32. A gépileg előfordított szöveg bevonásával kevésbé kreatív lett a munkám.
 33. A gépileg előfordított szöveg bevonásával nő az esély, hogy hibák lesznek a végleges fordításban.
 34. A gépileg előfordított szöveg elhomályosítja a fordító szerepét.
 35. Szerethetőbbé tette fordítói munkám az NMT megjelenése.
 36. A gépileg előfordított szöveg alkalmazása rontja a szöveg fordítójának presztízsét.
 37. Utószerkesztéskor kellemetlen érzés, hogy a gépileg előfordított szöveg hibáit nehéz észrevenni.
 38. Érdekesebbé vált a fordító munkája a gépileg előfordított szöveg megjelenésével.
 39. Örömet okoz, hogy a gép elvégzi a munka egy részét.
 40. Az utószerkesztés más kompetenciákat igényel, mint a fordítás.
 41. Összességében negatívan befolyásolta fordítói munkámat a gépi fordító megjelenése.
 42. Az utószerkesztés nagyobb koncentrációt igényel, mint a fordítás.
- +További észrevételek:*

ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Fordítástudományi Doktori Program

E-mail: van.waarden.franciska@btk.elte.hu

<https://orcid.org/0000-0002-4244-3411>

Van Waarden Franciska: A jegyzetelési kompetencia vizsgálata tolmácsolóknál

Investigating the note-taking competence of interpreter trainees

Alkalmazott Nyelvtudomány, Különszám, 2024/3. szám, 78–97.

doi:<http://dx.doi.org/10.18460/ANY.K.2024.3.005>

A jegyzetelési kompetencia vizsgálata tolmácsolóknál

Investigating the note-taking competence of interpreter trainees

Generally speaking, interpreting studies aim to use the results and findings of their research in interpreter practice and training, so as to make the transfer of skills more efficient. There are many definitions and categorisations of the competences required for interpreting (see Bakti, 2020), but the knowledge and appropriate use of note-taking techniques in consecutive interpreting is neglected in most models. In this paper, the note-taking attitudes of six Master of Translation and Interpreting students are presented in a mixed-methods study. The main focus of measurement is how the note-taking strategies of English B trainees change longitudinally in their English–Hungarian interpreting tasks. In the two phases of the pilot study (Van Waarden, 2023) which prepared the measurement points, classroom observations were conducted first with second-year and then with first-year Master of Translation and Interpreting students. The trainees in both phases participated in a semi-structured interview after their interpreting sessions, where they reported on their note-taking experiences and skills. Additionally, based on photographs of their notes, analyses were made on the basis of so-called note-taking units.

The results of the research show that halfway through the course, the students seem to consolidate certain strategies, while their interpreting performance is characterised by memory uncertainty and low rates of symbol use in their notes. The findings highlight significant individual differences in note-taking styles and techniques. While most participants preferred note-taking in the target language to streamline the interpreting process, their reliance on full words rather than symbols or abbreviations points to a lack of consolidation in advanced note-taking strategies. Furthermore, the findings reveal that memory-related uncertainty influences students' performance, underscoring the need for greater confidence in memory retention and retrieval. However, their reliance on full words over symbols and abbreviations suggests that their note-taking strategies are still in the early stages of consolidation. Additionally, the trainees reported memory-related uncertainties which influenced their confidence and overall performance. Interviews conducted with the trainees underscore their aspirations to enhance the structural clarity of their notes, develop consistent symbol usage, and reduce cognitive load during interpreting tasks. The present paper suggests that systematic and targeted training in note-taking strategies has the potential to significantly enhance interpreting efficiency and accuracy. The study provides valuable insights for interpreter training, emphasizing the importance of longitudinal assessment to understand and support trainees' development. By aligning pedagogical approaches with trainees' needs, educators can facilitate the refinement of note-taking competencies essential for successful consecutive interpreting.

Keywords: interpreter training, consecutive interpreting, note-taking technique, note-taking unit, interpreting competence

1. Bevezetés: a konszekutív tolmácsolás mint tolmácsolási mód

Számos tolmácsolástudományi kutatás célja között szerepel, hogy eredményei, megállapításai felhasználhatóak legyenek a tolmácsképzés során, így tudatosabbá téve a készségek átadását. Kutatásomban többek között arra keresem a választ, hogy a konszekutív tolmácsolás során alkalmazott jegyzeteléstechika mekkora szerephez jut az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszékének mesterszakos képzésében, és hogyan lehetne árnyaltabb képet adni a jegyzeteléstechika elsajátításának és konszolidálásának folyamatáról.

A hivatásos nyelvi közvetítői képzések megjelenése óta (XX. század második fele) több szempontból is vizsgálták, pontosan mi tartozik a tolmácskompetenciák közé, a képzések piacképessé tétele érdekében. A modellek többnyire preskriptív módon határozzák meg, milyen készségekkel kell rendelkeznie egy gyakorló tolmácsnak. Az egyik legismertebb modell Kalina (2000) nevéhez kötődik, aki a tolmácskompetenciát elsősorban szövegfeldolgozási kompetenciaként definiálja. A nyelvi készségeken kívül Kalina a kulturális (politikai, gazdasági) ismereteket, mentális készségeket (kiemelkedő memória és a memóriához való hozzáférés, stressztűrés), valamint egyéb szakmai készségeket sorol a tolmácskompetenciák közé. Kalina hangsúlyozza, hogy a nyelvi ismeretek mellett a tolmácsolás külső körülményei is nagymértékben befolyásolják, hogy mennyire képes gazdálkodni a tolmács az erőforrásaival, kompetenciáival.

Pöchhacker (2000: 45) azonban különbséget tesz a tolmácsolási kompetencia (*Dolmetschkompetenz*) és a tolmácskompetencia között (*Dolmetscherkompetenz*). Pöchhacker szerint a tolmácsolási kompetenciához tartozik a nyelvismeret és az ahhoz társuló kulturális ismeretek, amelyek kiegészülnek azon kompetenciákkal, amelyekkel egy tolmácsnak rendelkeznie kell, így például etikus és adekvát viselkedésformákkal.

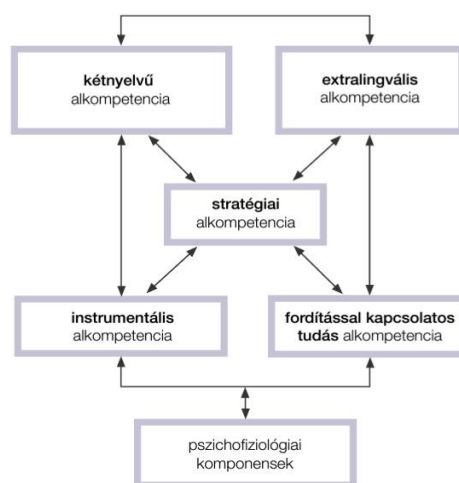
Lesznyák és Bakti felmérésükben (Lesznyák & Bakti, 2020) magyarországi fordító- és tolmácsoktatókat kérdeztek arról, mely kompetenciákat tekintik a legfontosabbnak a tolmácsolási munka során. Az oktatók elsősorban a célnyelvi kompetenciát, a koncentrációt, a stresszkezelést és a forrásnyelvi kompetenciát tekintették fontosnak, míg a pszicholingvisztikai jellemzőket (pl. különböző készségek harmonizálása) kevésbé fontosnak ítélték. A jegyzetelési kompetencia nem szerepel a felmérés során rangsorolt legfontosabb nyolc kompetencia között.

Itt érdemes megemlíteni a tolmácsolási kompetencia meghatározásának nehézségeit, hiszen a tolmácsolás mint szakma több különböző módon valósulhat meg, beszélhetünk közösségi, konszekutív és szinkrontolmácsolásról (bővebben lásd Szabari, 2006), és a tolmácsolás módja határozza meg a kívánt kompetenciák körét. A jelen tanulmány a konszekutív tolmácsoláshoz szükséges jegyzetelési kompetenciát helyezi el a konszekutív tolmácsolási kompetenciák között.

A PACTE (*Process in the Acquisition of Translation Competence and Evaluation*¹) csoport modellje 2000 óta empirikus kutatások validálásával állítja össze a fordítói kompetenciákat. Legfrissebb, 2017-es modelljükben a fordítói kompetenciát öt alkompetenciára, valamint egy pszicho-fiziológiai komponensre osztották.

Ha feltételezzük, hogy a fenti alkompetenciák a tolmácsolásra is kivetíthetők, felmerül a kérdés, hogy a jegyzeteléstechika vajon melyik alkompetencia részét képezi. A PACTE csoport (2017: 40) meghatározása szerint az instrumentális kompetencia a fordításban használt infokommunikációs technológiák ismeretét és használatát fedi le: ide sorolhatók többek között a fordítástámogató szoftverek is. Amennyiben a PACTE modelljét a konszekutív tolmácsolás során alkalmazott jegyzeteléstechikára vetítjük, láthatjuk, hogy a jegyzetelés több alkompetenciát is érint. A jegyzetelés során megvalósuló nyelvválasztás (forrásnyelvi, illetve célnyelvi jegyzetelés), az elhangzó kifejezések fordításával kapcsolatos döntések, valamint a kifejezések következetes jegyzetelése mind a kétnyelvű alkompetencia és a nyelvi közvetítéssel kapcsolatos tudás meglétét támasztják alá. A stratégiai alkompetencia a jegyzeteléskor fellépő problémamegoldást jelentheti a jegyzet elkészítése és felhasználása során, hiszen a tolmácsnak a saját, adott esetben hiányos vagy nem megfelelő jegyzeteiből kell felépítenie a célnyelvi szöveget. Az extralingvális alkompetencia részét képező deklaratív tudás is befolyásolhatja többek között a jegyzetek mennyiségét: amikor a tolmács az adott témáról sok ismerettel rendelkezik, amelyeket magabiztosan elő tud hívni a tolmácsolási feladat során, nem szükséges az elhangzó információk mindegyikét leírnia. A pszichofiziológiai komponens pedig a memória, a koncentráció fenntartása, de akár az önfejlesztés és a jegyzetkép tudatos alakítása kapcsán is megjelenik a jegyzettel kísért konszekutív tolmácsolási folyamatban.

1. ábra. A PACTE kompetenciamodellje (Eszenyi, 2023: 52)

¹ A fordítási kompetencia megszerzésének folyamata és értékelése (a szerző fordítása).

2. Jegyzeteléstechnika a konszekutív tolmácsolásban

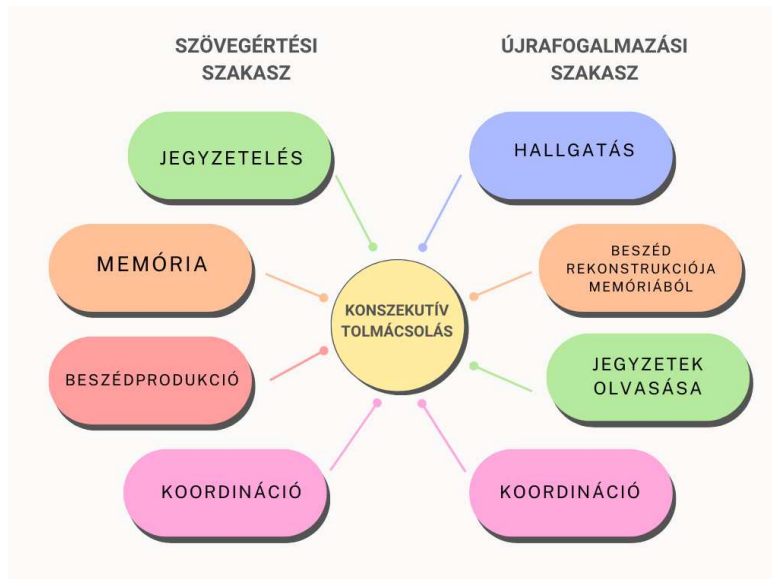
Mivel a jegyzetelés nem jellemző a tolmácsolás minden fajtájára, nem alkotja a tolmácskompetencia-modellek szerves részét. Elsősorban a hosszú szakaszos konszekutív tolmácsolás során alkalmazandó, ahol a tolmács egy-egy hosszabb beszédszakaszt rögtön az elhangzása után, szisztematikus jegyzeteléstechnika alkalmazásával tolmácsol. A szakaszok hossza nincs meghatározva, de jellemzően 3-5 perc körüli, bár bizonyos esetekben a 8-10 percet is megközelítheti (G. Láng, 2002). Így még fenntartható mindkét fél figyelme a kommunikatív szituációban, akkor is, ha éppen az általuk nem ismert nyelven beszél is a tolmács, valamint lehetőséget ad komplexebb, hosszabb gondolatmenetek zavartalan átadására. A konszekutív tolmácsolás ezért a diplomáciában és az üzleti életben továbbra is fontos szerephez jut (Setton & Dawrant, 2016).

Gile a konszekutív tolmácsolás erőfeszítés-modelljében a hosszú szakaszos, jegyzeteléssel kísért konszekutív tolmácsolást két részre osztja: a hangzó szöveg megértése és az újrafogalmazás szakaszára. (Gile, [1995] 2021) Az első szakasz során a tolmács hallgatja a forrásnyelvi beszédet, közben jegyzeteket készít. A forrásnyelvi szöveg egyégeit tehát a tolmács vagy lejegyzi, vagy nem – ha nem, az elem vagy elfelejtődik, vagy a memóriába kerül. Gile (2021: 144) megjegyzi, hogy mivel a kézírás lassúbb folyamat, mint a beszédprodukció, a tolmács gyakran lemarad a beszélőhöz képest. Ezt a „lemaradást” a tolmácsolástudomány *décalage*-nak, vagy fül–toll-ív hosszúnak (*ear-pen-span*) nevezi (Chen, 2017: 9).

A kézírás sebessége Jones ([1998] 2002: 61) szerint befolyásolja a jegyzetelési folyamatot, akárcsak az, hogy mikor értette meg a tolmács ténylegesen az elhangzottakat, ami növeli a lemaradás esélyét. Ugyanakkor Jones hangsúlyozza, hogy nem szabad a beszéd minden egységét rögtön az elhangzása után leírni, hiszen a jegyzet kizárólag segédeszköz a tolmács számára (uo., 62).

A jegyzet tehát a célnyelvi beszédprodukcióban a tolmács segítségére lehet, ugyanakkor Gile hozzáteszi, hogy vigyázni kell a nyelvi interferenciára. (2021: 145). Fontos megjegyezni, hogy itt nem a 2. ábrán megfigyelhető komponensek „összege” adja meg a szövegértés mikéntjét, hanem a koordinációs erőfeszítés segítségével menedzseli a tolmács az egyenletben szereplő három központi erőforrást. A 2. ábrán látható, hogy Gile felosztásában mely alkotórészekből áll a szövegértés, illetve az újrafogalmazás szakasza.

2. ábra. A konsekutív tolmácsolás erőfeszítés-modellje (Gile, 2021: 145 alapján)

A jegyzetelés elsődleges funkciójával kapcsolatban több elképzelés is létezik a tolmácsolástudományban. Abban valamennyi kutató és tolmács egyetért, hogy a jegyzeteléstechika elsajátításánál nem egy harmadik, újabb megtanulandó nyelv alkotása a cél, hiszen az további interferenciaként épülne be a nyelvi közvetítés folyamatába.

Rozan elveit alapul véve Andrew Gillies további megállapításokkal egészítette ki a jegyzeteléstechika oktatásának lehetséges módjait. Gillies két módszert is felsorol a jegyzetelés oktatásának bevezetése előtt: a gondolattérkép (*mindmap*) készítését, valamint a rövid összefoglalók írását. A gondolattérkép felvázolása Gillies szerint hallgatóságként „rákényszerít bennünket a beszéd kielemezésére, ez pedig cserében azt jelenti, hogy nagyobb figyelemmel hallgatjuk” (2017: 21)², majd hozzáteszi, hogy az ehhez hasonló gondolattérkép ugyan nem követi „a beszéd kronológiai szekvenciáját, a tolmács mégis képes emlékezni a sorrendre a gondolattérképnek köszönhetően” (Gillies, 2017: 23). Következő lépésként a rövid összefoglalók írása hozzájárul a jegyzeteléstechika alapjainak gyakorlati alkalmazásához; Gillies szerint ezen folyamat során „eldöntjük, mi nagyon fontos, és mi kevésbé”. Szintén ajánlatos lehet kezdetben az írott szövegekből történő jegyzetelés, mivel „nem szorít minket az idő, több időnk van kidolgozni, hogyan tudunk a legjobban lejegyzetelni valamit” (Gillies, 2017: 72).

Gillies rendszerében a beszélő üzenetét alanyra, állítmányra és tárgyra osztja fel (*subject-verb-object*), és balról jobbra a lap különböző szélein helyezi el őket (Gillies, 2017: 43). A vizuális elrendezés mellett nyomós érvként szolgálhat, hogy ugyanarra a főnévre és igére ugyanazt a szimbólumot lehet alkalmazni, hiszen a

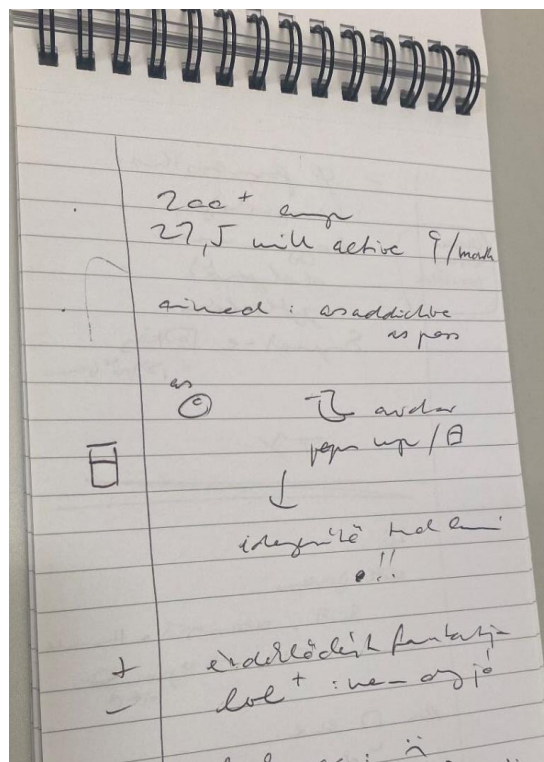
² Az idegen nyelvű idézetek a szerző fordításai.

szimbólum elhelyezkedéséből világosan kiderül, hogy a főnévről vagy az igéről van-e szó (uo., 103.). Rozan linearitását alapul véve Gillies (2017: 44–45) azt javasolja, hogy a tolmács átlósan vesse jegyzeteit a lapra.

Gillies a kötőszavak, átkötések jelölésére a papír bal szélére rajzolt margót javasolja, ahová az átkötésekre alkalmazott szimbólumokat tudjuk rögzíteni (Gillies, 2017: 67). Az átkötések „fontosak, ezért célunk, hogy kiemelkedjenek” (uo., 68.). A tolmácsnak ugyanis „figyelembe kell vennie, hogy kommunikációs képessége romolhat, ha túlságosan sokat időzik szemével a jegyzeteken” (uo., 75.). A margót emellett a beszélő személyének kiemelésére is használhatjuk, „ha ezt különösen fontosnak tartjuk” (uo., 146.).

A tolmácsjegyzet visszaolvasása során Jones ([1998] 2002: 64) szerint „a tolmácsnak a jegyzet első oldalára kell pillantania, majd akkor kezd el beszélni, amikor felnéz a közönségre”. A tolmácsnak beszéd közben mindig előrébb kell járnia a jegyzetek olvasásában, hogy biztosítsa a tolmácsolás folyamatosságát.

3. ábra. Példa a margóhasználatra a jelen kutatás egyik résztvevőjénél (3F)

A jegyzetek empirikus kutatásával elsőként Seleskovitch (1975) foglalkozott. Két beszéd tizenkettő különböző tolmácsolását vizsgálta hivatásos tolmácsoknál. A kutatás eredményei széles spektrumon mozogtak, szinte mindegyik tolmács teljes mértékben különböző jegyzeteket készített. Ennek ellenére megfigyelhető volt néhány párhuzam: többnyire rövid szavakat, illetve rövidítéseket használtak, forrás- és célnyelven egyaránt, nyilakkal, ábrákkal és a gyakran felmerülő témákat

jelölő szimbólumokkal. Előfordultak azonban bizonyos elemek (tulajdonnevek, számok, terminusok), amelyeket kivétel nélkül mind lejegyeztek a tolmácsok. Seleskovitch szerint ezért a jegyzet nem az elhangzottak teljes körű lejegyzésére szolgál, hanem mivel nem minden egyes tartalmi elemet ír le a tolmács, kénytelen szelektálni; a fennmaradó részeket pedig a memóriájából egészíti ki. Seleskovitch úgy véli, hogy a lejegyzetelt szavak, szimbólumok és rövidítések nagymértékben egyéniek. Nagy hangsúlyt helyez a tolmács deklaratív tudására, amely alapján a tolmácsnak nincs szüksége minden elem lejegyzésére, ha kellőképpen jártas a témában. (Seleskovitch megfigyelései alapján a tolmácsok minél jobban ismerői lettek a témának, annál kevesebbet jegyzeteltek.) Mindemellett maga a jegyzet elkészítése is jó hatást gyakorolt a tolmács memóriájára, hiszen voltak közöttük olyanok, akik bele sem pillantottak jegyzeteikbe a feladat során.

Hazai viszonylatban Szabó (2022) 52 fős mintán vizsgálta a megkérdezettek konszekutív jegyzetelési preferenciáit. A kutatás egyik fő érdekessége, hogy nem hallgatók körében, hanem a magyar piacon dolgozó tolmácsok részvételével történt, különböző munkanyelvekkel (angol, német, francia, spanyol, olasz, orosz, kínai). Az eredmények szerint a válaszadók 86,5%-a szokott jegyzeteket készíteni konszekutív tolmácsolási megbízásoknál, azt azonban megjegyzi, hogy alacsony a jegyzeteléssel kísért hosszú szakaszos konszekutív tolmácsolási megbízások aránya a piacon (Szabó, 2022: 104). Mivel a felmérés alapját képező konkrét jegyzeteket a teljes mintához képest kevés fő juttatta el a tanulmány szerzőjének, a kérdőívben megjelölt válaszok is szubjektív preferenciákat tükröznek. További érdekes megfigyelés, hogy a résztvevők 63,5%-a tanult jegyzeteléstechnikát a tolmácsképzés során, illetve, akik nem részesültek képzésben, általában csak a tulajdonneveket, számokat jegyzik le. Szabó megvizsgálta a jegyzetelés nyelvi preferenciáit is: a válaszadók túlnyomó része a célnyelvi jegyzetelést részesítette előnyben, hozzáteve, hogy ez leginkább akkor lehetséges, ha marad kapacitásuk a kódváltásra (uo., 108). Szintén befolyásoló tényező volt a tolmácsoknál a nyelvkombináció jellege, a morfológiai komplexitás (például, hogy egy nem agglutináló indoeurópai vagy finnugor nyelven kell-e jegyzetelni). Szabó (2005) egy korábbi vizsgálatában magyar–angol nyelvpárban kimutatta az angol nyelv dominanciáját, amely részben szintén a két nyelv közti morfológiai komplexitásra vezethető vissza. A kérdőív arra is kitért, milyen formában preferálják leginkább a jegyzetelést: egész szavak, rövidítések, szimbólumok és rajzok használatával. A válaszadók több mint fele (51,9%) leginkább rövidítéseket használ, második helyen az egész szavak szerepeltek (28,8%), ezt követik a szimbólumok (44%), míg végül a rajzok (32%). Ugyan a szerző megjegyzi, hogy nem tisztázott a különbség a rajz és a szimbólum között, ezek az eredmények mégis alátámasztják Chen (2021) megállapításait, miszerint a tolmácsok jegyzeteikben több nyelvi elemet alkalmaznak, mint nem nyelvit.

3. Kutatási előzmények

Kutatásomban az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszékének hat fordító és tolmács mesterszakos hallgatója esetében vizsgálom a jegyzeteléstechnikát és a jegyzeteléstechnikai meglátásokat. Az adatfelvételre 2023 áprilisában került sor, amikor a hallgatók második félévüket teljesítették. Az ELTE FTT mesterszakos képzésének mintatanterve szerint minden hallgató az első tanévben egyenlő óraszámban tanul fordítást és tolmácsolást, nyelvkombinációtól függetlenül.

A vizsgálat részét képező, a jelen tanulmányban leírt mérési pont fő fókuszát az a kérdés adja, hogyan változik longitudinálisan az angol B nyelvű hallgatók jegyzeteléstechnikája angol–magyar irányba történő tolmácsolás során. Azért az angol nyelvet választottam, mert a mesterképzésben az angol kötelező, minden hallgató nyelvkombinációjában szerepel, így nagyobb mintából valósulhatott meg a kiválasztás. A 2023 tavaszán mérésben részt vevő hat hallgató közül kettőnek a francia, háromnak a holland, a hatodik hallgatónak pedig a német a C nyelve.

Kvalitatív és kvantitatív kutatási módszerek kombinációjával, más néven vegyes módszerrel történt az adatgyűjtés, ami lehetővé teszi, hogy egy komplex jelenséget (a konszekutív tolmácsolás során alkalmazott jegyzeteléstechnikát) több aspektusból is meg lehessen közelíteni, és kísérletet tenni annak megértésére. A kutatás belső érvényességét (Károly 2022) szem előtt tartva történt a résztvevők kiválasztása. Fontos szempont volt, hogy a vizsgálatban részt vevő személyek azonos B nyelvvel rendelkezzenek, illetve hogy a teljes vizsgálat longitudinális jellege miatt a kutatás résztvevőinél megfigyelhető lesz a természetes érés.

Tolmácsoláspedagógiai szempontból hiánypótló törekvésnek minősül a jegyzeteléstechnika longitudinális vizsgálata, hiszen a korábbi kutatások (vö. Szabó, 2005; Dam, 2021; Chen, 2017) nem egy sajátos csoport természetes érését figyelembe véve végezték megfigyeléseiket, hanem az egy adott pillanatban jellemző jegyzetelési kép alapján tettek megállapításokat. Hasznos oktatói visszajelzésként szolgálhat, ha szorosabban követjük a tolmácsoló hallgatók jegyzetelési stratégiáit és az abból mutatkozó tendenciákat.

A mérési pontok előkészítését szolgáló pilotkutatás (Van Waarden, 2023) két fázisában tanórai megfigyelések segítségével először másodéves, majd elsőéves fordító-tolmács mesterszakos hallgatók körében vizsgáltam. A két vizsgálatban részt vevő hallgatók órai tolmácsolásukat követően egy félig strukturált interjún vettek részt, ahol jegyzeteléstechnikai tapasztalataikról, készségeikről alkotott véleményükről számoltak be. Továbbá, a jegyzeteikről készült fényképek alapján a papírra vetett jegyzeteket úgynevezett jegyzetelési egységek alapján elemeztem.

Jegyzetelési egységnek minősül *„a kézzel írt tolmácstechnikai jegyzet minden olyan egysége, amely egy szót vagy egy gondolatot jelöl. Formájukat tekintve lehetnek egész szavak, rövidítések (betűszavak, vagy a szó egy részét rövidítik),*

szimbólumok vagy írásjelek (nyilak, vonalak, felsorolásjelek, margó stb.)” (Van Waarden, 2023: 64).

A szimbólum és az írásjel közötti fő különbség az, hogy az írásjeleket olyan karakterek adják, amelyeket a hétköznapi nyelvhasználatban is alkalmaznak a hallgatók, ilyen például a kérdőjel, a felkiáltójel és a vessző. Ezeknek a jeleknek ugyanis nincsen olyan többletjelentésük, mint a tolmácsjegyzetben előforduló szimbólumoknak, amelyek egy-egy kifejezést vagy gondolatot helyettesítenek. Ugyanakkor a pilotkutatás eredményei egyértelműen rávilágítottak arra, hogy a felmérés objektivitását negatívan befolyásoló tényező a beszédek nagymértékű különbsége, nemcsak az időtartamot tekintve, hanem a tematikát is. Az általam megfigyelt tolmácsolástechnika szemináriumokon az elsőéves hallgatók által tolmácsolt beszédek átlagos hossza 2 perc 10 másodperc. (A leghosszabb vizsgált beszéd 2 perc 41 másodperc, míg a legrövidebb beszéd 1 perc 16 másodperc volt.)

A kutatás körülményeinek optimalizálása érdekében ezt követően 2023 tavaszán egy tolmácsolási kvázi-kísérlet keretében vizsgáltam a résztvevők jegyzetelésttechnikáját. A tolmácsolási feladatot és az azt követő interjút olyan módon kiviteleztem, hogy a résztvevők mindannyian ugyanazt a szöveget hallották, majd ugyanazt a szöveget kellett tolmácsolniuk az adatfelvevőnek. Emellett a tolmácsolásukról is készítettem hangfelvételt, amely az előző vizsgálati pontokra nem volt jellemző. Mindazonáltal órai megfigyelésem során azt tapasztaltam, hogy mivel az eddigi interjúkra közvetlenül a tolmácsolást oktató tanár visszajelzéseinek megbeszélése után került sor, az ott elhangzottak néhányszor visszaköszöntek az interjú önreflektív kérdéseiben. Mindez pedig torzíthatja a felvett adatokat, így a soron következő mérési pontok során már csak ebből a szempontból is megfontolandó a kísérletet a tanórai tolmácsolásoktól függetlenül kezelni. (Az adatfelvevő természetesen semmilyen esetben sem ad oktatói visszajelzést a tolmácsolásra.)

3.1. Kutatási kérdések és hipotézisek

A kutatás céljának megfelelően az alábbi kutatási kérdéseket fogalmaztam meg:

- K1) Milyen arányban fordulnak elő a résztvevők jegyzetében a különböző jegyzetelési egységek?*
- K2) Milyen arányban jelenik meg a jegyzetekben a forrás- és célnyelv?*
- K3) Milyen mértékben különbözik a hallgatók jegyzetében a jegyzetelési egységek aránya?*
- K4) Hogyan értékelik a hallgatók saját jegyzetelési kompetenciájukat?*

Előzetes elvárásaim alapján első hipotézisemben az elsőéves hallgatóknál azt feltételezem, hogy mivel még nem szilárdult meg a szimbólumhasználat, egész szavak arányaiban nagyobb mértékben fordulnak elő a jegyzetekben. Második hipotézisem a jegyzetek nyelvére vonatkozik. Mivel kezdő tolmácsolókról van szó, előzetesen arra számítok, hogy még nehéz számukra a célnyelven történő jegyzetelés, és inkább forrásnyelven rövidítenek vagy írnak le egész szavakat.

Harmadik hipotézisem a jegyzetelési egységek számára vonatkozik; azaz feltételezésem szerint a jegyzetelési technika konszolidálódásának időszakában még nagy egyéni különbségek figyelhetők meg, nagy eltérések mutatkoznak a papírra vetett jegyzetelési egységek számában.

Az interjúban a hallgatók visszatekintve beszámolnak fejlődésükről, valamint jelenlegi hiányosságaikról. Tolmácsoktatói tapasztalataim alapján feltételezem, hogy a képzésnek ezen a pontján még nehézséget okoz számukra a szimbólumok használata és a saját memóriájukba vetett bizalmuk is alacsony.

4. A kutatás bemutatása

A tolmácsolási feladat alapjául szolgáló szöveg kiválasztása előtt két különböző, előre felvett beszédet teszteltem másodéves tolmács szakirányos hallgatókkal. A beszédeket az Európai Bizottság Tolmácsolási Főigazgatóságának e-learning felületéről, a *Speech Repository* oldaláról értem el, ahol közel 4000 tolmácsoknak szánt gyakorlóbeszéd található az Európai Unió 24 hivatalos nyelvén, orosz, arab és kínai nyelven, valamint nemzetközi jelnyelven is. A beszédek között található kifejezetten pedagógiai célból készült beszédek, és az Európai Parlamentben elhangzott, szerkesztett felszólalások is. Az online adatbázisban nyelv, nehézségi szint, tolmácsolási mód és téma szerint kereshetők a beszédek. A jelen mérési ponthoz kezdő szintű, konsekutív tolmácsolásra szabott, általános témájú, angol nyelvű beszédeket kerestem, 3 és 4 perc hosszúság között, általános témában. A célnak megfelelő beszéd kiválasztásához előzetesen teszteltem a hanganyagot a kísérletben nem részt vevő, ám szintén a tanszék fordító és tolmács mesterszakos hallgatóival. A hallgatók feladata az volt, hogy a különböző beszédeket négy szempont alapján, hatfokú skálán értékeljék. Ezzel a beszéd nehézségét lehet meghatározni az alábbi kritériumok alapján: téma (*subject matter*), beszédtempó (*speed of delivery*), információsűrűség és stílus (*density and style*), akcentus és prozódia (*accent and prosody*). Setton és Dawrant a tolmácsképzés különböző pontjain eltérő nehézségű szövegeket javasol a különböző tolmácsolási módok elsajátításánál az 1. táblázatban ábrázolt módon.

1. táblázat. A beszédnehézségi indexe a konsekutív tolmácsolás során alkalmazott jegyzetelés oktatásában (Setton & Dawrant 2016 alapján)

Képzési szakasz	Téma nehézsége	Beszédtempó nehézsége	Információ-sűrűség, stílus	Beszélő akcentusa, prozódia
<i>Bevezetés a jegyzetelés-technikába:</i>				
Átkötések, kötőszavak	2–3	1–2	2	1–2
Lassú jegyzetelés	3	1	2–3	2
Koordináció	2–3	1>>2	1–2	1–2
Kísérletezés időszaka	A fenti paraméterek fokozatos növelése, ügyelve arra, hogy egyszerre csak egyiket nehezítsük.			
Konszolidáció (autentikus beszédekkel)	4	3–4	2–4	2–4
Haladó jegyzetelés (valóságűien)	4–6	4–6	3–6	2–6

Az adatfelvétel a képzés szerinti kísérletezési szakaszba esett, ezért a Setton és Dawrant által meghatározott értékek figyelembevételével a választás egy 3 perc 16 másodperc hosszúságú beszédre esett, amely strukturált felépítése miatt bizonyult alkalmasnak. Témája egy, a mai fiatalok által jól ismert hétköznapi jelenségről, a blogolásról szól, így nem igényelt nagyfokú előzetes felkészülést, hiszen a hallgatók számára feltételezhetően ismert volt a téma.³ A beszélő hat tanácsot ad egy sikeres blog létrehozásához, egyszerűen követhető struktúrát adva a beszédnek. A kiválasztott szövegnél a tesztelő hallgatók átlagosan a beszéd témáját 2,5-ös, a beszédtempót 3-as, az információsűrűséget, stílust 2,5-ös, az akcentust, prozódiaát pedig 1,5-es nehézségűnek ítélték meg.

A *Speech Repository* felületén mindegyik beszédnél szerepel néhány terminus, amelyek lehetnek tulajdonnevek, kulcsszavak a beszéd kontextualizálásához. Az alábbi angol nyelvű kifejezések szerepeltek a tolmácsolási feladat alapját képező beszéd weboldalán: „a blog post, peer, to proofread”. A hallgatóknak azonban az adatfelvevő nem adott semmilyen fordítási segítséget, illetve semmilyen külső segédanyagot nem használhattak a célnyelvi ekvivalens megtalálásához; az előre megadott kifejezések a témában való tájékozódásban segítették a résztvevőket.

³ Blogging. <https://speech-repository.webcloud.ec.europa.eu/speech/blogging> (Utolsó hozzáférés dátuma: 2024. 01. 19.)

A tolmácsolási feladatot követő interjú vázát az alábbi kérdések képezték:

- (1) Mennyiben tért el a szokásos felkészülési módodtól, hogy felkészülési lehetőség nélkül kellett tolmácsolni?
- (2) Érzésed szerint mennyiben befolyásolta a felkészülés hiánya a teljesítményedet? Mi okozott nehézséget ebben a feladatban?
- (3) Van-e általános listád, amelyekben összegyűjtöd az általad használt szimbólumokat, rövidítéseket? (Ha igen, online vagy papíralapú? Hány elemet tartalmaz?)
- (4) Milyen nyelven jegyzetelsz az esetek többségében? Ebben a feladatban milyen nyelven jegyzeteltél? Miért?
- (5) Miben érzed úgy a jegyzetelés kapcsán, hogy még szeretnél fejlődni?
- (6) Miben érzed úgy a jegyzetelés kapcsán, hogy már sikerült fejlődnöd a kezdeti időszakhoz képest?

A tolmácsolási feladat után a hallgatóknak szóban is elemezniük kellett az elkészült jegyzeteket, annak érdekében, hogy egyértelműen azonosítani lehessen például a szimbólumokat, illetve, hogy tisztázni lehessen azokat a pontokat, ahol a hallgatók kézírása olvashatatlan volt. A kérdések után a hallgatók elmondhatták egyéb meglátásaikat, benyomásaikat a jegyzetelési technikájukról. Az interjúkról és a tolmácsolásokról minden esetben hangfelvétel készült.

5. A kutatás eredményei

A jegyzetek szinkódolással történő elemzése után elmondható, hogy a rögzített paraméter (az azonos szöveg) ellenére nagy egyéni különbségek figyelhetők meg az egyes hallgatók között a jegyzetelési egységek számát és eloszlását illetően, de az interjúkból árnyaltabb kép bontakozik ki a tolmácsolási feladat elemzésében.

Az interjúkból kiderül, hogy a feladat ismertetése után a hallgatók többsége (4) izgalmat, feszültséget érzett az ismeretlen témájú szöveg hallatán. Azonban a téma után az egyik résztvevő kivételével mindannyian úgy ítélték meg, hogy a szöveg számukra ismert, hétköznapi témája nem okozott különösebb nehézséget, és a beszédet is közérthetőnek, nem bonyolultnak érezték, mivel nem tartalmazott ismeretlen terminusokat, szakkifejezéseket (2). További két résztvevő említette, hogy segítségükre volt a megadott három kifejezés a téma behatárolásában.

A hat résztvevő közül négyen rendelkeznek saját, papíralapú szimbólumtárral, amelyben rögzítik az általuk használt jeleket, rövidítéseket. Elmondásuk alapján a szimbólumtárak átlagos itemszáma 28 elemre tehető.

Mivel a résztvevők nem kaptak semmilyen felkészülési anyagot, az interjú egyik kérdése a szokványos felkészülési stratégiáikat járta körül. Többségük (4) interneten olvas utána az előre megadott témának, és ugyanennyien keresik ki a

párhuzamos szövegekből a bennük szereplő, a tolmácsbeszédben is lehetségesen előforduló terminusokat, szakkifejezéseket. Meglepő módon csak két résztvevő számolt be arról, hogy tematikus glosszáriumot készít, és csupán egyikük próbálja memorizálni a glosszáriumban szereplő kifejezéseket a tolmácsolást megelőzően.

5.1. Csoportprofil

5.1.1. A tolmácsjegyzetek jellemzői

Hipotéziseimben azt feltételeztem, hogy a résztvevőkre kezdő hallgatók lévén inkább a forrásnyelvi jegyzetelés lesz jellemző, azonban az interjúkból kiderült, hogy a hallgatók többsége (4) általában a célnyelven jegyzetel, egy hallgató a forrásnyelvi jegyzetelést preferálja, míg egy hallgató nyelviránytól függetlenül inkább A nyelvén, azaz magyarul szeret leginkább jegyzetelni. A jegyzetelésben megfigyelhető nyelvválasztás motivációja már kevésbé mutat egységes képet. Ugyan a hallgatók fele azt állította, hogy ez változhat a nyelviránytól függően, például, ha a B nyelvük (angol) a tolmácsolás részét képezi, akkor inkább angolul jegyzetelnek, függetlenül attól, hogy a feladatban az a forrás- vagy a cél nyelv szerepét tölti be. Ez a megállapítás részben megerősíti Szabó (2005) kutatásának eredményeit, ahol megmutatkoztak a vizsgálatban részt vevő hallgatók angol nyelvi preferenciái, a nem agglutináló angol nyelv rövidebb szavaira egyszerűbb rövidítési lehetőségekre, nemzetközi rövidítések használatára alapozva.

A jelen kutatás résztvevőinek válaszai alapján tehát a tolmácsok célnyelvi jegyzeteléssel igyekeznek megvalósítani a Seleskovitch-féle deverbilizációs folyamatot. Elmondásuk szerint azonban ez elsősorban egy esetleges feldolgozási deficit megelőzésekként szolgál: attól tartanak, hogy tolmácsolás közben nincs már kapacitásuk a jegyzetük „lefordítására”. Érdemes megemlíteni, hogy már másfél tanévnyi szervezett képzés után vannak hallgatók, akik felismerik ezt a fajta összefüggést, miszerint, ha lehet, célnyelven jegyzetelnek, és inkább forrásnyelven, ha muszáj (vö. Szabó, 2022: 108). Ezért már a jegyzetelés során igyekeznek megtalálni az adekvát célnyelvi kifejezést; akkor is, ha ez adott esetben valamilyen mértékű információvesztéssel jár. Egy hallgató kifejezetten úgy fogalmazott, hogy „ha forrásnyelven van a jegyzet, nehezebb megkeresni a célnyelvi szavakat”.

Ha megnézzük a 2. táblázatban a magyar és az angol nyelvi elemek (egész szavak, rövidítések) arányát, mindez alátámasztja az interjúban elmondottakat. Négy hallgató (3A, 3B, 3C, 3D) valóban túlnyomórészt célnyelven, magyarul jegyzetelt, míg ketten szinte kizárólag forrásnyelven, azaz angolul jegyzeteltek.

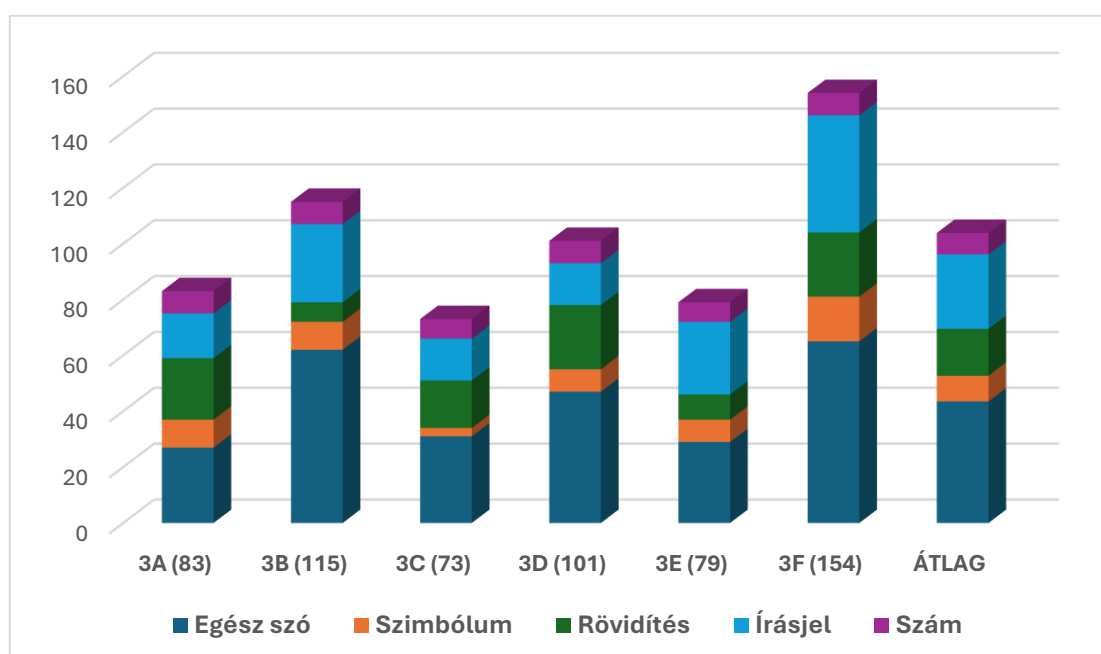
2. táblázat. Egész szavak, rövidítések megoszlása nyelv szerint

Kód	Angol nyelvű egységek	Magyar nyelvű egységek	Nem meghatározható	Összesen	Angol nyelvű egységek aránya	Magyar nyelvű egységek aránya
3A	2	42	5	49	4,08%	85,71%
3B	14	54	4	72	19,44%	75%
3C	7	37	4	48	14,58%	77,08%
3D	13	56	1	70	18,57%	80%
3E	36	0	2	38	94,73%	0%
3F	88	0	0	88	100%	0%
Átlag	26,67	31,5	2,67	60,83	41,9%	52,96%

A fenti 2. táblázatban a nyelvi elemek közé az egész szavak és rövidítések sorolandók. A nem meghatározható elemek a nem kiolvasható szavakat, nem értelmezhető rövidítéseket foglalják magukban, valamint az olyan kifejezéseket, ahol a magyar és az angol szóalak írásban átfedést mutat (pl. blog). Szintén ide tartoznak azok a rövidítések, amelyek feloldása a leírt szóeleji betűkből nem sorolható egyértelműen egyik nyelvhez sem (pl. „prob.” = probléma/problem).

A résztvevők további nehezítő körülményként sorolták fel a jegyzet nyelvi egységeinek kódválasztásánál a nehéz, számukra idegen témát – ezekben az esetekben is inkább a forrásnyelvi jegyzeteléshez ragaszkodtak. Egyetlen hallgató (3F) volt, aki szavak szintjén, inkább forrásnyelven jegyzetelt, mivel elmondása szerint inkább a rövidítésekkel szeret dolgozni. Ezt a 4. ábra is alátámasztja, ahol a kutatásban résztvevő hallgatók jegyzeteinek adatai láthatóak, számszerűen és arányaiban jegyzetelési egységekre lebontva.

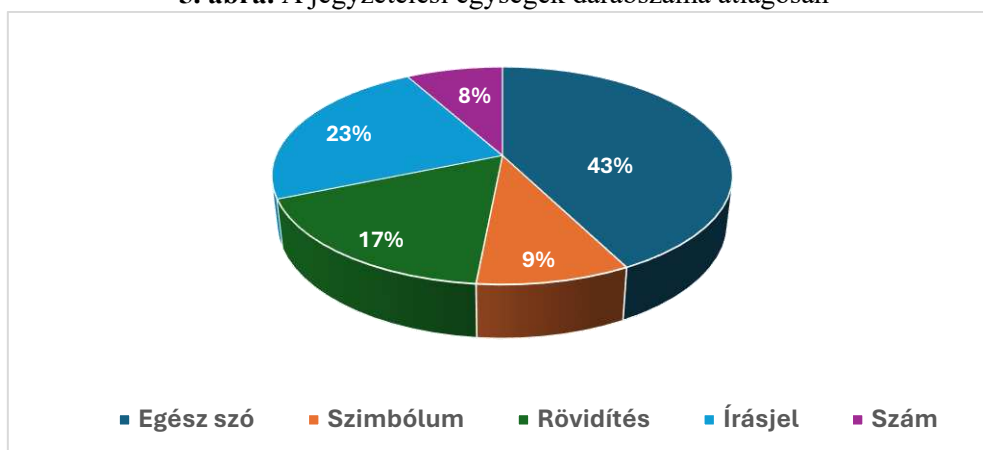
4. ábra. A jegyzetelési egységek darabszáma

Előzetes várakozásaimnak megfelelően minden hallgató jegyzetében az egész szavak aránya volt a legmagasabb. Érdekes megfigyelés, hogy a jegyzetelési egységek számát tekintve legtöbbször papírra vető hallgató (3F) esetében az egyik legalacsonyabb az egész szavak százalékos aránya (42%, amely megegyezik a csoport átlagával). Az adatokat tekintve azt is megállapíthatjuk, hogy akiknél a legmagasabb volt az egész szavak aránya (3B, 54% és 3D, 46%), azoknál a szimbólumhasználat kisebb mértékűnek bizonyult (3B, 9% és 3D, 8%), mint a többi résztvevőnél, ahol ez az arány jellemzően 10–12% volt. A relatíve alacsony mértékű szimbólumhasználat 3B és 3C (4%) hallgató esetében több írásjelet (3B, 24% és 3C 21%), míg 3D résztvevő esetében több rövidítést (23%) jelentett. A 3E jelzetű hallgató esetében példa nélküli a jelen esettanulmányban, hogy az egész szavak (37%) és az írásjelek (33%) aránya közel egyenlő. Hasonló közeledés a 3A jelű hallgatónál figyelhető meg, aki hasonló arányban alkalmazott egész szavakat (33%) és rövidítéseket (26%). Szintén elmondható, hogy a 3B kóddal jelzett résztvevőn kívül minden hallgató több rövidítést használt arányaiban, mint szimbólumot. Az írásjelek és rövidítések magasabb mértékű használata minden bizonnyal a hallgatók megszokott, nem tolmácsolási szituációkban készített jegyzetek során berögzült stratégiákra vezethető vissza. Mindez meglátásom szerint a tolmácsolási rutinnal együtt a longitudinális vizsgálat további mérési pontjain változni fog, azaz nőni fog a szimbólumhasználat. A 4. ábra adatait figyelembe véve azonban megállapítható, hogy ebben a tanulási szakaszban viszonylag nagy eltérések mutatkoznak az egyes hallgatók között.

A számok tekintetében figyelhető meg leginkább az egységes jegyzetelés: a beszéd témájából fakadó hatelemű felsorolás számai mellett az összesen leírt számok értéke 7-8 körül mozgott, ami részben a beszéd tartalmára és a benne található felsorolásra vezethető vissza. Az alábbi 5. ábra szemlélteti a jegyzetelési egységek kategóriák szerinti átlagos megoszlását.

5. ábra. A jegyzetelési egységek darabszáma átlagosan

5.1.2. Az interjúk eredménye

Az interjúkban elhangzó leggyakoribb fejlődési célnak is a szimbólumok nagyobb mértékű használata bizonyult; a hallgatók fele nevezte meg jelenlegi jegyzetelési problémának. Ezzel egyidejűleg a megkérdezett hallgatók jegyzetelési egységek számszerű csökkenését is várják, egész pontosan, hogy idővel kevesebbet fognak jegyzetelni. Két hallgató a memóriájával kapcsolatos bizonytalanságban is látja a jegyzetelési egységek nagy számát, így a memóriafejlesztést sorolta a javítandók közé. A résztvevők harmada hangsúlyt szeretne fektetni a jegyzet struktúrájára: úgy vélik, átláthatóbb térbeli elrendezésre lenne szükségük, hogy a jegyzetük még jobban segítse a tolmácsolásukat. Egy hallgató a kézírását hozta fel problémaként, saját bevallása szerint a gyors jegyzetelés ellenére is olvashatóbb jegyzetet kellene készítenie.

További érdekesség, hogy a másodpercenként papírra írt jegyzetelési egységek száma hallgatónként lebontva kisebb mértékben tér el egymástól, mint amekkora egyéni különbségek figyelhetők meg a jegyzetelési egységek százalékos arányát illetően. Kivételt képez ez alól a 3F jelzetű hallgató, aki mennyiségre a legtöbbet jegyzetelte – a kiugró adatot jól szemlélteti az alábbi 3. táblázat. Az interjúkból az is világosan megmutatkozott, hogy a két legtöbbet jegyzetelő hallgató (3B, 3F) bizonytalan leginkább a saját memóriájával kapcsolatban.

3. táblázat. A beszédnehézségi index értékei hallgatónként számítva

Kód	Jegyzetelési egység/sec
3A	0,42
3B	0,59
3C	0,37
3D	0,52
3E	0,40
3F	0,79
Átlagosan	0,51

A vizsgálat időpontjában a hallgatók négy-öt hónapnyi jegyzetelési tapasztalat birtokában retrospektíven be tudtak számolni eddigi fejlődésükről. A résztvevők egy harmada arról számolt be, hogy mostanra már kevesebb problémájuk akad a saját jegyzetük értelmezésével, jobban felhasználható jegyzetet tudnak készíteni. Szintén pozitív változásként értékelték, hogy már nem vagy csak sokkal ritkábban írnak le teljes mondatokat, mint a jegyzetelés alapjainak elsajátítása közben. Az interjúkból arra is fény derült, hogy többé nem okoz gondot számukra a jegyzetek lépcsőzetes térbeli elrendezése és azok fentről lefelé olvasása sem. Egy hallgató

a konzekvensebb rövidítés- és szimbólumhasználatot jelezte egyéni fejlődésként. Egy másik hallgató pedig tudatosan próbálja csökkenteni a papírra írt jegyzetelési egységek számát, hogy a jegyzetelés helyett jobban tudjon koncentrálni a szöveg auditív befogadására és megértésére.

A hallgatók beszédnehézségi index alapján adott átlagos értékei megfelelnek a Setton és Dawrant által kidolgozott paramétereknek a kísérlet időpontjában, a tolmácsképzés második félévében aktuális fejlődési szakasznak megfelelően, ahogyan az alábbi 4. táblázatban látható (vö. 1. táblázat).

4. táblázat. A beszédnehézségi index értékei hallgatónként lebontva

Kód	Beszéd témája	Beszédtempó	Információsűrűség	Akcentus
3A	3	4	4	1
3B	2	4	2	2
3C	2	2	2	3
3D	2	3	2	2
3E	3	2	2	2
3F	3	3	2	2
Átlagosan:	2,5	3	2,33	2

6. Az eredmények felhasználhatósága

A kutatás eredményei két fő területen hasznosíthatók. Egyrészt a tolmácsképzés didaktikai tervezésében értékes információkkal szolgálhat az oktatók számára a jegyzeteléstechika alapelveinek átadásakor. Minden intézményben megvan a saját bevált gyakorlat, mégis előfordulhat, hogy a hallgatók kontraproduktívnak érzik az elmélet és a gyakorlat közti szakadékot, vagy hosszú távon is nehézséget okoz az elméleti alapok gyakorlati alkalmazása. Például abban az esetben, ha már a jegyzetelés korai szakaszában, a konszolidáció időszakát megelőzően azt a visszajelzést kapják, hogy jegyzeteljenek kevesebbet, azonban még nem alakult ki náluk az a stratégia, amely segít eldönteni, mit és mikor vessenek a papírra. A kutatás eredményei ezért visszajelzésül is szolgálhatnak a tolmácsolást oktató tanároknak, akik ezáltal pontosabb képet kaphatnak arról, mely szemeszterben a jegyzetelés mely aspektusaira szükséges nagyobb hangsúlyt helyezni.

Másodszor pedig a (vizsgálatban részt vevő) tolmáshallgatóknak is értékes önreflexiós lehetőséget nyújthatnak az interjú kérdései. Elengedhetetlen ugyanis hangsúlyozni a hallgatóknak, hogy elsősorban saját érdekük fűződik ahhoz, hogy kialakítsanak egy számukra működő jegyzeteléstechnikát, ami kétségkívül segít optimalizálni tolmácsstevékenységüket, enyhíti a rájuk nehezedő kognitív terhelést

és stresszt, tudatosabb nyelvi közvetítővé teszi őket, és így pozitívan befolyásolja a piacon való érvényesülésüket.

6.1. A kutatás korlátai és további kutatási lehetőségek

Kutatásomban hat fő részvételével vizsgáltam a tolmácshallgatók jegyzetelési technikáját egy kísérleti tolmácsfeladat és egy interjú segítségével. A résztvevők kis száma miatt kutatásom eredményei nem általánosíthatók, inkább pillanatképet mutatnak a másodéves hallgatói csoport kompetenciáiról és jegyzeteléstechikai dilemmáiról az adott pillanatban. A jegyzetektől levont számszerű tendenciák is arra világítanak rá, milyen általános és egyéni különbségek lehetnek a hallgatók jegyzeteléstechikájában. Nagyobb minták vizsgálata és az adatok részletesebb elemzése teljesebb képet adhat a leírt fejlődési szakasz sajátosságairól.

A felvett adatokból további kutatási kérdések is felmerülnek. Érdekes lehet a beszédben előforduló kulcsszavak alapján szűrőpróbaszerűen ellenőrizni, hogy az egyes kifejezéseket mennyire konzekvens módon jelölik a tolmácshallgatók. A nyelvi elemek angol és magyar nyelv szerinti felosztása ugyanis nem tér ki arra, hogy egy adott kifejezést például a szövegben végig forrásnyelven vagy végig célnyelven jegyeztek le. Ez a vizsgálati szempont további érdekes meglátásokkal szolgálhat akár a célnyelvi megfogalmazás minőségéről is.

Sokat elárul a jegyzetelési kompetencia fejlettségéről, hogy a tolmácsjelöltek mennyire tudatosan alkalmazzák jegyzetükben a szimbólumokat, rövidítéseket, hiszen adott esetben éppen az inkonzekvens jegyzetelési módszerek okozhatnak megakadásokat, egyéb nehézségeket a célnyelvi beszédprodukció során.

A kutatás célja a tolmácshallgatók jegyzetelési szokásainak és kompetenciáinak vizsgálata volt. Négy fő kérdésre fókuszált: a jegyzetelési egységek arányára, a forrás- és célnyelv használatára, az egyéni különbségekre a jegyzetelési egységek arányában, valamint a hallgatók önértékelésére a jegyzetelési kompetenciájukról.

Az előzetes hipotézisek szerint az elsőéves hallgatók inkább teljes szavakat írnak, mivel még nem szilárdult meg a szimbólumhasználatuk. Emellett a kezdő tolmácshallgatók jegyzeteikben valószínűleg inkább a forrásnyelvet használják, mert nehézséget okoz számukra a célnyelven történő jegyzetelés. A jegyzetelési technikák is nagy egyéni eltéréseket mutatnak ebben a fejlődési szakaszban. Az interjúk során a hallgatók fejlődésükről és jelenlegi kihívásaikról is beszámoltak.

Az eredmények rávilágítottak, hogy jelentős egyéni különbségek vannak a jegyzetelési egységek számában és eloszlásában, és hogy a hallgatók többsége célnyelven jegyzetel. A hallgatók szerint a célnyelvi jegyzetelés megkönnyíti a tolmácsolást, mivel nem kell külön lefordítaniuk a jegyzeteket. Az interjúkból kiderült, hogy jegyzeteléskor a hallgatók gyakran alkalmaznak teljes szavakat, míg a szimbólumok és rövidítések használata kevésbé elterjedt. A jegyzetelési

egységek számának csökkentése és a memóriafejlesztés a hallgatók szerint fontos javítandó területek. Az eredményekből az is látható, hogy a jegyzetek szerkezeti átláthatóságának javítása és a konzekvensebb szimbólumhasználat a fejlődés főbb irányait jelentik.

Az eredmények szélesebb körű értelmezése és hasznosíthatósága érdekében szükséges továbbá a tolmácsolásokat tartalmi szempontból is összehasonlítani az eredeti beszéddel. Ezáltal még több következtetést tudunk levonni a jegyzetek „használatosságáról”, valamint annak kapcsán is, hogy hallgatók által alkalmazott jegyzetelési stratégiák megfelelőek voltak-e, és miért (nem). Továbbá, a kutatás betekintést enged a jegyzetelési kompetencia kialakulásába, képet adva arról, hogy a hallgatók az egyes mérési pontokon mennyire ismerik fel a jegyzeteléssel kapcsolatos összefüggéseket, saját tolmácsolási tapasztalataikra alapozva.

Irodalom

- Albl-Mikasa, M.** (2012). The importance of not being too earnest: a process and experience-based model of interpreter competence. In Ahrens, B., Albl-Mikasa, M., Sasse, C. (Hrsg.), *Dolmetschqualität in Praxis, Lehre und Forschung. Festschrift für Sylvia Kalina* (59–92). Tübingen: Narr, 59–92.
- Alexieva, B.** (1994). On teaching note-taking in consecutive interpreting. In Dollerup, C. & Lindegaard, A. (eds.), *Teaching Translation and Interpreting 2. Insights, aims and visions. Papers from the Second Language International Conference Elsinore, 1993*, (199–206). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing.
- Bakti Mária** (2020). Visszafogott extrovertáltság és intuíció. Tolmácskompetencia-modellek. In Szabó Csilla és Bakti Mária 2020. *Iránytű a tolmácsolás oktatásához. A kompetenciafejlesztés új fókuszai*. Szeged: Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- Chen, S.** (2017). Note-taking in consecutive interpreting: New data from pen recording. *Translation and Interpreting*, 9(1), 4–23. doi: <https://doi.org/10.12807/ti.109201.2017.a02>
- Chen, S.** (2020). The process of note-taking in consecutive interpreting: A digital pen recording approach. *Interpreting*, 22(1), 117–139. doi: <https://doi.org/10.1075/intp.00036.che>
- Dam, H. V.** (2021). From controversy to complexity. Replicating research and extending the evidence on language choice in note-taking for consecutive interpreting. *Interpreting*, 23(2), 222–244. doi: <https://doi.org/10.1075/intp.00062.dam>
- Eszenyi Réka** (2023). *Humán fordító és gépi fordítás 8 leckében. Változások a 21. századi nyelvi közvetítő szerepében*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. doi: <https://doi.org/10.21862/Transl.HuXMach.2023.8>
- G. Láng Zsuzsa** (2002). *Tolmácsolás felsőfokon. A hivatásos tolmácsok képzéséről*. Budapest: Scholastica Kiadó.
- Gile, D.** (2021). The Effort Models of interpreting as a didactic construct. In Muñoz, M. R., Sun, S. S. & Li, D (eds), *Advances in Cognitive Translation Studies*, (139–160). Singapore: Springer Nature Singapore. doi: https://doi.org/10.1007/978-981-16-2070-6_7
- Gillies, A.** (2017). *Note-Taking for Consecutive Interpreting. A Short Course*. New York: Routledge.
- Jones, R.** (2002). *Conference Interpreting Explained*. Manchester: St. Jerome Publishing. Second edition.
- Kalina, S.** (2000). Interpreting competences as a basis and a goal for teaching. *The Interpreter's Newsletter*, 10, 3–31.

- Károly Krisztina** (2022). A nyelvi közvetítés empirikus kutatásának módszerei. In Klaudy Kinga, Robin Edina és Seidl-Pécs Olívia (szerk.), *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába I. Általános rész* (77–91). Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. doi: <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/5>
- PACTE** (2017). PACTE Translation Competence model. A holistic, dynamic model of translation competence. In Hurtado Albir, A. (ed.), *Researching translation competence by PACTE group* (35–42). John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia. doi: <https://doi.org/10.1075/btl.127.02pac>
- Pöhhacker, F.** (2000). *Dolmetschen. Konzeptuelle Grundlagen und deskriptive Untersuchungen*. Tübingen: Stauffenburg Verlag.
- Rozan, J. F.** (1956/2002). *Note-taking in Consecutive Interpreting*. In Gillies, A. & Waliczek, B. (eds), *Language and Communication 3*. Krakow: Tertium Society for the Promotion of Language Studies.
- Seleskovitch, D.** (1975). *Langage, langues et mémoire*. Paris: Lettres Modernes.
- Setton, R. & Dawrant, A.** (2016). *Conference Interpreting. A Trainer's Guide*. Benjamins Translation Library, 121. Amsterdam/Philadelphia. doi: <https://doi.org/10.1075/btl.121>
- Szabari Krisztina** (2006). *Tolmácsolás. Bevezetés a tolmácsolás elméletébe és gyakorlatába*. Budapest: Scholastica Kiadó.
- Szabó Csilla** (2005). *Note-taking Techniques and Strategies in Consecutive Interpreting. An Empirical Investigation of the Choice of Language, Choice of Form and Means of Compression*. Doktori disszertáció. Pécsi Tudományegyetem.
- Szabó Csilla** (2021). Revisiting Consecutive Note-Taking: What, How and in What Language? *ELOPE: English Language Overseas Perspectives and Enquiries*, 18(1), 107–124. doi: <https://doi.org/10.4312/elope.18.1.107-124>
- Szabó Csilla** (2022). Tolmácsok konszekutív jegyzetelési preferenciái egy kismintás felmérés tükrében. *Porta Lingua*, 1, 101–111. doi: <https://doi.org/10.48040/PL.2022.1.10>
- Van Waarden Franciska** (2023). Jegyzetelési egységek a konszekutív tolmácsolásban. *Fordítástudomány*, 25(2), 58–72. doi: <https://doi.org/10.35924/fordtud.25.2.4>

ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Fordítástudományi Doktori Program

E-mail: izoldaengel@hotmail.com

<https://orcid.org/0009-0002-2901-2251>

Engel Izolda: Jogi szakfordítás – közérthetőség szövegen innen és túl

Translating legal texts – clarity within and beyond the text

Alkalmazott Nyelvtudomány, Különszám, 2024/3. szám, 98–113.

doi:<http://dx.doi.org/10.18460/ANY.K.2024.3.006>

Jogi szakfordítás: közérthetőség a szövegen innen és túl

Translating legal texts – clarity within and beyond the text

Judicial documents, such as court judgements, require a high degree of accuracy due to their legal implications and the necessity for clear communication of complex legal reasoning. The translation of judicial documents, particularly judgments, often presents a set of challenges for the translators. One of the difficulties lies in maintaining the clarity and precision of the source text while ensuring that the translated version is equally accessible and comprehensible to the target language readers.

This case study investigates how clarity requirements are applied in practice during the translation of judgments and whether translators preserve the clarity of the original source-language text or deviate from it. By applying a combination of contrastive text analysis and recipient-oriented research methods, this pilot study aims to evaluate the clarity of judicial documents and the feasibility of a comprehensive method to measure the readability of judicial translations. It examines whether a comprehensive and systematic approach can be developed to measure the readability of court judgements, particularly in the context of criminal law, where clear writing is paramount. The focus was on translated judgements from German into Hungarian, comparing these translated texts with those originally written in Hungarian. The comparative text analysis is based on specific clarity indicators, which are designed to evaluate the ease with which the text can be understood by the readers. The results of this analysis were then compared with the results of an impact assessment to gauge how textual differences are perceived by text recipients (i.e. lay readers or legal professionals). The impact assessment aims to capture any discrepancies in clarity and to understand how these differences might affect the interpretation of the legal content. It is essential to recognize that while translators strive to remain faithful to the source text, they may face challenges when the legal systems or relevant contexts of the source and the target languages diverge, potentially influencing the overall readability of the text.

Preliminary findings from this case study suggest that translators generally fall short of the clarity level of the source text. This could be attributed to the inherent complexities of legal language, the need to adapt legal concepts to a different legal system, or the limitations of the target language in conveying certain nuances present in the original text. However, the case study points out that this phenomenon can be minimised by complying with the clarity indicators identified in the target language. The findings also show that a combined methodological approach can effectively analyse and improve the readability of judicial translations. Integrating both text-based analysis and recipient feedback, offers valuable insights into how legal texts can be made more accessible to the intended recipients without compromising legal accuracy.

In conclusion, the study contributes to the field legal translation by highlighting the challenges of maintaining clarity in judicial documents. It demonstrates the need for comprehensive methodologies that not only consider the linguistic aspects of translation but also take into account the practical impact of these translations on their recipients. Further research in this area could lead to the development of more effective strategies for translating legal texts, ensuring that judicial decisions are both accurate and comprehensible across different languages and legal systems.

Keywords: legal translation, court judgements, clarity, readability, recipient-oriented research

1. Bevezetés

A közérthetőség a jogi szaknyelvi kommunikációban, illetve az egynyelvű kommunikációban megkerülhetetlen szempont, ezért kötelező érvényre juttatni, különösen a laikus ügyfelekkel való érintkezés során. Jogalkotói és jogalkalmazói oldalon az érthető, világos fogalmazás törvényi előírás a nemzetközi, európai uniós és a nemzeti jogrendszerekben, így a magyar jogrendszerben is. A laikus ügyfelek felé irányuló, írásbeli kommunikáció és a közérthetőség viszonyát a legegyszerűbben úgy lehet megfogalmazni, hogy „az ítélet (határozat) maga a jog, ha nem értjük, nem értjük a jogot sem” (Pearson, 2013: 72).

A közérthetőség és a (szak)fordítás viszonyát már nem lehet ilyen egyszerűen jellemezni. Ez minden bizonnyal a fordító kommunikációs folyamatban betöltött, az autentikus szövegalkotótól eltérő szerepéből adódik. A fordító készen kapja a forrásnyelvi szöveget, azt kell lefordítania. Főszabályként az adott szövegben aktualizálódott jelentéshez nem adhat hozzá semmit, és el sem vehet belőle (Klaudy, 2018). A probléma forrása abban rejlik, hogy a fordító akár fokozza, akár megteremti a szöveg közérthetőségét, és ennek érdekében jelentős átalakításokat végez a forrásnyelvi szöveghez képest, az már átdolgozásnak minősülhet. Ekkor ugyanis a befogadók szükségleteit elégíti ki, és a puszta szó szerinti megfeleltetés ellen hat (Horváth, 2021: 36). Éppen úgy, mint amikor egy régi színdarab mai nyelven szólal meg, egy önálló tanulmányozásra szánt szöveg felolvasható lesz, vagy éppen egy felnőtteknek írt regény gyermekek számára is érthetővé válik (Horváth, 2021: 36).

Pontosan ezért nem egyértelműen eldönthető kérdés, hogy szükség van-e a közérthetőség megteremtésére, fokozására a jogi (szak)fordításban. A mellette szóló érvek ugyanazok, mint az egynyelvű kommunikáció esetében. A hiteles fordításoknál ezek eléggé meggyőzőek, a fordítás és a közérthetőség kapcsolódási pontjai (műfajtudatosság, fogalmazás, szociolingvisztika, terminológia) könnyen tetten érhetők. A hiteles fordítások ugyanis meghatározott céllal készülnek, közigazgatási és igazságügyi eljárásokban töltik be célhoz kötött funkciójukat (Szoták & Tamás, 2020: 48). A speciális felhasználási terület miatt kiemelten fontos az ilyen dokumentumok közérthetősége, mert csak így lesznek alkalmasak arra, hogy elősegítsék a jogalkalmazást, szolgálják a jogbiztonságot, és végső soron hozzájáruljanak a magyar nyelv folyamatos fejlődéséhez (Szoták & Tamás, 2020: 46).

A nem hiteles fordítások esetében már nem ilyen egyértelmű, hogy a fordító feladatai közé tartozik-e a szöveg közérthetőségének megteremtése és fokozása. A fordítók oldalán ellenérvek merülhetnek fel, amelyeket Horváth (2021) az 1. táblázat szerint gyűjtött össze.

1. táblázat. Lehetséges fordítói érvek az eredetnél világosabb célnyelvi szöveg alkotása ellen (Horváth, 2021: 36)

Ellenérvek	Okok
„Talán a szöveg szakembereknek szól, vagy meg kell őrizni az előzmények nyelvezetét.”	Hiányos vagy szűkszavú fordítási utasítás.
„Fordító vagyok, nem magyartanár.”	A forrásnyelvi szerző túlzott tisztelete.
„Ha ezt így mondják, nem nyúlok bele.”	A szaknyelv túlzott tisztelete.
„Átfogalmazva biztosan mást jelent.”	A szaknyelv hiányos ismerete.
„Nem kérték, úgyhogy nem csinálom.”	A megrendelő túlzott tisztelete.
„Ne róják fel, hogy önhatalmú voltam.”	Konfliktuskerülés.
„Ezt a pluszmunkát senki nem fizeti meg.”	A fölösleges munka mellőzése.
„Úgysem ez számít, csak a gyors munka.”	A felhasználói visszajelzés hiánya.

A fentiekből az látszik, hogy a közérthetőség megvalósulását a megrendelőkkel folytatott egyeztetés hiányosságai mellett tulajdonképpen maguk a szakfordítók akadályozzák (Horváth, 2021: 36).

Ehhez képest, ha megnézzük, hogy a fordítói piac aktuálisan hogyan viszonyul a közérthetőséghez, merőben más kép tárul elénk. A *fordítóiroda* szóra indított Google keresés (2024. március 17.) első öt találatában szereplő fordítóiroda honlapját megtekintve a közérthetőséggel összefüggésben a 2. táblázat szerinti tartalmak találhatók.

2. táblázat. Pillanatkép: közérthetőség a fordítói piacon

Honlapon szereplő tartalom	Fordítóiroda
„Olyan megoldást kell találni, hogy a recipiens a lehető legpontosabb képet kapja, hogy miről van szó.” „Kitűnő minőségű fordítás, jól használható, tetszetős dokumentumok.”	Trawell Hivatalos Fordítóiroda Kft.
„A lektorálás javítja a szöveg befogadhatóságát [...]” „[...] fontos, hogy megfogalmazásunk nyelvileg hibátlan, lényegre törő és első olvasásra megérthető legyen.”	Reflex Fordítóiroda
„Etikus fordítás [...] Tesszük ezt a jogi és közigazgatási ismeretek közérthető átadásával.”	OFFI Zrt.

Ötből három esetben explicit, egyértelmű utalás történik a közérthetőségre, a nem hiteles fordítások esetében is. Mindez azt mutatja, hogy a fordítóirodák inkább elköteleződnek a közérthetőség irányába, mintsem elzárkóznak, sőt az üzleti tevékenységüket kívánják általa eladhatóvá tenni.

A fenti dilemma tükrében felmerül a kérdés, hogy a gyakorlatban jellemzően hogyan történik a közérthetőség követelményének érvényre juttatása. Vajon a fordítók a jogi szakszövegek fordítása során megtartják az eredeti, forrásnyelvi szöveg közérthetőségi szintjét, vagy esetleg attól eltérnek valamelyik irányban? A jelen tanulmányban elsősorban erre a kérdésre keresem a választ. Ehhez először

fontos tisztázni a közérthetőség fogalmát, és érdemes összefoglaló jelleggel áttekinteni a közérthetőség mérésének témakörét.

2. A közérthetőség definíciója és mérése

Arra vonatkozóan, hogyan lehet közérthető szövegeket létrehozni, sokáig nem létezett egységes, sztenderdizált útmutató a szövegalkotók számára. 2023 nyaráig kellett várnunk a közérthető fogalmazás nemzetközi szabványának megjelenésére (ISO 24495-1:2023). A szabvány maga közérthető dokumentumok készítéséhez tartalmaz irányelveket és ajánlásokat, valamint részletezi ezek értelmezését és alkalmazását. Mindenki számára hasznos lehet, aki szövegeket ír, vagy egyéb módon közreműködik a létrehozásukban. Az anyag előkészítése az *International Plain Language Federation* kezdeményezés keretében történt, és a kidolgozáshoz a közérthető fogalmazás nemzetközi szakemberek által 2014-ben elfogadott definícióját vették alapul (Vinnai, 2023).

Az említett definíció keretbe foglalja azokat a szempontokat, amelyek mentén a közérthetőség mérését el lehet végezni. Eszerint a közérthető fogalmazás a kommunikáció olyan formája, amelyben a szöveg megfogalmazása, szerkezete és a dokumentum felépítése olyan világos, hogy a célközönség könnyen megtalálja a szükséges információkat, ezeket megérti, és fel is tudja használni (ISO 24495-1:2023).

A közérthetőség a fordítás szempontjából mindenképpen célnyelvi szempont, szemben a forrásnyelvi szöveghez kapcsolódó ekvivalenciával. A közérthetőség megteremtése olyan célnyelvi változat létrehozását jelenti, amely a fordító szerint gyorsabban, könnyebben és/vagy több olvasónak érthető, mint a forrásnyelvi szöveg (Horváth, 2021: 36). A közérthetőség fokozása pedig az az eljárás, amelynek eredményeként a fordítás helyenként világosabb, egyszerűbb és első olvasásra is érthetőbb lesz, mint az eredeti szöveg (Horváth, 2021: 36).

A közérthetőséget vizsgáló eddigi kutatások tükrében és a nyelvi közvetítés empirikus kutatási irányainak megfelelően (Károly, 2022: 47) a 3. táblázat szerint csoportosíthatjuk a közérthetőség mérésére alkalmazott módszereket (vö. Cheek, 2010: 5, Pearson, 2013: 12).

3. táblázat. Vizsgálati módszerek a közérthetőség méréséhez a nyelvi közvetítés empirikus kutatási irányai szerint

Módszer	Szövegelemzés		Hatásvizsgálat	
	Eredményorientált kutatások		Résztevő-orientált kutatások	
	Összehasonlító szövegelemzés	Olvashatósági tesztek	Szövegértési- és cloze-tesztek	Szubjektív analízis
Példa	Láncos (2021) törvéyszövegek összehasonlító vizsgálata	Dóra (2019) irodalmi szövegrészek vizsgálata 3 olvashatósági teszttel	Luttermann (2010) törvéyszövegben jogi terminusok érthetőségének vizsgálata szövegértési teszttel	Wolfer (2017) alkotmánybírósági határozatok szövegváltozatainak összehasonlító vizsgálata szemmozgás-követéssel
Hátrányok	kevés szempont, nagy időráfordítás, jelenségek okai nem derülnek ki		nagy időráfordítás, jelenségek okai nem derülnek ki	nagy időráfordítás, szubjektivitás

A vizsgálati módszereket alapvetően két csoportra oszthatjuk (Cheek, 2010). A tisztán szövegelemzésen alapuló módszerek esetében különböző szövegjellemzők manuális vagy számítógépes vizsgálata történik, a számszerűsített eredményeket pedig előre meghatározott szempontok szerint (összehasonlító szövegelemzés) vagy bizonyos olvashatósági formulák (olvashatósági tesztek, például Flesch–Kincaid-teszt) segítségével értékelik. A vizsgálatba a befogadókat nem vonják be, ezért a legnagyobb hátrány, hogy a nehezebb érthetőség okai közvetlenül nem deríthetők ki. Az ilyen módszerek hátrányai közé sorolható továbbá, hogy főként a szövegek technikai előkészítésével járó munka miatt jelentős időráfordítással végezhetők csak el (Cheek, 2010).

A hatásvizsgálatok esetében a befogadók részvételével történik a közérthetőség vizsgálata. A befogadók kérdésekre adott válaszaiból (szövegértési tesztek) vagy az általuk tett tartalmi kiegészítésekből (cloze-tesztek) kiderül, mennyire értették meg az adott szöveget. Az ilyen módszerekkel az is nyomon követhető, hogy az egyes befogadók esetében mennyire voltak hatásosak a világos fogalmazás különböző, előre meghatározott szempontjai, vagy éppen ezek hiánya milyen fokú megértési nehézséghez vezetett (szubjektív analízis). A hatásvizsgálatok is gyakran jelentősebb időráfordítást igényelnek, a szövegértési és cloze-tesztek esetében a közvetlen okok szintén nem deríthetők ki, a szubjektív analízis pedig magában hordozza a túlzott szubjektivitás veszélyét (Cheek, 2010).

A különböző vizsgálati módszerek és hátrányaik ismeretében a jogi szövegek (pl. ítéletek, határozatok) közérthetőségének méréséhez olyan komplex kutatási módszer alkalmazása látszik célszerűnek, amely a legkevésbé hordozza magában

a hátrányok lehetőségét. Például Vinnai (2022) az empirikus kutatása során – amelyben egy rektori utasítás szövegváltozatait vizsgálta – a szövegértési-tesztet a szubjektív analízis módszerével kombinálta olyan módon, hogy a szubjektivitás veszélyének minimalizálásával tudta feltárni az okokat.

3. Ítéletfordítás közérthetőségének mérése szubjektív analízissel – esettanulmány

3.1. A kutatás célja, kutatási kérdések

A következőkben a pilot kutatást és annak eredményeit ismertetem¹. A jelen esettanulmány elsősorban azt volt hivatott kideríteni, hogy milyen komplex vizsgálati módszerrel célszerű megmérni a büntetőjogi területen hozott bírósági ítéletek közérthetőségét. A pilot kutatás előzménye egy tisztán összehasonlító szövegelemzéses vizsgálat volt, amelynek keretében németről magyarra fordított és eredetileg magyar nyelven írt (autentikus) ítéleteket hasonlítottam össze egyes közérthetőségi mutatók alapján. Az elemzési szempontok a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogelméleti és Jogszociológiai Tanszékén 2014. szeptember 1. és 2018. augusztus 31. között lezajlott, *A tisztességes eljárás nyelvi aspektusai. A jogi nyelv hatása a joghoz való hozzáférés érvényesülésére* című K-112172 számú OTKA kutatás (miskolci közérthetőségi kutatás) eredményein alapulnak (Engel, 2023).

Az újabb kutatási módszerrel az volt a legfőbb célom, hogy a hatásvizsgálat eredményeit összevegyem a szövegelemzés korábbi eredményeivel, a különböző vizsgálati módszerek hatékonyságára vonatkozó információk megszerzésének az eszközeként. Így például kutatási szempont volt, hogy a tisztán szövegelemzéssel feltárt érthetőségi különbségeket kimutatja-e a hatásvizsgálat is, valamint hogy a szövegelemzés során azonosított szövegtani különbségek mennyire érzékelhetők ténylegesen az olvasók számára. Mindezek tükrében az alábbi kutatási kérdéseket fogalmaztam meg:

1. A németről magyarra fordított ítélet a befogadók által érzékelt közérthetőség szempontjából milyen irányban és milyen mértékben tér el az eredeti német és az eredetileg magyar nyelven írt (autentikus) szövegektől?
2. Jelen kutatás eredményei mennyiben felelnek meg a korábbi, összehasonlító szövegelemzést alkalmazó módszerrel végzett vizsgálat eredményeinek?

¹ A szerző a TransELTE 2024 konferencián (2024. március 21.) elhangzott *Jogi szakfordítás: közérthetőség a szövegen innen és túl* című előadásában az esettanulmány eredményeit összefoglalva már bemutatta.

3.2. A vizsgálat tárgya és résztvevői

A vizsgált szövegek ugyanazok voltak, mint a korábbi, tisztán szövegelemzésen alapuló kutatás során (Engel, 2023: 17). Az Amtsgericht München (járásbírósi szintű müncheni bíróság) 2020. január 9-én kelt, 941 Cs 414 Js 196533/19. számú, német nyelvű ítéletét és annak magyar fordítását használtam. A fordítást egy jól ismert hazai fordításszolgáltató iroda készítette, szakfordításként. A vizsgálat alapjául a lektorálatlan változat szolgált. Autentikus magyar nyelvű szöveggént a Nyíregyházi Járásbíróság 2020. június 23-án kelt, B.376/2020/8. számú ítéletét vizsgáltam. Azért erre a szövegre esett a választásom, mert az ügy tárgyát, a kiszabott büntetési nemeket, az ítélet szerkezeti egységeit tekintve megegyezett a német nyelvű ítélettel. A szövegek terjedelmüket illetően is nagyon hasonlóak voltak, ezt mutatja az alábbi 4. táblázat:

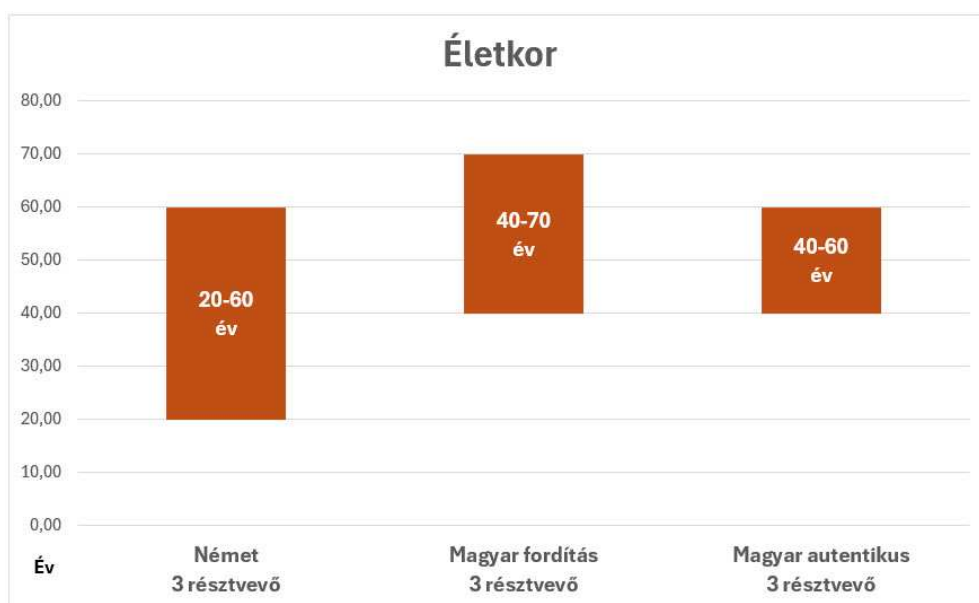
4. táblázat. A vizsgált ítéletek alapvető jellemzői

Német Fny-i ítélet	Magyar Cny-i ítélet (fordítás)	Magyar autentikus ítélet
4,5 oldal 74 mondat 1692 szó 22,86 szó átlagos mondathossz	4,5 oldal 73 mondat 1647 szó 22,56 szó átlagos mondathossz	4,5 oldal 60 mondat 1465 szó 24,41 szó átlagos mondathossz

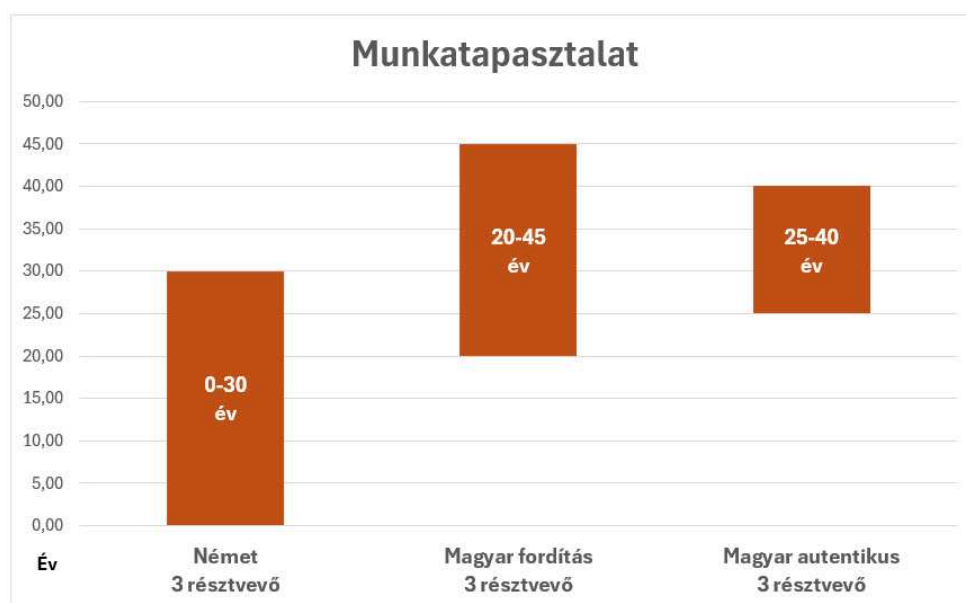
A vizsgált szövegek mennyisége és terjedelme jól mutatja a jelen pilot kutatás esettanulmány jellegét, így azt, hogy az eredmények legfeljebb iránymutatásul szolgálhatnak, és a feltett kérdések végleges megválaszolására nem alkalmasak. A kutatási módszerek teszteléséhez, további hipotézisek alkotásához ugyanakkor megfelelő mennyiségű adatot biztosítanak.

Mindhárom szöveget egy-egy háromfős csoport értékelte, tehát összesen kilenc résztvevő vett részt a vizsgálatban. A résztvevők önállóan végezték a munkát, nem volt lehetőségük megbeszélni egymással a feladatukat. Mindhárom résztvevői csoportban szerepelt egy jogász végzettségű (jogászként dolgozó), egy más felsőfokú végzettségű és egy középfokú végzettségű válaszadó. A német forrásnyelvi szöveget vizsgáló csoport résztvevőinek német, míg a magyar szövegeket vizsgálóknak értelemszerűen magyar az anyanyelve. A résztvevők életkorára és munkatapasztalatára vonatkozó adatokat az 1. és 2. ábra szemlélteti.

1. ábra. A vizsgálat résztvevőinek életkora

2. ábra. A vizsgálat résztvevőinek munkatapasztalata

A résztvevők életkora és munkatapasztalata fontos tulajdonság a szövegek érthetőségének vizsgálata során, az olvasásmegértés ugyanis komplex, bonyolult képesség, amelynek a mindennapi élet különböző szinterein és helyzeteiben való sikeres alkalmazásához sokféle tudásra, valamint a kognitív funkciók, képességek megfelelő fejlettségére és működésére, együttműködésére van szükség (Tóth, 2006: 458). A fenti ábrákból megállapítható, hogy e két tulajdonság tekintetében a résztvevői csoportok nem voltak homogének, ugyanakkor inkább tekinthetők hasonlóknak, mint különbözőnek.

3.3. A vizsgálat eszköze

Vizsgálati eszközként Pearson (2013) kérdőíves (szubjektív) analízisét vettem alapul, amely a fenti csoportosítás szerint (lásd 3. táblázat) a résztvevő-orientált empirikus módszerek közé sorolható. Pearson új-zélandi felsőbbírási ítéletek érthetőségét kutatta, arra volt kíváncsi, hogy az évtizedek alatt ez változott-e, és ha igen, milyen irányban. A kérdőívet kifejezetten az ítéletre mint szűkebb műfajra fejlesztette ki, a már említett *Plain Language Movement* eredményeinek figyelembevételével. Pearson a vizsgálatot maga végezte, minden ítéletről saját maga töltötte ki a kérdőívet, összesen 45 ítéletet érthetőségét értékelve. A kutatása során módszertani szempontból kiküszöbölte a kérdőív gyengeségeit (Pearson, 2013: 19), így a vizsgálat eszközét megbízhatónak és érvényesnek fogadtam el (Eszenyi, 2022: 83).

Pearson kutatásához hasonlóan a jelen tanulmányban ismertetett vizsgálat résztvevőinek is először az útmutatót (lásd 1. függelék) kellett elolvasniuk, ahol röviden ismertettem a feladataikat, valamint azt, hogy mi a teendő, ha valami értelmezésre szorul. Ezt követően a kérdőívvel kellett folytatniuk a munkát, amely tartalmazza egyrészt a kérdéseket, másrészt megadja, hogy a vizsgált ítélet mely részeit kell elolvasniuk a kérdések elolvasása és megválaszolása előtt.

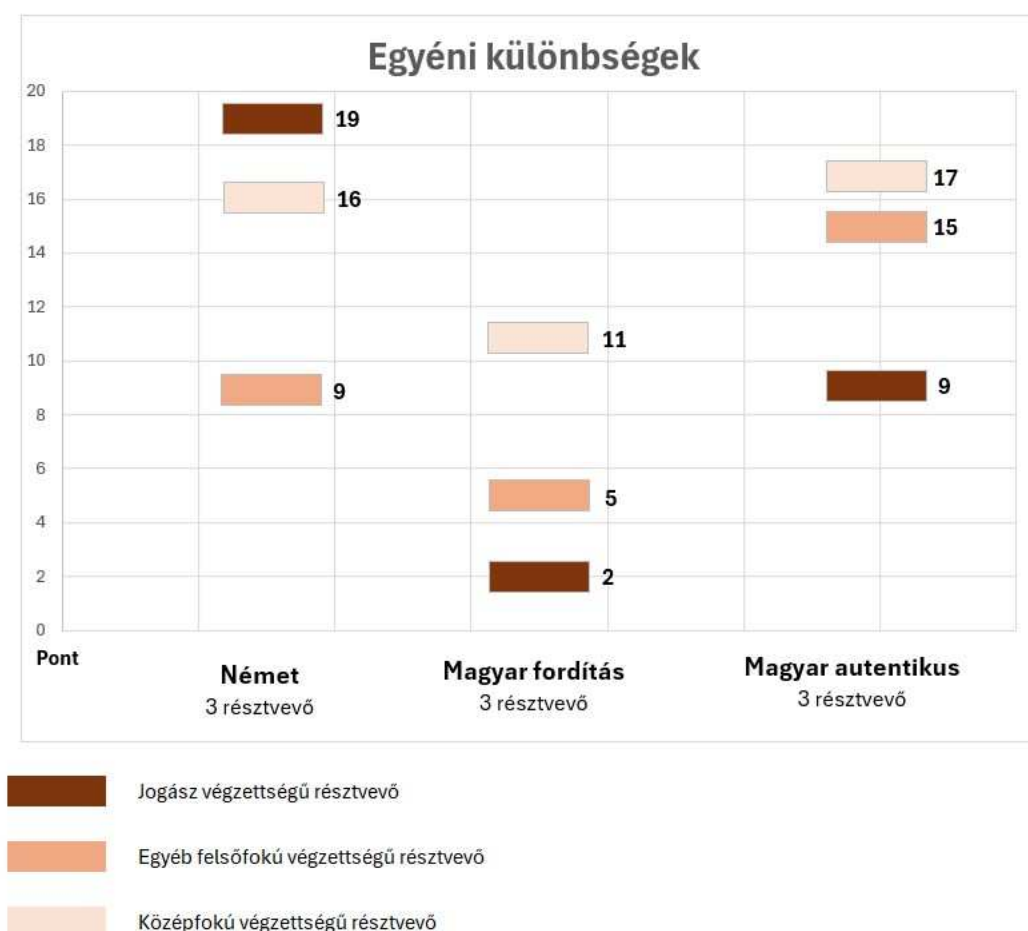
A kérdőívben (lásd 2. függelék) összesen 19 kérdés szerepel, amelyek öt szekcióra oszthatók. Az A szekció az ítélet elejével (a bizonyítékok értékeléséig terjedő résszel) kapcsolatos kérdéseket tartalmazza. A B szekcióban a szöveg szerkezetére, a C szekcióban a stilisztikai jegyekre, a D szekcióban a stílushibákra vonatkozó véleményekre kérdeztem rá. Az E szekcióban az összpontszám kiszámítása történik, valamint itt lehetett beírni, ha valaki olyan jogi vagy más szakzsargonnal (idegen vagy összetett szavakkal) találkozott, amelyek jelentését a bíró nem magyarázta meg, és helyettesíthette volna köznyelvi szavakkal. A kérdőív végén anonim módon kérdeztem rá a résztvevők végzettségére, életkorára és munkatapasztalatára.

3.4. Eredmények

A kérdőívben szereplő kérdésekre adott válaszok alapján -6 és 20 közötti pontszámot lehetett adni a vizsgált ítéletekre. Minél magasabb pontszámmal értékelték a résztvevők a vizsgált szöveget, annál érthetőbbnek, világosabbnak találták a megfogalmazását.

A 3. ábra egyfelől megmutatja, hogy az egyes résztvevői csoportokon belül milyen egyéni különbségek adódtak a pontozás során. Másfelől azt is szemlélteti, hogy a résztvevői csoportok egymáshoz viszonyítva milyen különbségekkel értékelték a három szöveg érthetőségét.

3. ábra. Pontszámok – egyéni különbségek

A német forrásnyelvi ítélet és az eredetileg magyar nyelven írt (autentikus) ítélet közel azonos pontszámokat kapott, míg a fordítás legmagasabb pontszáma a másik két ítéletre adott pontszámok alsó tartományába esik.

Az egyes szövegekre kiszámolt átlagpontszámok még nyilvánvalóbbá teszik a különbségeket és a hasonlóságokat. A német forrásnyelvi ítélet és az eredetileg magyar (autentikus) ítélet átlagpontszámai szinte megegyeznek (előbbi 14,66, utóbbi 13,66), míg a fordítás átlagpontszáma (6) ezek felét sem éri el.

Mindezek tükrében az első kutatási kérdésre az a válasz adható, hogy a németről magyarra fordított ítélet befogadók által érzékelt érthetősége eltér az eredeti német és az eredetileg magyar nyelven írt (autentikus) szövegektől, a fordítás jelentősen kevesebb pontot ért el a szubjektív analízis során. Ebből arra következtethetünk, hogy a fordítás kevésbé volt érthető az olvasók számára. Kétségtelen, hogy a fordítás rajta hagyja nyomát a célnyelvi szövegen (Klaudy, 2017: 11), a forrásnyelvi szöveg grammatikai (és egyéb szintű) struktúrái munka közben hatnak a fordítóra, és ennek eredményeként a célnyelvi szöveg gyakran a célnyelvre nem jellemző jegyeket visel (Dróth, 2010: 134), és a frazeológiai eltérések is egyfajta „fordításnyelv” hatást eredményeznek (Heltai, 2010: 190). Mindez azonban nem feltétlenül jelent minőségi különbséget (Klaudy, 2017: 11).

A második kutatási kérdésre az a válasz adható, hogy az eredmények megfelelnek a korábbi, tisztán szövegelemzéssel végzett kutatás eredményének, amely szerint az eredetileg magyar nyelven írt (autentikus) szöveg közérthetőségi mutatói nyolc vizsgálati szempontból hat esetben kedvezőbbek voltak, mint a fordításé (Engel, 2023: 28).

4. Következtetések

A feltárt különbségek és hasonlóságok alapján azt a további következtetést vonhatjuk le, hogy a fordítók számára nehézséget okoz a jogi szakszövegek (ítéletek) közérthető megfogalmazása. A forrásnyelvi és az eredetileg célnyelven írt autentikus szövegek érthetőségi szintjét nem sikerült elérni.

A két vizsgálati módszer eredményei lényegében egybevágnak. A kapott eredmények összehasonlításával így a jelenség okaira is fény derülhet. Ha az ítélet szövege nem érthető a „szövegen innen”, akkor a „szövegen túl” sem lesz az: ha nem teljesülnek a közérthető fogalmazás szó- és mondat szintű követelményei (Vincze, 2018; Lángos, 2021; Engel, 2023), nincs az a kognitív erőforrástöbblet (pl. sokéves jogászai szakmai tapasztalat az adott területen), ami ezt a hiányosságot kompenzálhatja, tehát érdemes ezekre a nem hiteles szakfordítások esetében is több figyelmet fordítani.

Az összehasonlító szövegelemzés az ismertetett hatásvizsgálattal kombinálva megbízható és érvényes vizsgálati módszer az ítéletek és az ítéletfordítások közérthetőségének mérésére: alkalmas arra, hogy a műfajon belül feltárjuk vele a problémák elemeit, egyúttal kiküszöböljük a túlzott szubjektív kockázatát is.

Irodalom

- Cheek, A.** (2010). Defining Plain Language. *Clarity. Journal of the international association promoting plain legal language*, 64, 5–16. Letöltés: <https://www.clarity-international.org/wp-content/uploads/2020/07/Clarity-no-64-bookmarked1.pdf>
- Dóra László** (2019). Olvashatósági tesztek: elmélet és gyakorlat. *Képzés és Gyakorlat*, 17(2), 21–34. doi: <https://doi.org/10.17165/TP.2019.2.2>
- Dróth Júlia** (2010). A szaknyelvi szövegek fordítása. In Dobos Csilla (szerk.) *Szaknyelvi kommunikáció* (125–140). Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Engel Izolda** (2023). Hogyan fordítsunk közérthetőbben? Fordított és autentikus büntetőítéletek összehasonlító szövegtani elemzése: esettanulmány. *Magyar Jogi Nyelv*, 2023/2, 13–29. Letöltés: <https://joginyelv.hu/hogyan-forditsunk-kozerthetobben-forditott-es-autentikus-buntetoiteletek-osszehasonlito-szovegtani-elemzése-esettanulmany/>
- Eszenyi Réka** (2022). Kérdőívek és interjúk a fordítás és a tolmácsolás kutatásában. In Klaudy Kinga, Robin Edina és Seidl-Pécs Olivia (szerk.), *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába I.* (77–92). doi: <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/5>
- Heltai Pál** (2010). A szaknyelvi frazeológia kérdései. In Dobos Csilla (szerk.), *Szaknyelvi kommunikáció* (181–194). Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Horváth Péter Iván** (2021). Közérthetőség a szakfordításban. *Magyar Jogi Nyelv*, 2021/2, 36–38. Letöltés: <https://joginyelv.hu/kozerthetoseg-a-szakforditasban/>
- Lángos Petra Lea** (2021). Jogi szövegek és fordításaik közérthetőségének összehasonlító szövegtani elemzése a közigazgatási hatósági eljárásról szóló törvény és az általános közigazgatási rendtartás példáján: esettanulmány. *Magyar Jogi Nyelv*, 2021/2, 8–19. Letöltés: <https://joginyelv.hu/jogi-szovegek-es-forditasaik-kozerthetosegenek-osszehasonlito-szovegtani-elemzése-a-kozigazgatasi-hatosagi-eljarasrol-szolo-torveny-es-az-altalanos-kozigazgatasi-rendtartas-peldajan-esettanulmany/>

- Luttermann, K.** (2010). Verständliche Semantik in Schriftlichen Kommunikationsformen. *Fachsprache*, 32(3–4). 145–62. doi: <https://doi.org/10.24989/fs.v32i3-4.1395>
- Károly Krisztina** (2022). A nyelvi közvetítés empirikus kutatásának módszerei. In Klaudy Kinga, Robin Edina és Seidl-Pécs Olivia (szerk.), *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába I.* (27–58). doi: <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/5>
- Klaudy Kinga** (2017). Eredeti magyar szakszöveg vs. fordított magyar szakszöveg. Elhangzott: MANYE–MANYSI Konferencia. Magyar szaknyelvek a Kárpát-medencében. Nemzetközi magyar szaknyelvi konferencia. 2017. január 18–20. Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem. Letöltés: <https://real.mtak.hu/125026/1/Eredetimagyarszakszovegvs.forditottmagyarszakszoveg.pdf>
- Klaudy Kinga** (2018). *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Pearson, W. C.** (2013). *Clarity in the Court of Appeal: Measuring the readability of judgements*. Doktori disszertáció. Otago: University of Otago. Letöltés: https://www.otago.ac.nz/_data/assets/pdf_file/0032/327992/clarity-in-the-court-of-appeal-measuring-the-readability-of-judgments-065280.pdf
- Tóth Beatrix** (2006). A szövegértés fejlesztésének elmélete és gyakorlata. *Magyar Nyelvőr*, 130(4), 457–469. Letöltés: <http://epa.oszk.hu/00100/00188/00045/pdf/130406.pdf>
- Szoták Szilvia & Tamás Dóra Mária** (2020). A hiteles fordítás közérthetősége. In Szoták Szilvia (szerk.), *A hiteles fordítás mint közfeladat* (46–66). Letöltés: <https://www.offi.hu/sites/default/files/media/files/hitkoz-46.pdf>
- Vincze Veronika** (2018). A Miskolc Jogi Korpusz nyelvi jellemzői. In Szabó Miklós és Vinnai Edina (szerk.), *A törvény szavai* (9–36). Letöltés: https://drive.google.com/file/d/1W0b2mVOJeZ5TioB98ZiUxF8l_MC-iSte/view
- Vinnai Edina** (2022). Hogyan hat a közérthetőség a szabálykövetésre? *Magyar Jogi Nyelv*, 2012/2, 11–21. Letöltés: <https://joginyelv.hu/hogyan-hat-a-kozerthetoseg-a-szabalykovetesre/>
- Vinnai Edina** (2023). Megjelent a Közérthető fogalmazás nemzetközi szabványa. *Magyar Jogi Nyelv*, 2023/1, 31–32. Letöltés: <https://joginyelv.hu/megjelent-a-kozertheto-fogalmazas-nemzetkozi-szabvanya/>
- Wolfer, S.** (2017). *Verstehen und Verständlichkeit juristisch-fachsprachlicher Texte. Korpuslinguistik und interdisziplinäre Perspektiven auf Sprache* 7. Tübingen: Narr/Francke/Attempto.

Források

- Nyíregyházi Járásbíróság 2020. június 23-án kelt, B.376/2020/8. számú ítélete <https://eakta.birosag.hu/anonimizalt-hatarozatok> (Letöltés: 2022. 12. 21.)
- Amtsgericht München (járásbírósági szintű müncheni bíróság) 2020. január 9-én kelt, 941 Cs 414 Js 196533/19. számú ítélete <https://openjur.de/u/2301177.html> (Letöltés: 2022. 12. 20.) és magyar nyelvű fordítása
- ISO 24495-1:2023 *Plain language*. <https://www.iso.org/standard/78907.html> (Letöltés: 2024. 02. 15.)

1. függelék

ÚTMUTATÓ

1. Az Ön feladata az előre meghatározott szempontok szerint értékelni az ítéletet. Ehhez kérem, hogy töltsse ki a kérdőívet. Előtte kérem olvassa el figyelmesen az útmutatót. Ezt követően olvassa el a kérdőívet, ebben további információk és a megválaszolandó kérdések találhatók. A kérdőívben részletes útmutatást talál arra vonatkozóan, hogy hogyan, milyen ütemben kell elolvasnia a szóban forgó ítéletet.

2. A kérdőív 5 részből áll (A-E):

- Az A-tól C-ig terjedő részekhez csak az ítélet egyes részleteit kell elolvasnia.
- A D részhez kell a teljes ítéletet végigolvasni és meghatározott szempontokat figyelni.
- Az utolsó, E részben a végső pontszám meghatározása következik.

3. A kérdések megválaszolásához jelölje meg a választ (a pontszám oszlopot ekkor még hagyja figyelmen kívül).

4. Ha több választ lehet megjelölni, az A-tól C-ig terjedő részeknél azt jelölje meg, amelyik a legjobban illik Önre. Ha a válaszlehetőségek közül egyik sem illik Önre, akkor jelölje be az összes lehetőséget és később a legalacsonyabb pontszámot számítsa fel.

5. Ha bármely válasz vagy kérdés értelmezésre szorul, végezze el önállóan az értelmezést, de jelölje meg a kérdést és jegyezze fel, hogy melyik értelmezést követte.

6. Most válaszolja meg az A-tól D-ig terjedő részekben szereplő kérdéseket a kérdőívben. Jó munkát!

7. Ha válaszolt a kérdésekre, adja össze a pontszámokat.

8. Válaszoljon a fennmaradó kérdésekre az E részben, végül jelölje meg, hogy mely adatok igazak Önre.

9. Már végzett is, most élvezze a nap további részét, mondjuk pl. igyon meg teát. ☺

2. függelék

A	OLVASSA EL AZ ÍTELET „ELEJÉT”		PONTOK
A1.	Az első oldalnál többet NE olvasson el! Kiderültek az alapvető ténybeli összefüggések (azaz ki, mit csinált, kinek a sérelmére)?	○ IGEN – egy laikus számára is ○ IGEN – egy jogász számára ○ NEM – nem világos, vagy újra el kellett olvasnom/többet kellett elolvasnom	2 1 0
A2.	Kiderültek az alapvető kérdések, amelyekben a bírónak döntenie kellett?	○ IGEN – egy laikus számára is ○ IGEN – egy jogász számára ○ NEM – homályosan/nem világos	2 1 0
A3.	Találkozott felesleges részletekkel?	○ IGEN – olvastam illet ○ NEM – eggyel sem	0 1
A4.	Most olvassa el az ítéletet addig, amíg nem kezdődik a bizonyítékok részletes értékelése. A tényállás világos és tömör? (A legtöbb esetben sajnos nem az.)	○ IGEN – világos egy laikus számára is ○ NEM – világos egy jogász számára vagy homályos	1 0
A5.	Világos, hogy mi lett az ügy vége? Érthetők a legfontosabb megállapítások és döntések? (Ha itt valami NEM világos, ugorjon az ítélet utolsó oldalára és olvassa el!)	○ IGEN – minden világos, már az elején érthetően kiderült ○ IGEN – világos, DE el kellett olvasnom az utolsó oldalt ○ NEM – nem világos	2 1 0

B	ELEMEZZE A STRUKTÚRÁT		PONTOK
B1.	Könnyen és hamar (az első bekezdések vagy címmel ellátott külön bekezdések elolvasása után) megértette, hogy a bírónak milyen kérdésekben kellett döntéseket hoznia?	○ IGEN – világosan és hamar ○ NEM – világosan, de később ○ NEM – homályosan vagy egyáltalán nem	2 1 0
B2.	Szerepelnek az ítéletben az ügyre vonatkozó speciális címek, alcímek? („tényállás”, „jogi indokolás”, „bizonyítékok elemzése” – ezek NEM az ügyre vonatkozó, speciális címek/alcímek)	○ IGEN – speciális ○ NEM – csak általános vagy semmilyen	1 0
B3.	A bírói döntések tárgyát képező kérdések sorrendje átlátható és logikus? (Ha az ítéletben nem szerepelnek címek/alcímek, MOST olvassa végig a teljes ítéletet)	○ IGEN – valamennyire mindenképpen ○ NEM – egyáltalán nem	1 0
B4.	A bírói döntések tárgyát képező egyes kérdéseket könnyen megtalálja? (pl. a vonatkozó jogi rendelkezéseket szeretné gyorsan megnézni)	○ IGEN – könnyen ○ NEM – nehéz megtalálni az egyes kérdésköröket	1 0

B5.	A bíró összefoglalja-e érthetően a döntése indokait (a bevezető vagy befejező részben)?	☐ IGEN – érthető és tömör összefoglalás ☐ NEM – homályos vagy hiányzó összefoglalás	1 0
-----	---	--	------------

C	KERESSEN STILISZTIKAI JEGYEKET		PONTOK
C1.	A bíró a nevükön nevezte a feleket/az eljárás résztvevőit? (általános elnevezések, mint pl. „a vádlott” helyett)	☐ IGEN – (XY) ☐ NEM – (a vádlott, a tanú stb.)	1 0
C2.	Szerepelnek az ítéletben többszörös hivatkozások (pl. más ítéletekre), amelyek zavarták az olvasásban? NEM-mel válaszoljon, ha a hivatkozások, idézetek lábjegyzetben szerepelnek vagy nem zavarók.	☐ IGEN – figyelmet zavaró hivatkozások ☐ NEM – nem zavaró hivatkozások	0 1
C3.	Találkozott túl sok, blokkszerű idézettel? (olyanokkal, amelyek rontották az olvashatóságot)	☐ IGEN – túl sokkal ☐ NEM – csak néhány/eggyel sem	0 1
C4.	Szerepel a hosszú, blokkszerű idézetek végén összefoglaló vagy magyarázat, hogy az olvasó levonhassa a megfelelő következtetést (azaz integrálta-e az ilyen idézeteket a szövegbe)?	☐ IGEN – egyetlen ilyen idézet sem volt/vagy mindegyiket integrálta ☐ NEM – nem integrálta	1 0

D	VIZSGÁLJA MEG A STÍLUST		PONTOK
	Most olvassa végig a teljes ítéletet. Az alábbiak közül találkozott-e valamelyikkel:		
D1.	• Felesleges jogi vagy más szakzsargon (amelyeket köznyelvi szavakkal lehetett volna helyettesíteni)	☐ IGEN (ezeket a szavakat kérem jegyezze fel az E részben)	- 1
D2.	• Hosszú vagy bonyolult összetett mondatok (amelyek félreérthetők vagy amelyeket többször el kellett olvasni)	☐ IGEN	- 1
D3.	• Információk felsorolása egyetlen mondatban (pontokba szedés helyett)	☐ IGEN	- 1
D4.	• Szenvető/személytelen szerkezet (aktív szerkezettel meg lehetett volna oldani)	☐ IGEN	- 1
D5.	Ha végzett az olvasással, gondoljon általában a szöveg stílusára (a struktúrát és tartalmat hagyja figyelmen kívül). Idézz fel a rossz stíluselemeket. A szöveg stílusa általánosságban: • Kiváló – mintáitélet lehetne • Átlagos – közepes • Rémes – sűrű, szószátyár, zavaros		2 0 - 2

	A legtöbb ítélet közepes. Ha igazán jónak találta, válassza a kiválót. Ha ideges, frusztrált lett olvasás közben, válassza a rémeset.		
--	---	--	--

E	ÖSSZPONTSZÁM		
E1.	Tartalomjegyzék?	IGEN	NEM
E2.	Diagrammok, táblázatot, grafikák?	IGEN	NEM
E3.	Jogi vagy más szakzsargon (idegen- vagy összetett szavak, amelyek jelentését nem magyarázza meg és könnyen helyettesíthetné köznyelvi szavakkal):		
E4.	ÖSSZPONTSZÁM:		/20

Szükségem van még néhány adatra (válaszát kérem jelölje be):

Korcsoport: ☐ 20 év alatt ☐ 20-30 év között ☐ 30-40 év között ☐ 40-50 év között ☐ 50-60 év között ☐ 60 év felett	Végzettség: ☐ alapfokú ☐ középfokú ☐ felsőfokú ☐ felsőfokú – jogász	Munkatapasztalat: ☐ 5 év alatt ☐ 5-10 év ☐ 11-15 év ☐ 16-20 év ☐ 21-25 év ☐ 26-30 év ☐ 31-35 év ☐ 36-40 év ☐ 41-45 év ☐ 45 év felett
--	---	--

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, GTK Idegen Nyelvi Központ

E-mail: nemeth.aniko@gtk.bme.hu

<https://orcid.org/0009-0004-3159-7935>

Németh Anikó: Tolmácsokkal szembeni ügyfélelvárás az üzleti világban megrendelői perspektívából

Customer expectations about interpreters in business settings from the client's perspective

Alkalmazott Nyelvtudomány, Különszám, 2024/3. szám, 114–134.

doi:<http://dx.doi.org/10.18460/ANY.K.2024.3.007>

Tolmácsokkal szembeni ügyfélelvárás az üzleti világban megrendelői perspektívából

Customer expectations about interpreters in business settings from the client's perspective

Interpreters have always played an important role in establishing and maintaining commercial relations between countries. However, what users and clients expect from this service and from the interpreters themselves is mostly anecdotal. There have been some empirical studies on the expectations of clients, but these have typically focused on conference and community interpreting (Bühler, 1986; Kurz, 1993; Kadric, 2009, Puklus, 2019). Few studies have investigated the expectations of business actors at international and national level (Nocella, 1995; Ko, 1996; Válóczy, 2011; Sato, 2014; Karanasiou, 2017). This paper explores the need for interpreters in multinational companies from the clients' perspective, with regard to the customers' expectations about the work and performance of interpreters in business meetings, as well as their experience with using interpreters' services. The paper presents the partial results of a small-sample, semi-structured interview study with Hungarian native-speaking male and female middle and senior managers working in the competitive sector who have previously worked or work regularly with several interpreters for years. The research discussed in this paper aims to focus on answering the following questions: 1) For which events and in which language do clients in business usually request interpretation? 2) What are the important and less important criteria when hiring interpreters? First the background to the research is outlined, then the research methodology is presented, followed by the detailed analysis of the data, and the summary of the results and novelties of the study.

The research confirms that companies in the business world continue to demand the services of interpreters, despite the fact that English is the lingua franca of the internationalising world, and foreign language skills are almost universally expected in multinational companies. The findings indicate that, beyond the high-level linguistic competence of interpreters, it is also essential for clients to build trust with their interpreter, thus the interpreter's personality plays a key role: clients may choose an interpreter on the basis of sympathy, reliability, willingness to cooperate and adaptability. At the same time, the paper also reflects upon the fact that in high-stakes business meetings, the involvement of interpreters is sometimes part of the client's negotiation tactics. The novelty of the research lies in the fact that it does not explore the expectations of interpreters from the perspective of interpreting training institutions or professional associations, or even from the perspective of interpreters themselves, but by interviewing the clients who use the service, the users of interpretation. Although the results of the study are not generalisable, they provide a snapshot of a slice of the Hungarian interpreting market, and the research can be replicated in other contexts, such as legal, health, public service or ecclesiastical interpreting.

Keywords: business interpreter, client expectation, personality traits, negotiation tactics, high-stakes negotiation

1. Bevezetés

A tolmácsolásoktatással foglalkozó szakirodalomból (G. Láng, 2002; Seresi, 2016; Szabó & Bakti, 2020; Szabari, 2021), valamint a tolmácsok és fordítók érdekképviselőiteinek hivatalos dokumentumaiból, a tolmácsetikai kódexekből előíró jelleggel sokat megtudhatunk arról, mi a tolmács szerepe és feladata, milyen alapvető normákat és elveket kell betartania, és milyen elvárt magatartást kell tanúsítania a tolmácsolási eseményeken (Horváth, 2021). Arról azonban, hogy a tolmácsolást felhasználók és megrendelők mit várnak ettől a szolgáltatástól és magától a tolmácstól, többnyire csak anekdotákat hallhatunk. A megrendelők elvárásairól ugyan készült már néhány empirikus kutatás, de ezek jellemzően a konferenciatolmácsolás és a közösségi tolmácsolás területén vizsgálódtak (Bühler, 1986; Kurz, 1993; Kadric, 2009; Puklus, 2019). Az üzleti világ szereplőinek elvárásait nemzetközi és hazai szinten is csak kevesen vizsgálták (Nocella, 1995; Ko, 1996; Válóczy, 2011; Sato, 2014; Karanasiou, 2017), az alkalmazott nyelvtudomány keretein belül pedig egészen mostanáig nem készült még magyar nyelven átfogó tanulmány a tolmácsokkal szembeni megrendelői elvárásokról.

A tanulmány egy félig strukturált interjúkutatás részeredményeit mutatja be, amelyben olyan magyar anyanyelvű, versenyszférában dolgozó férfi és női közép- és felsővezetők vettek részt, akik évek óta rendszeresen több tolmáccsal is együtt dolgoznak, vagy dolgoztak már. Mivel a tanulmány kereteit túllépné a teljes interjúkutatás minden aspektusára kiterjedő részletes elemzés, ebben az írásban leszűkíttem a kutatás fókuszát, és csupán a részeredményeit kívánom bemutatni. A tanulmányban a következő kutatási kérdésekre keresem a választ: 1) Milyen eseményekre és milyen nyelvvel kérnek általában tolmácsolást a megrendelők az üzleti életben? 2) Melyek a fontos és a kevésbé fontos kritériumok a tolmácsok megbízásakor? Az alábbiakban először felvázolom a kutatási előzményeket, majd ismertetem a kutatás módszertanát. Ezután rátérek az adatok elemzésére, majd összegzem a feltáró kutatás eredményeit és újdonságait, végül további lehetséges kutatási irányokat is felvázolok.

2. Kutatási előzmények

A vizsgálódásaimat elsősorban az motiválta, hogy az üzleti életben szerzett saját tolmácsolási tapasztalatomból kiindulva, tudományos alapokra helyezve térképezzem fel az üzleti világban zajló dialógustolmácsolási események jellemzőit, az abban részt vevő felek – a tolmács és a megrendelő – igényeit, attitűdjét és dilemmáit. Ezen több szakaszból álló folyamat első lépcsőjét az a kutatás jelentette, amelyben az üzleti világban közreműködő dialógustolmácsok nyelvi és nyelven kívüli nehézségeit tártam fel (Németh, 2023). A jelen interjúkutatás ennek a folyamatnak a második szakasza, a kutatás tárgya pedig az üzleti világban jelentkező tolmácsolási szükségletek, valamint az üzleti tolmácsokkal szemben támasztott ügyféligények és -elvárások.

A továbbiakban az üzleti tolmácsolás sajátosságait ismertetem, ezen belül először kitérek az angol nyelv dominanciájára, majd a tolmácsolástudomány keretein belül végzett empirikus kutatásokra, amelyek vizsgálták a tolmácsolást felhasználók – azaz maga az ügyfél – igényeit és elvárásait. Ennél a résznél rávilágítok a felfedezett kutatási ürre, és végül megemlítek egy esettanulmányt, amely szorosan kapcsolódik jelen kutatás fókuszához.

2.1. Az angol mint lingua franca az üzleti életben

Több tanulmány is utalt már rá, hogy az angol nyelv a modern világ lingua francájává (ELF) vált (Hidasi, 2002; Konczos-Szombathelyi, 2003; Albl-Mikasa, 2010). A globalizálódó, nemzetköziesedő gazdaságban a multinacionális vállalatok térnyerésével szinte mindenütt elvárás, hogy a munkavállalók – és ez különösen igaz a vezető pozícióban lévőkre – beszéljenek idegen nyelvet, sőt mi több tárgyalóképes nyelvtudással rendelkezzenek. A multinacionális vállalatok a cégen belüli megbeszéléseken és a partnereikkel folytatott külső tárgyalásokon általában a cég hivatalos nyelvén kommunikálnak. Nem minden esetben vesznek igénybe tolmácsot, de az sem ritka, hogy egy belső munkatárs – függetlenül attól, hogy képzett tolmács-e, vagy sem – közvetít a tárgyalófelek között. Jogosan tehetjük fel a kérdést, hogy szükség van-e még napjainkban is üzleti tolmácsokra?

Válóczi egyik tanulmányában rámutat arra, hogy az üzleti életben egyre inkább elvárt az angol nyelvtudás, ennek ellenére sok magyar cégvezető és a külföldi partnerek is gyakran fordulnak tolmáchoz. Ennek egyik magyarázata az lehet, hogy „a tárgyalás érdemi részét, az alkut, a részletek pontosítását jobban szeretik az anyanyelvükön lebonyolítani, másrészt stratégiai eszköz is lehet a tolmácsolási helyzet, hiszen közben az üzleti partner időt nyer, gondolkodhat” (Válóczi, 2010: 133). Az is előfordulhat, hogy a lezajló interakcióban a tolmácsok által betöltött szerep olykor csupán a „tárgyalási taktika” része (Hofmeister-Tóth & Mitev, 2010). Az előbbi kijelentéseket egy néhány éve készült empirikus kutatás eredményei megerősíteni látszanak. A magyar A nyelvvel dolgozó, 10 szakképzett tolmács megkérdezésével készült kismintás interjúk kutatás eredményei arra engednek következtetni, hogy az üzleti világban továbbra is igényt tartanak a tolmácsok szolgáltatásaira (Németh, 2023). Az alábbiakban áttekintem, hogy a tolmácsolástudományban milyen kutatások születtek az ügyfélelvárások kapcsán.

2.2. Ügyfélelvárások a tolmácsoláskutatásban

Pöchlhacker (2015) szerint a tolmácsoknak szolgáltatóként kell fellépniük, akik lehetővé teszik a két fél közötti kommunikációt, és elsősorban a szolgáltatásukat igénybe vevők elvárásait kell teljesíteniük (Németh, 2021). A megrendelők pedig olyan személyek vagy intézmények, akik igénylik ezt a szolgáltatást, és fizetnek érte. Az ügyfelek elvárásait először a 80-as évek végén kezdték el vizsgálni, kezdetben a konferenciatolmácsolásban, és csak nemrégiben a közösségi tolmácsolás területén (Bühler, 1986; Kurz, 1993a). A konferenciatolmácsolás, a

médiatolmácsolás, valamint a közösségi tolmácsolásban az egészségügyi és a bírósági tolmácsolás ügyfeleinek elvárásait már több kutatás is vizsgálta (Hale, 2007; Kadric, 2009; Pöchhacker, 2018; Puklus, 2019; Liu, 2023). A közösségi tolmácsolásban gyakran aszimmetrikus erőviszony áll fenn a kommunikációs felek között, ezért a tolmácsokkal szemben támasztott elvárások eltérhetnek a konferenciák résztvevőinek elvárásaitól. A hazai tolmácsoláskutatásban először Puklus (2019) vizsgálta a bírók elvárásait a bírósági tolmácsokkal szemben.

Az üzleti világban a tolmácsolással és a tolmácsokkal szemben támasztott megrendelői elvárásokról azonban még kevés nemzetközi tanulmány jelent meg (Nocella, 1995; Ko, 1996; Merlino, 2009; Karanasiou, 2017; Zheng & Xiang, 2018). A magyar tolmácsoláskutatásban eddig csupán egy disszertáció született az üzleti és vállalati tolmácsolásról, ebben Sato (2014) a japán–magyar tolmácsok kettős lojalitását vizsgálta. Következésképpen a számomra jelenleg hozzáférhető szakirodalom alapján kijelenthető, hogy a magyar tolmácsoláskutatásban eddig nem vizsgálták az üzleti világ megrendelőinek tolmácsokkal szemben támasztott elvárásait. Ugyanakkor azt is fontos kiemelni, hogy az üzleti titoktartás és az érzékeny adatok miatt nem könnyű empirikus kutatást végezni és hiteles adatokat gyűjteni az üzleti tolmácsolásról (Ozolins, 2015; Bendazzoli et al., 2018).

E helyen azonban fontos megemlíteni egy esettanulmányt, amely jelen kutatás szempontjából kiindulópontnak tekinthető. Egy fordítással és tolmácsolással foglalkozó 2020-as online konferencián hangzott el egy beszélgetés, *Milyen tolmácsot akar az ügyfél?* címmel, ahol egy pénzügyi vállalat vezérigazgatóját kérdezték a tolmácsolással és a tolmácsokkal kapcsolatos tapasztalatairól. A továbbiakban az előbb említett interjú lényeges és a jelen kutatás szempontjából releváns megállapításaira térek ki.

2.3. Esettanulmány az üzleti tolmácsokról és tolmácsolásról egy vezérigazgató perspektívájából

Ebben a részben annak az interjúnak a főbb megállapításait kívánom bemutatni, amelyet az *Online Fordítónapok 2020* címmel megrendezett konferencián Bozsik Gyöngyvér – aki maga is képzett konferenciatolmács – készített egy magyar üzletemberrel. A megkérdezett vezető egy külföldi tulajdonban lévő, pénzügyi szektorban tevékenykedő vállalat vezérigazgatója. A beszélgetést a szervezők videófájlban rögzítették, a konferencia képi és hanganyagát az érdeklődők később megvásárolhatták. A konferencián elhangzott beszélgetés hanganyaga alapján elkészítettem az említett interjú átiratát, majd elvégeztem annak elemzését. A beszélgetést esettanulmányként dolgoztam fel. Tekintettel arra, hogy ez az esettanulmány jelentette az interjúk kutatásom egyik kiindulópontját, röviden ismertetem a beszélgetés főbb motívumait.

A megkérdezett üzletember tárgyalóképes angol nyelvtudással rendelkezik, azonban maga is rendszeres tolmácsfelhasználó, és többször dolgozott már együtt tolmácsokkal. A tolmácsolás kapcsán azt a kijelentést fogalmazta meg, hogy „ez

is egy olyan *szolgáltatás*, mint bármi más, **csak sokkal szenzitívebb**” (a kiemelés a szerzőtől). A tolmácsolással kapcsolatban említett elvárásai között első helyen nyilvánvalóan az szerepelt, hogy az *„üzenetnek át kell mennie”*. Ugyanakkor fontosnak tartotta, hogy a tolmács jól ismerje az adott szakterületet, és megfelelő háttérismerete is legyen. Külön kiemelte, hogy a megbízó és a tolmács közötti emberi kapcsolat elengedhetetlen ehhez a munkához, amelynek a bizalomra kell épülnie. A tolmácsolásfajták közül a konszekutívot tartotta a legértékesebbnek, ugyanakkor hozzáfűzte, hogy a *„fülbesúgásos furcsa helyzet, de tud működni”*. A szinkrontolmácsolással kapcsolatban megjegyezte, hogy *„nagyon zavaró tud lenni hosszú távon a monoton előadás, és feszültséget generál az emberben a tolmács előadói stílusa”*, ezért jó, *„ha a tolmács beleéli magát; [...] ha szereti, amit csinál”*, mert az a hallgatóság számára is átjön. Továbbá azt is megemlítette, hogy *„egy jó tolmács, ha profi, akkor a rendezvény színvonalán is tud dobni, hozzáadott értéke az adott rendezvénynek”* (a kiemelés a szerzőtől). Az angol mint lingua francát illetően pedig az a meglátása, hogy *„tolmácsolással az üzenet jobban átmegy, mert az angol nyelven értő is kétszer hallja, így jobban bevésődik”* az üzenet. Ugyanakkor az is elhangzott, hogy a szinkrontolmácsolás esetén nem minden résztvevő meri vállalni a hiányos nyelvtudását, ezért inkább fel sem veszik a fejhallgatót, *„főleg egy multinál, egy középvezetői meetingen, ahol elvárás a nyelvtudás, de a füles felvételével már lefokozom magam”*. Erre a valós, ám jogos érvre tolmácsoláskutatóként eddig talán nem is gondoltunk. Mindez azonban alátámasztja az interjúalany azon álláspontját, hogy miért preferálja bizonyos megbeszéléseken a cégvezetés a konszekutív tolmácsolást.

A fent leírt kijelentéseket összegezve leszögezhetjük, hogy ez az esettanulmány olyan szempontokra is rávilágított, amelyre eddig tolmácsként és kutatóként nem is gondoltunk. A beszélgetésből kiderült, hogy az angol mint lingua franca térnyerése ellenére az üzleti világban még van igény a tolmácsok szolgáltatásaira. Továbbá az is elhangzott, hogy a tolmács nyelvi kompetenciáján túl a bizalomnak és az interperszonális kapcsolatoknak kulcsfontosságú szerepe van. A tolmácsolás fajtái közül pedig meglepő módon a konszekutív tolmácsolást részesítik előnyben. Többek között ezen kijelentések helytállóságát – megerősítését vagy cáfolatát – kívántam megvizsgálni az interjú kutatásomban egy nagyobb mintán. Most pedig rátérek a félig strukturált interjú kutatás módszertani bemutatására.

3. A kutatás bemutatása

Korábbi empirikus kutatások, valamint a vonatkozó szakirodalom áttekintése alapján kutatási űrt határoztam meg a tolmácsolástudományban, így jelen kutatás hiánypótlónak is tekinthető az üzleti tolmácsolás témájában. A jelen kutatás célja, hogy feltárja a vállalatoknál megjelenő tolmácsolási szükségletet, illetve az üzleti tolmácsokkal szemben támasztott megrendelői igényeket és elvárásokat, továbbá,

hogy bepillantást kapjunk a megrendelők tolmácsokkal való együttműködésének tapasztalataiba.

A tanulmány alábbi módszertani fejezetében ismertetem a kutatás módszereit: a mintavételt és az adatközlőket, valamint a kutatás eszközét, ám a korábban említett területi korlátok miatt jelen írás csak a részeredmények bemutatására vállalkozik. Következésképpen ebben a tanulmányban a következő két kutatási kérdésre keresem a választ: 1) Milyen eseményekre és milyen nyelvvel kérnek általában tolmácsolást az üzleti megrendelők? 2) Melyek a fontos és a kevésbé fontos kritériumok a tolmácsok megbízásakor?

3.1. Kutatási módszerek

A jelen kutatásban az üzleti világ megrendelőinek igényeit és elvárásait primer kutatással, közvetlen adatelemzésen alapuló, empirikus vizsgálattal kívántam feltárni, amelynek során kvalitatív és kvantitatív adatok begyűjtését is terveztem (Károly, 2022). Tekintettel a kutatás tárgyára, a nyelvi közvetítés empirikus kutatásában alkalmazott taxonómia szerint a résztvevő- és kontextusorientált kutatás minősült a legalkalmasabb módszernek (Saldanha & O'Brien, 2014). A tolmácsokkal szembeni ügyfélelvárásokat és igényeket, valamint a tolmácsolási esemény kontextusát holisztikus megközelítéssel, a jelen kutatás keretében a tolmácsolást felhasználók megkérdezésével terveztem vizsgálni. A kutatás eszközéül azért választottam a személyes, félig strukturált interjút, mert gazdag információval szolgál, és mélyreható elemzést biztosít, továbbá a vizsgált csoporthoz tartozó egyén véleményét tárja fel (Eszenyi, 2022).

3.2. Adatközlők és mintavétel

Az interjúk kutatásnál nem volt cél a reprezentativitás, sokkal inkább a kontextust is figyelembe vevő, részletekre is kiterjedő gazdag adatgyűjtés. A résztvevők kiválasztása nem véletlenszerűen, hanem tudatosan, meghatározott kritériumok mentén zajlott. Éppen ezért a nem valószínűségi mintavételtípusok közül a kényelmi mintavétel (Eszenyi, 2022) volt a leghatékonyabb és célravezetőbb, a résztvevők felkérése személyes ismeretség vagy ajánlás útján történt. A mintavételt az a szándék vezérelte, hogy résztvevők között kiegyensúlyozott legyen a nemek aránya, az adatközlők lehetőleg különböző vállalatnál, vagy egy vállalat különböző szakterületén dolgozzanak. További fontos szempont volt a résztvevők kiválasztásánál, hogy többéves vezetői tapasztalattal rendelkezzenek, és legyen munkatapasztalatuk tolmácsokkal való együttműködésben.

Összesen 12 főt, 6 női és 6 férfi közép- vagy felsővezetőt kerestem meg, közülük egy női vezető nem vállalta az interjút. Végül 11 résztvevőt kérdeztem, a válaszadás önkéntes volt. Az egyik résztvevővel folytatott beszélgetés közben derült ki, hogy nem felel meg a mintavételi feltételeknek, mivel csak 1 tolmáccsal volt korábbi munkatapasztalata. Az ő esetében lefolytattuk ugyan a beszélgetést, de a kinyert adatokat végül nem vontam be az elemzésbe.

3.3. Kutatási eszköz

A kutatás eszközeként egy előre meghatározott forgatókönyv mentén kérdéseket állítottam össze, de az interjú során az improvizáció is helyet kapott. A validálási folyamatok az interjúk alkalmazásánál is lényegesek, hiszen így tudjuk biztosítani a kutatás érvényességét és megbízhatóságát (Eszenyi, 2022). Az interjúkérdések összeállítását követően a módszertani eszköz validálását 1 fővel végeztem el, aki maga is egy nemzetközi cég felsővezetője.

Az interjú kérdéssora 3 szakaszból állt, a jelen tanulmányban azonban csak az első és a második szakasz releváns, ezek a kérdések a Függelékben olvashatók. Az első részben a résztvevők alapadatainak a felvétele történt, majd a második és a harmadik részben a tolmácsolási igényekre és szükségletekre, valamint a tolmácsokkal és a tolmácsolással kapcsolatos elvárásokra irányultak a kérdések. A kérdéssorban eldöntendő, feleletválasztós kérdések, 1–6-ig terjedő Likert-skálás értékelés, továbbá nyitott kérdések is szerepeltek.

A második részben a tolmácsok kiválasztásával és megbízásával, valamint a tolmácsolási igényekkel kapcsolatban kvantitatív és kvalitatív adatokat is gyűjtöttem. Így egyazon kutatáson belül kevert módszerű adatgyűjtés zajlott, ami különféle módszerek kombinálását jelenti, ilyen módon növelhető a kutatás belső és külső érvényessége, vagyis általánosíthatósága (Creswell, 2009 – idézi Károly, 2022). Mivel félig strukturált interjút választottam, a megkérdezettek bármikor kérhettek pontosítást, vagy további magyarázatot az egyes kérdéseknél.

3.4. Adatgyűjtés és -kezelés

Az interjúk 2023 januárja és márciusa között zajlottak, a beszélgetések egyenként 1–1,5 óráig tartottak. Egy korábbi kutatásom pozitív tapasztalata alapján ismét online platformot használtam. Az online forma egyfelől rugalmasságot biztosít az időpontegyeztetésre, az egyszerűbb és gyorsabb szervezésre, költséghatékonyabb és erőforráskímélőbb, másfelől jobb minőségű hangfelvételek készíthetők, mint egy személyes találkozás során. Noha személyes preferenciám szerint online megbeszélésekre a Zoom platformot használom, amelynek megbízhatósága a korábbi interjúk kutatásban is megmutatkozott, úgy határoztam, hogy az interjúk kellemes és biztonságos légkörét szem előtt tartva a résztvevők igényeit is figyelembe veszem. Ennélfogva az adatközlők – a személyes preferenciáik és kényelmi szempontok alapján – a Zoom és a Microsoft Teams platformja közül választhattak. Mindkét szoftver jól ismert, használatuk egyszerűnek mondható.

A gazdag információgyűjtés egyik lényeges eleme, hogy bizalom alakuljon ki a beszélgetőpartnerek között, ezért nagyon fontos szempont volt a bizalmi légkör megteremtése a beszélgetés során. Ezt szem előtt tartva az interjú résztvevői a maguk által kialakított kényelmes helyszínről és a preferenciájuk szerinti online platform használatával tudtak részt venni a beszélgetésben. A videórögzítés bekapcsolása előtt egy felvezető, ráhangolódo beszélgetéssel indítottunk, majd a rögzített interjú után is szántam időt a beszélgetések lezárására és az elköszönésre.

A résztvevők felkérése e-mailben zajlott, ami lehetővé tette a kutatás céljának részletes ismertetését, valamint az adatkezelési tájékoztatók és a beleegyezési nyilatkozatok elküldését is.

Összesen 11 interjút készítettem az adatközlőkkel, ebből az első beszélgetés az interjúkérdések tesztelésére is szolgált. Tekintettel azonban arra, hogy félig strukturált interjúról van szó, az esetleges félreértéseket a beszélgetés közben is tudtuk pontosítani, ezért úgy gondoltam, hogy a kérdéssort jelentősen nem kell átalakítani. Mivel a résztvevőkkel folytatott beszélgetések során kiderült, hogy 1 adatközlő nem felelt meg az előzetesen felállított kritériumoknak, ezért úgy határoztam, hogy az első, tesztelésként elvégzett interjú adatait is bevonom az elemzésbe, mivel itt is értékes információkhoz jutottam.

Ahogy arra Seresi is utalt az adatkezelésről szóló tanulmányában, a kutatás során összegyűjtött adatokat átlátható módon rendszerezni kell, és biztonságosan lehetőleg több hordozón is tárolni. Ezáltal időhatékonyan tudunk dolgozni, és az adatvesztésből származó kockázatokat is csökkenteni lehet. Továbbá az is fontos szempont, hogy eredményeink csak így maradnak igazolhatók (Seresi, 2022). A résztvevők önkéntesen vettek részt a kutatásban, továbbá előzetes engedélyükkel a beszélgetéseket hang- és videófelvételen rögzítettem, az ezekről készült fájlokat, jelszóval védett számítógépen, továbbá a hangfelvételekről készített biztonsági másolatot egy külső adathordozó eszközön tároltam. Etikai megfontolásokat figyelembe véve semmilyen leiratozó szoftvert nem használtam. A hangfelvételekről manuálisan készítettem átiratot. Az adatok elemzését ezt követően az anonimizált átiratokból álló korpusz alapján végeztem. A teljes hangfelvétel hossza 12,5 órát tesz ki, az elemzés alapjául szolgáló átiratokból álló korpusz mérete 87.090 szövegszóból áll. A feldolgozott hanganyagok hosszát és a kinyert adatmennyiséget az 1. táblázatban mutatom be.

1. táblázat. A korpusz jellemzői

	Adatközlő	Hangfelvétel időtartama	Átirat szószáma	Átirat karakterszáma
1.	ÜF1	1h 16	7 917	41 802
2.	ÜF2	1h 37	10 087	52 699
3.	ÜF3	1h 04	7 161	38 221
4.	ÜF4	1h 04	7 448	38 575
5.	ÜF5	1h 07	7 829	40 665
6.	ÜN1	1h 11	7 651	40 043
7.	ÜN2	1h 59	14 848	77 881
8.	ÜN3	1h 13	8 435	45 068
9.	ÜN4	1h 01	7 291	37 748
10.	ÜN5	0h 58	8 423	42 609
Összesen	n.a	12,5 h	87 090	455 311

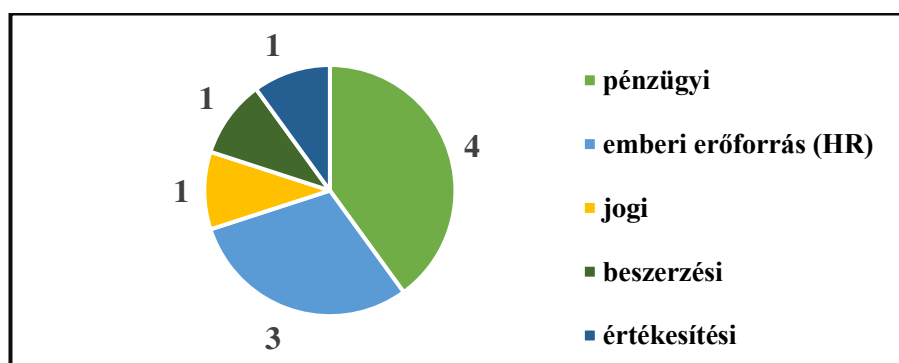
4. Eredmények

A jelen tanulmány – ahogy azt fentebb jeleztem – a teljes interjúk kutatásnak csak részeredményeit kívánja bemutatni. Először az adatközlők profilját ismertetem, majd az első kutatási kérdéshez kapcsolódó I/7., I/8.; I/9., II/2., II/5. és II/7. interjúkérdéseket elemzem. Ennek keretében egy szükségletelemzés eredményeibe nyújtok betekintést, amely azt vizsgálja, hogy a megkérdezettek évente hányszor, milyen nyelven, jellemzően milyen eseményeken vesznek igénybe tolmácsolást. Ezt követően rávilágítok a megkérdezettek nyelvi kompetenciái és a tolmácsolás iránti igényeik közötti kapcsolatra. A második kutatási kérdéshez a II/1. és a II/2a, b, c, d interjúkérdések válaszai kapcsolódnak, amelyekben azt vizsgálom, hogy a tolmácsok kiválasztásakor és megbízásakor a megkérdezettek mely kritériumokat tartják fontosnak vagy kevésbé fontosnak az anyanyelv és az idegen nyelv magas szintű ismeretén túl, továbbá milyen egyéni preferenciáik vannak.

4.1. Az adatközlők profilja

A kiválasztott mintában 5 női és 5 férfi adatközlő volt, közülük 6 fő a pénzügyi szektorból, 2 fő a kereskedelmi ágazatból, 1 fő az élelmiszeriparból és 1 fő a nyomdaiparból érkezett. Valamennyi adatközlő külföldi tulajdonban lévő cégnél dolgozott, vagy jelenleg is ott dolgozik, ez 6 különböző multinacionális vállalatot jelent. A megkérdezettek 5 különböző szakterületen dolgoznak, 4 fő pénzügyi, 3 fő a HR (emberi erőforrásgazdálkodás), valamint 1–1 fő a jogi, a beszerzési és az értékesítési területen dolgozik. A szakterületek szerinti megoszlást az alábbi 1. ábra szemlélteti.

1. ábra. Az adatközlők szakterület szerinti megoszlása (n=10 fő)

Az interjúban részt vevők profilját az 2. táblázat mutatja be, az anonimitásukat szem előtt tartva az adatközlőket kódokkal jelöltem, ahol az ÜF a férfi adatközlőt, az ÜN a női adatközlőt jelenti, a kódok mögött lévő számok pedig kizárólag a megkülönböztetést szolgálják, például ÜF1, ÜN2. A munkatapasztalat szerint 4 kategóriába soroltam a résztvevőket: 0–15, 16–25; 26–35 és 35 év feletti sávokat határoztam meg. Nyilván nem meglepő, hogy a mintában szereplő valamennyi

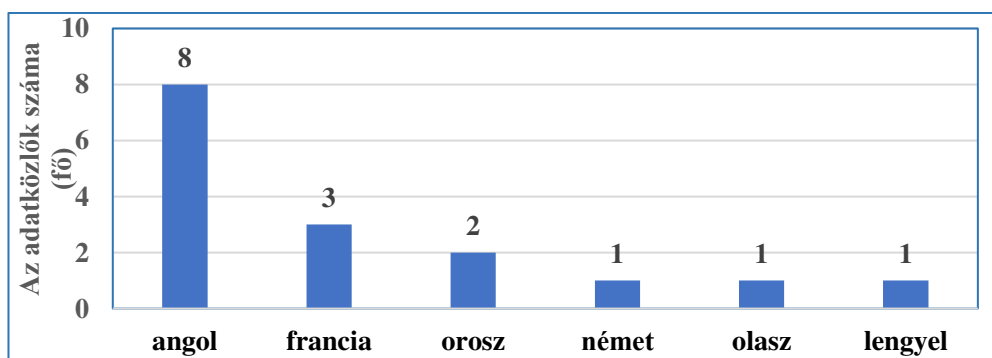
közép- és felsővezető legalább 16 évnyi munkatapasztalattal rendelkezik. Az adatközlők fele a 16 és 25 év közötti sávba, 3 fő a 26 és 35 közötti sávba tartozik, 2 főnek pedig 35 évnél is több tapasztalata van. A mintába bevont üzletemberek és üzletasszonyok 90%-a a magyaron kívül beszél valamilyen idegen nyelvet, 60%-uk pedig az anyanyelvén kívül 2 vagy 3 idegen nyelven is beszél.

2. táblázat. Az adatközlők profilja

	adatközlő	munkatapasztalat (év)	beszélt idegen nyelvek száma	tolmács igénybevétele (alkalom/év)
1.	ÜF1	26-35	1	48
2.	ÜF2	35+	2	48
3.	ÜF3	16-25	1	120
4.	ÜF4	26-35	2	15
5.	ÜF5	16-25	3	3
6.	ÜN1	16-25	3	12
7.	ÜN2	16-25	3	12
8.	ÜN3	25-35	2	72
9.	ÜN4	35+	0	12
10.	ÜN5	16-25	1	24

A résztvevők által beszélt nyelveket a 2. ábra szemlélteti, amelyen jól látható, hogy a legtöbben az angolt (8 fő) beszélik, ezen kívül a franciát és az orosz említették még többen, a németet, az olaszt és a lengyelt pedig 1–1 fő. A megkérdezettek közül 1 fő saját bevallása szerint nem beszél semmilyen idegen nyelvet, legalábbis nem olyan szinten, hogy a munkája során, esetleg tárgyalási helyzetben aktívan használni tudja. Passzív nyelvtudásról azonban többen is beszámoltak, legalábbis a szakterületükhöz köthető témában többnyire megértik a lényeges információkat.

2. ábra. Az adatközlők által beszélt élő nyelvek (n=10 fő)

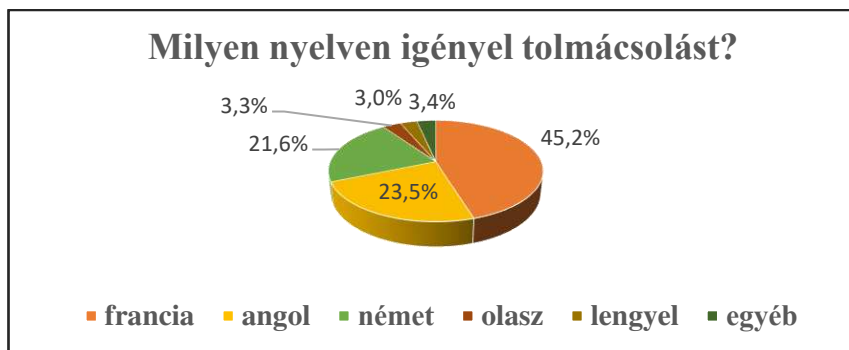

A tolmácsfelhasználói igényekre is rákérdeztem, amely részben az adatközlők aktív idegennyelv-tudásával, másrészt azzal a ténnyel függ össze, hogy van-e a vállalatnak főállású tolmácsa. Az 1. táblázat utolsó oszlopában szereplő értékek azt mutatják, hogy az adatközlők évente hány alkalommal vesznek igénybe tolmácsolási szolgáltatást. A kapott értékek széles sávban mozognak, az évi 3 alkalomtól egészen a 120 alkalomig.

4.2. Az igényelt tolmácsolási szolgáltatás jellemzői

Az üzleti világban jellemző tolmácsolási igények felmérésekor fontos szempont a tolmácsolás nyelvének és az események jellegének meghatározása. Az erre vonatkozó kérdésekre a megkérdezettek a válaszokat százalékos arányban adták meg, ahol a 100% az összes olyan tolmácsolási eseményt jelentette, amelyen résztvevőként jelen voltak. Ezeket az adatokat összesítettem a 10 fős mintában, és az alábbi eredmények születtek. A tolmáccsal közvetített eseményeken legtöbbször francia nyelvű tolmácsot (45,2%) kértek, a második helyen az angol (23,5%), a harmadik helyen a német (21,6%) szerepelt. A teljes mintában az olasz és a lengyel 3–3%-ot tett ki, egyéb nyelvek között az orosz, a szlovákot, a román és a bolgárt említették. A francia nyelv túlsúlya adódhat azonban a kényelmi mintavételből, az angol nyelv jóval alacsonyabb aránya pedig az adatközlők nyelvtudásával is magyarázható. A nyelvek megoszlását a 3. ábra szemlélteti.

3. ábra. A tolmácsoláskor igényelt nyelvek aránya

A tolmáccsal közvetített események jellegét tekintve két kategóriát állítottam fel: 1) a tárgyalással, egyeztetéssel járó megbeszélés, ahol a résztvevők között párbeszéd zajlik, például üzleti tárgyalás a cég külső partnerével, egyeztető megbeszélés a cégcsoporton belül vagy döntéshozó értekezlet a vállalaton belül; 2) tájékoztató jellegű, ahol monológ formájában legtöbbször előadás hangzik el például konferencián, továbbképzésen vagy küldöttgyűlésen. Az összesített válaszok alapján azt látjuk, hogy az adatközlők becslései szerint a tolmácsolás események 75%-a tárgyalással, egyeztetéssel jár, ahol jellemzően dialógus zajlik a kommunikációs partnerek között, és csupán a tolmácsolási események negyedét teszi ki a konferencia vagy előadás jellegű rendezvény.

4.3. Az adatközlők profilja és a tolmácsolási igények közötti kapcsolat

A fent leírt eredmények alapján összefüggések fedezhetők fel a megkérdezettek profilja, valamint a között, hogy milyen gyakran és milyen nyelven igényelnek tolmácsolást. A 2. táblázat utolsó oszlopában szereplő értékek az évente igénybe vett tolmácsolási alkalmak számát mutatják, ami a megkérdezettek önbevallása alapján egy becsült értéket jelent. A magasabb értékek egyértelműen szoros korrelációt mutattak azzal, hogy az érintett vállalatoknál létezik dedikált tolmács (és/vagy fordítói) munkakör. Ezeknél a cégeknél az adatközlők gyakrabban veszik igénybe a tolmácsok munkáját, és nem csak a cégek külső partnereivel folytatott üzleti tárgyalásokon, hanem a vállalat belső megbeszélésein is. A magasabb értékek mögött egyértelműen kimutathatók azok a munkakörök, amelyekben gyakran kell tárgyalást és egyeztetést folytatni, a cégen belül és a cég külső partnereivel is. A két szélső értéket elemezve azt látjuk, hogy a legkisebb tolmácsolási igény az ÜF5 adatközlő esetében merült fel, aki bevallása szerint 3 idegen nyelven is beszél, míg a mintában szereplő legmagasabb érték az ÜF3 adatközlőnél jelentkezett, aki csupán egy idegen nyelven beszél. A felhasználói szokásokat az is befolyásolhatta, hogy az előbbi adatközlő munkahelyén nem volt belső tolmács, míg az utóbbi megkérdezett vállalatánál több belső tolmács is dolgozik. Az eltérő igényekre továbbá az is magyarázatul szolgálhat, hogy ÜF5 középvezetői, míg ÜF3 felsővezetői pozícióban dolgozik.

Ami pedig a tolmácsolási események típusát illeti, egyértelműen kiderült, hogy a megkérdezettek elsősorban olyan tárgyalási helyzetekben igényelnek tolmácsot, amikor aktív nyelvtudásra, valamint magabiztos kommunikációs készségre van szükség. Jóllehet a résztvevők 90%-a beszél angolul, a 60%-uk pedig 2 vagy 3 idegen nyelven is, de bizonyos tárgyalási helyzetekben inkább tolmácsolást vettek igénybe. Ellenben azokon a tájékoztató, előadásjellegű eseményeken, például konferenciákon, ahol elegendő a passzív idegennyelv-tudás, kevésbé igénylik a tolmácsok szolgáltatásait, még akkor is, ha a konferenciaszervező egyébként biztosít tolmácsolást.

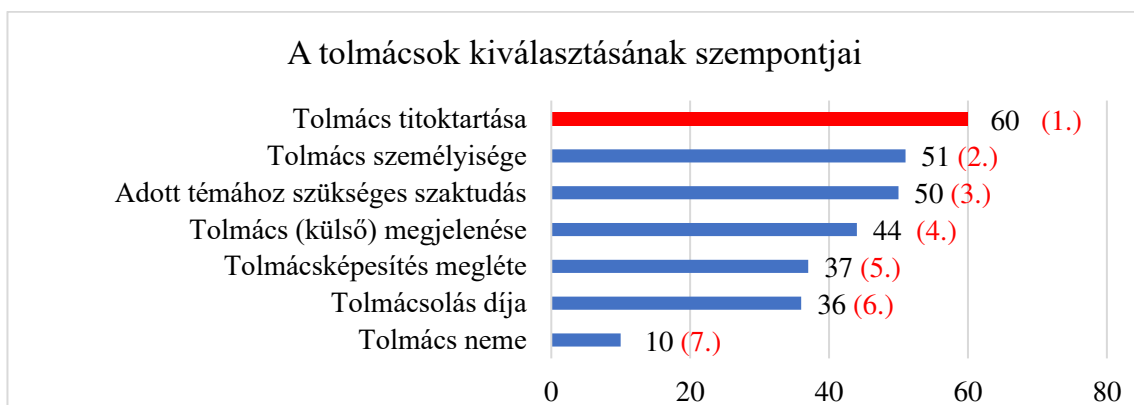
Az interjúban külön kitértem az idegennyelv-tudás és a tolmácsolási igények közötti kapcsolatra, a kérdés így hangzott: *„Előfordult-e már Önnel, hogy olyankor is igénybe vett tolmácsolást, amikor értette a tárgyalás vagy megbeszélés mindkét nyelvét? Mi volt ennek az oka?”* A válaszok egybehangzóak voltak, és mindenki igennel felelt. Tehát az üzleti világban olyankor is igénybe vesznek tolmácsot, amikor értenek a tárgyalópartner nyelvén. A miértekre adott válaszokat két kategóriába soroltam: 1) **objektív** és 2) **szubjektív** okokkal indokolták az adatközlők a válaszaikat. Az objektív okok között egyrészt a többszereplős tárgyalást (3 említés) említették, másrészt az információátadás pontosságát (4 említés). A szubjektív indokok kategóriában a tárgyalási taktikára (4 említés), valamint a tárgyalási erőviszonyokra (1 említés) hivatkoztak a megkérdezettek. A tárgyalási taktika esetén a jellemző válaszok: *„időnyerésre*

nagyon jó, mert addig gondolkodhatok”, „tolmáccsal visszük el a balhét – egyfajta tárgyalási kiskapu” „biztonsági fűk, [...] a tolmácsra lehet fogni a félreértést”, a tárgyalási erőviszonyra vonatkozóan pedig így fogalmazott az egyik résztvevő: „ha anyanyelvűvel beszél az ember [...] azt érzem, hogy hátrányban vagyok, és hátrányból nem fogok jól kijönni”.

4.4. A tolmácsok kiválasztásának kritériumai kvantitatív szemléletben

A második kutatási kérdés a tolmácsok kiválasztási és megbízási szempontjaira vonatkozott. Ennek keretében kevert módszerű, kvantitatív és kvalitatív elemeket egyaránt tartalmazó vizsgálatot végeztem. Elsőként egy Likert-skálás felmérés eredményeit ismertetem, amelyet a II/1. interjúkérdés adatai alapján végeztem. Ebben a részben a tolmácsok kiválasztása és megbízása során figyelembe vett kritériumokat vizsgáltam, ahol a résztvevők 1-től 6-ig terjedő skálán értékelték előre megadott szempontokat: az 1 az egyáltalán nem fontos, a 6 a rendkívül fontos szempontot jelentette. Az anyanyelv és az idegen nyelv magas szintű ismeretét alapvetőnek tekintettem, ezekre külön nem kérdeztem rá. A felmérés eredményét az alábbiakban látható 4. ábra szemlélteti.

4.ábra. A tolmácsok kiválasztásának szempontjai (n=10)

Az ábrán a vízszintes sávok mögötti értékek az összesített pontszámot jelentik, a zárójelben lévő számok pedig a szempontok közötti rangsort jelölik. A grafikonon megjelenített értékekből jól látszik, hogy a legfontosabb kritérium a tolmácsok titoktartása, amelyet minden megkérdezett 6-tal értékelt. A tolmács nemét pedig egyáltalán nem tartották fontosnak, ezt a szempontot mindenki 1-re értékelt. A tolmácsok kiválasztási kritériumai közül a felső harmadba négy szempont került, amelyek sorrendben a következők: 1) titoktartás, 2) a tolmács személyisége, 3) az adott témához szükséges szaktudás, valamint 4) a tolmács külső megjelenése. A titoktartás a professzionális nyelvi közvetítői viselkedés alapköve. Ellenben a tolmács személyisége és külső megjelenése inkább a 'puha készségek' kategória része, éppúgy beletartozik a szimpátia, az együttműködési készség és a rugalmasság is. Mivel az anyanyelvi és az idegen nyelvi kompetencia magas

szintjét alapvetőnek tekintetem, a fontos szempontok közé csupán egyetlenegy 'kemény készség' került, nevezetesen a „tolmácsolt témához kapcsolódó szaktudás”. Az adatközlők a tolmácsolás díját sem tartották fontos szempontnak. Talán meglepőnek tűnik, de a végzettségre vonatkozó szempontot, azaz hogy a tolmács szerepét ellátó személy rendelkezik-e tolmácsképesítéssel, vagy sem, szintén a kevésbé fontos kritériumok közé sorolták. Ellenpéldaként ugyanakkor egy olyan esetet is említett az egyik adatközlő, amikor a tolmácsnak ugyan volt szakképesítése, ám a kiállása és a tényleges teljesítménye nem volt megfelelő.

4.5. A tolmácsok kiválasztásának kritériumai kvalitatív szemléletben

A tolmácsok kiválasztásának és megbízásának egyéb szempontjait nyílt végű kérdésekkel (II/2 a, b, c, d) is vizsgáltam. Ezek a tolmáccsal való együttműködési tapasztalatokra, valamint a preferenciákra kérdeztek rá. Ennek eredményeképpen további lényeges, a megrendelőtől mérlegelést igénylő szempontok merültek fel a tolmácsok kiválasztásakor és megbízásakor.

4.5.1. A szabadúszó tolmácsok megbízásának okai a vállalatoknál

A megkérdezettek közül 7 fő esetében rendelkezik a vállalat belső tolmáccsal, 1 adatközlő vállalata pedig nem alkalmaz ugyan belső tolmácsot, ám a kisebb és egyszerűbb tolmácsolási feladatokat házon belül, belső munkatársakkal oldják meg. Tolmácsoláskutatóként az érdekelt, hogy ezek a vállalatok vajon dolgoznak-e külsős, szabadúszó tolmácsokkal is. A válaszok egybehangzóak voltak (n=8), miszerint külsős tolmácsokat is megbíznak, de az indoklásban eltérő válaszokat kaptam. A felsorolt érveket objektív és szubjektív kategóriákba soroltam, amit a 3. táblázat szemléltet.

3. táblázat. Szabadúszó tolmácsok felkérésének lehetséges okai (n=8)

Objektív okok		Szubjektív okok	
Szaktudás hiánya cégen belül	6 említés	Tárgyalás tétje	2 említés
Kapacitáshiány cégen belül	5 említés	Tárgyalási taktika	2 említés
Munkanyelv hiánya cégen belül	3 említés	Kényes, érzékeny téma	1 említés
Szinkrontolmácsolásra van szükség	2 említés		

Az objektív kategóriába az alábbi indokok sorolhatók: 1) vállalaton belül hiányzik a szaktudás, 2) a belső munkatársak leterheltek, vagy kapacitáshiány áll fenn, 3) a tolmácsolásnál olyan munkanyelvre van igény, amelyet cégen belül nem tudnak lefedni, 4) a belső tolmácsok nem vállalnak szinkrontolmácsolást. A szubjektív kategóriában olyan indokok kerültek elő, amelyek mérlegelése az érintett vezetők kompetenciája, és adott esetben a döntés az ő kezükben van. Olyan esetekben bíznak meg külsős, szabadúszó tolmácsot – noha a belső tolmácsok is le tudnák

fedni az adott nyelvet, és kapacitáshiány sem áll fenn –, amikor a tárgyalásnak tétje van, vagy a téma érzékenysége, kényes mivolta okán fontos, hogy ne belső tolmács közvetítsen, továbbá akkor, amikor a tárgyalási taktika szempontjából jobb döntésnek tűnik egy kívülálló, szabadúszó tolmácsot felkérni.

A kvantitatív elemzés adatainak kontrollálására szolgáltak a megrendelők preferenciáit feltáró interjúkérdések (II/2 b, c és d). Ezeknél a kérdéseknél azt vizsgáltam, milyen szempontok alapján választ a megrendelő tolmácsot, amikor egyidejűleg több tolmács közül is választhat, és hogy felhasználóként női vagy férfi tolmáccsal dolgoznak-e szívesebben. A tolmácsokkal való együttműködés negatív tapasztalatai is értékes adatokkal szolgálnak, ezért ezt a kérdést is itt tárgyalom. Elsőként a tolmácsok nemével kapcsolatos preferenciákat elemzem. Noha a Likert-skálás mérésben a megkérdezettek egyáltalán nem tartották fontos szempontnak a tolmácsok nemét, a preferenciák felmérésekor 4 férfi adatközlő (n=5) válaszolt úgy, hogy szívesebben dolgozik női tolmáccsal. Az egyikük azzal indokolta, hogy férfi tolmáccsal volt már rossz tapasztalata, egy másik pedig a pozitív tapasztalatával érvelt, miszerint a jelenlegi bevált profi tolmácsuk is nő. 5 adatközlő a kvantitatív méréssel összhangban továbbra is amellet érvelt, hogy nem számít a tolmács neme, férfi és női tolmáccsal is van pozitív tapasztalatuk. 1 női válaszadó pedig témától és alkalomtól függően választana, de ha azt szeretné, hogy a tolmács „a bőrébe bújjon”, akkor elsősorban női tolmácsot preferál. A nemek kapcsán végzett kvalitatív vizsgálat tehát nem erősítette meg a kvantitatív szemléletű eredményeket. Ez a fajta pozitív diszkrimináció a női tolmácsokkal kapcsolatban további kutatások tárgya lehet.

4.5.2. Az üzleti tolmácsok megbízását pozitívan vagy negatívan befolyásoló tényezők

A preferenciákkal kapcsolatos következő részben egyrészt azt vizsgálom, hogy – több, korábban már bevált tolmács közül – melyik kritérium alapján választ a megrendelő, és dönt végül a tolmács felkéréséről. Másodsorban pedig azokat a szempontokat veszem szemügyre, amikor a megrendelők korábbi felhasználói tapasztalatuk alapján elutasítanak egy tolmácsot. Ezt a két kérdést kulcsszavak alapján elemzem, és egyben tárgyalom.

Az alábbiakban felsorom a tolmácsok kiválasztásakor figyelembe vett pozitív felhasználói szempontokat, amelyek több adatközlő válaszában is felmerültek az interjúk során:

- személyiség ('szimpátia', 'kellemes a társasága', 'jó benyomás tett') – 5 válasz
- korábbi pozitív együttműködés ('összeszokottság') – 4 válasz
- szaktudás ('szakmailag felkészült', 'szakszerűen tolmácsol') – 3 válasz

- szöveghűség (*'pontosan fordít'*) – 2 válasz
- témától és helyzettől függ – 2 válasz

A fentiekén kívül a pozitív szempontok között az alábbiakat említették még:

- semlegesség (*'jó értelemben észrevétlen marad'*)
- előadásmód (*'élvezetes tolmácsolás'*)
- külső megjelenés
- háttértudás (*'ismeri a céget és akinek tolmácsol'*)
- intelligencia

Végül a tolmácsok megbízását negatívan befolyásoló szempontokat sorolom fel:

- nem megfelelő személyiség – 4 válasz
- a tolmácsolás minősége nem megfelelő – 3 válasz
- titoktartás megsértése – 2 válasz
- semlegesség nem megfelelő – 2 válasz
- személyeskedés – 2 válasz
- nincs meg a bizalom – 2 válasz
- hiányos szaktudás
- helytelen szakkifejezések használata
- előadásmód nem megfelelő

A fentieket összefoglalva azt látjuk, hogy a kvalitatív elemzés eredményei megerősítik a kvantitatív eredményeket. A pozitív és a negatív kritériumokat, valamint a Likert-skála alapján rangsorolt szempontokat a 4. táblázat gyűjti egy csokorba.

4. táblázat A tolmácsok megbízásának szempontjai

Pozitív kritériumok	Kiválasztási szempontok rangsora (Likert-skála alapján)	Negatív kritériumok
személyiség	1. titoktartás	személyiség
korábbi együttműködés	2. személyiség	tolmácsolás minősége
szaktudás	3. szaktudás	titoktartás megsértése
szöveghűség	4. külső megjelenés	nem semleges viselkedés
semlegesség	5. tolmácsképesítés	személyeskedés
előadásmód	6. tolmácsolás díja	bizalom hiánya
külső megjelenés	7. tolmács neme	hiányos szaktudás
háttértudás		helytelen szakkifejezések
intelligencia		nem megfelelő előadásmód

A jó anyanyelvi és idegen nyelvi kompetenciákat ugyan alapvetésnek tekintettük a kvantitatív mérésben, ezért nem is szerepeltek a listán, de a szabad válaszok között a szöveghűség és a szakkifejezések pontos használata előkerült. Jóllehet a titoktartás a kvantitatív elemzésben az első helyen szerepelt, ennek a megléte inkább alapelvárás a szakmában, mint pozitív megkülönböztető jegy, a titoktartás megsértése azonban egyértelmű visszautasítással jár a megrendelők részéről. Az eredmények alapján a személyiség és a szaktudás a tolmácsok kiválasztásakor a legfontosabb kritériumok közé tartozik, és egyaránt jelenthet előnyt vagy hátrányt a tolmácsok kiválasztásakor. A semlegesség, illetve a tolmácsok előadásmódja is kétélű fegyvernek minősül. A megrendelővel kialakított jó együttműködés, a korábbi pozitív munkatapasztalat azonban előnyt jelent egy-egy tolmácsmegbízás elnyerésekor. A tolmács megjelenése a közepesen fontos kategóriába tartozik a rangsorolás alapján, de szintén jelenthet előnyt egy megbízás során. A bizalom elvesztése, a személyes véleményformálás, a felek közötti kommunikációba történő beavatkozás azonban mind-mind hátrányt jelent a megrendelő szemében. A tolmácsképesítés megléte, a tolmácsolás díja, valamint a tolmács neme a kevésbé fontos szempontok közé tartoznak a rangsorban. Mindezt megerősíteni látszik, hogy ez utóbbi kritériumok sem az előnyt jelentő pozitív, sem a hátrányt jelentő negatív szempontok között nem merültek fel a tolmácsok megbízásáról vagy éppen elutasításáról meghozott döntésekben.

5. A kutatás korlátai

A kvalitatív kutatások minőségi természetű, „szavakba öntött” adatok alapján gyűjtenek új információkat a vizsgált jelenségről (Károly, 2022). A jelen kutatás céljának leginkább megfelelő módszernek az interjúk felmérés bizonyult. Ennek azonban korlátai is vannak, mivel a megkérdezettek önkéntesen, ám önbevallás útján válaszolnak a kérdésekre. További korlátként említhető, hogy a kérdező személye befolyásolhatja a válaszokat. Előfordulhat, hogy az ismeretségi körből nem véletlenszerűen, kényelmi mintavétellel kiválasztott adatközlő jó fényben szeretné feltüntetni magát, ezáltal csak a számára kedvező információkat osztja meg a kérdezővel. Habár az interjúk kutatás gazdag információval szolgálhat, és a vizsgálni kívánt jelenség mélyreható megismerését teszi lehetővé, az elemzésből nyert adatok nem általánosíthatók, csupán tendenciákat vázolhatnak, vagy egyedi jellemzőkre világíthatnak rá.

6. Összegzés

A jelen tanulmány egy feltáró interjúk kutatás és részeredményei bemutatására vállalkozott. A kutatásom célja az volt, hogy feltárja a vállalatoknál megjelenő tolmácsolási szükségletet, illetve az üzleti tolmácsokkal szemben támasztott megrendelői igényeket és elvárásokat, továbbá, hogy bepillantást kapjunk a megrendelők tolmácsokkal való együttműködésének tapasztalataiba.

Mivelhogy az üzleti életben a zárt ajtók mögött zajló események kutatási szempontból nehezen megközelíthetők, a kutatás megtervezésekor a résztvevők szóbeli kikérdezése bizonyult a legalkalmasabb kutatási módszernek. A kutatás hiánypótló abban a tekintetben, hogy a magyar tolmácsoláskutatásban eddig még senki sem vizsgálta tudományosan megalapozott módszerekkel a tolmácsolást megrendelő ügyfél igényeit és elvárásait az üzleti világban. A kutatás újdonsága abban rejlik, hogy a tolmácsokkal szembeni elvárásokat nem a tolmácsképző intézmények vagy az érdekképviselői egyesületek, sőt nem is a tolmácsok perspektívájából, hanem ezúttal a szolgáltatást igénybe vevő megrendelők, a tolmácsolásfelhasználók megkérdezésével tárja fel.

Mindenekelőtt fontos kiemelni, hogy a jelen kutatásba bevont 10 vállalati közép- és felsővezetővel készült interjú eredményei szinergiát alkotnak egy másik, szakképzett tolmácsokkal készült interjúk kutatás eredményeivel (Németh, 2023). Mindkét oldalról megerősítést nyert az az állítás, hogy az üzleti világban a vállalatok továbbra is igényt tartanak a tolmácsok szolgáltatásaira, annak ellenére, hogy a nemzetköziesedő világ lingua francája az angol, és a multinacionális vállalatoknál szinte mindenütt elvárás az idegennyelv-tudás. Ugyanakkor arra is rávilágított mindkét kutatás, hogy a tolmácsok felkérése esetenként a tárgyalási taktika része, ilyenkor a megrendelő a téves tolmácsolásra hivatkozva kihátrálhat a megállapodásból, vagy akár adott esetben a bűnbak szerepét róhatja a tolmácsra. Ezen eredmények korábbi kutatások megállapításait is megerősítik (Ko, 1996; Hofmeister-Tóth & Mitev, 2010; Válóczy, 2011). Mindazonáltal nem hagyható figyelmen kívül, hogy ezek a kijelentések a tolmácsok szemszögéből nézve komoly etikai kérdéseket vetnek fel, hiszen a tolmács hírnevének rontása adott esetben erkölcsi és anyagi kárt is okozhat.

További lényeges eredmény, hogy a megkérdezettek nagyrészt a tárgyalással, egyeztetéssel járó megbeszélésekre, és legfőképp a tétellel járó üzleti tárgyalásokra rendelnek tolmácsot. Ilyenkor a két tárgyalófél vagy delegáció között jellemzően dialógustolmácsolás, esetenként az egyik irányba fülbesúgó tolmácsolás zajlik. Ezzel szemben az előadásjellegű konferenciákon már kevésbé tartanak igényt a tolmácsolásra. Ennek egyik nyilvánvaló magyarázata, hogy passzív nyelvtudásuk ilyen helyzetben már elegendőnek bizonyul. Ami pedig a tolmácsokkal szemben támasztott ügyfélelvárásokat illeti, a magas szintű anyanyelvi és idegen nyelvi kompetenciákon túl a titoktartást tekintették a megkérdezettek az elsődleges és kulcsfontosságú kritériumnak. A kutatás ugyanakkor több oldalról is rávilágított arra, hogy a megrendelők számára a tolmácsok személyisége döntő szempontnak minősül. Adott esetben a szimpátián, az együttműködési hajlandóságon, valamint az alkalmazkodóképességen múlik, melyik tolmácsot kéri fel a megrendelő. Ez a megállapítás egy másik empirikus kutatás eredményeit is megerősíti, amelynek során a tolmácsolást oktatók a személyiségjegyeket tartották a legfontosabbnak a tolmácsolásgyakorlatokon (Lesznyák & Bakti, 2018). A fentiekén túl a tolmács szaktudása, felkészültsége, pontos tolmácsolása, valamint semleges viselkedése, „jó értelemben vett észrevétlensége” – ahogyan az egyik résztvevő fogalmazott –

eggyaránt kiemelendő és pozitív kritérium a tolmácsok megbízásakor. Jóllehet a kutatás eredményei nem általánosíthatók, mégis egyfajta pillanatképet mutatnak a magyar tolmácsolási piac egyik szeletéről. Mindamellett úgy vélem, hogy a kutatás más kontextusba, például a jogi, egészségügyi, hatósági vagy egyházi tolmácsolásra is átültethető és megismételhető.

Irodalom

- Albl-Mikasa, M.** (2010). Global English and English as a lingua franca (ELF): implications for the interpreting profession. *Trans-Kom – Zeitschrift für Translationswissenschaft und Fachkommunikation*, 3(2), 126–148. doi: <https://doi.org/10.21256/zhaw-4080>
- Bendazzoli, C., Russo, M. & Defrancq, B.** (eds). (2018). Special Issue: New findings in corpus-based interpreting studies. In *TRAlinea*. <http://www.intralinea.org/specials/article/2304>
- Brown, J. D.** (1988). *Understanding research in second language learning*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bühler, H.** (1986). Linguistic (semantic) and extra-linguistic (pragmatic) criteria for the evaluation of conference interpretation and interpreters. *Multilingua*, 5(4), 231–235.
- Creswell, J. W.** (2009). *Research design – Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Thousand Oaks: Sage.
- Dörnyei, Z.** (2007/2019). *Research methods in applied linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Eszenyi Réka** (2022). Kérdőívek és interjúk a fordítás és a tolmácsolás kutatásában. In Klaudy Kinga, Robin Edina és Seidl-Pécs Olivía (szerk.), *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába I. Általános rész* (77–91). Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. doi: <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/5>
- G. Láng Zsuzsa** (2002). *Tolmácsolás felsőfokon. A hivatásos tolmácsok képzéséről*. Budapest: Scholastica.
- Hale, S.** (2007). *Community Interpreting: Research and practice in applied linguistics*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Hidasi Judit** (2002). Metszéspontok: nyelvek és kultúrák. *Modern Nyelvoktatás*, 8(2–3), 9–19.
- Hofmeister-Tóth Ágnes & Mitev Ariel Zoltán** (2010). *Üzleti kommunikáció és tárgyalástechnika*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Horváth Ildikó** (2021). Tolmácsolásetika a 21. században. *Fordítástudomány*, 23(1), 5–20. doi: <https://doi.org/10.35924/fordtud.23.1.1>
- Kadric, M.** (2009). *Dolmetschen bei Gericht*. Wien: WUV
- Karanasiou, P. P.** (2017). *Fulfilling the interpreting mandate in Business Negotiation Meetings. The perspectives of interpreters and clients*. Doktori disszertáció. Heriot Watt University. Letöltés: <https://core.ac.uk/download/pdf/161941171.pdf>
- Károly Krisztina** (2022). A nyelvi közvetítés empirikus kutatásának módszerei. In Klaudy Kinga, Robin Edina és Seidl-Pécs Olivía (szerk.), *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába I. Általános rész* (27–58). Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. doi: <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/3>
- Ko, L.** (1996). Business setting. In: Gentile, A., Ozolins, U., Vasilakakos, M. *Liaison Interpreting: A Handbook*. Melbourne: Melbourne University Press. 116–124.
- Konczos-Szombathelyi Márta** (2003). Globális világ, nyelvi és kulturális hatások. *Tér és Társadalom*, 17(1), 117–129.
- Kurz, I.** (1993a). Conference Interpretation: Expectations of different user groups. *The Interpreters' Newsletter*, 5, 13–21.
- Lesznyák, M. & Bakti, M.** (2018). *Trainers' Perceptions on Translation Competence*. Elhangzott: Translation Research – Translator Training Konferencia, Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem. 2018. május 24–26.
- Merlino, S.** (2009). La mitigazione nell'attività dell'interprete. Il caso di una trattativa d'affari. In: L. Gavioli (ed.) *La Mediazione Linguistico-culturale: una Prospettiva Interazionista*. Perugia: Guerra Edizioni. 231–257.

- Liu, M.** (2023). User expectations research revisited: Methodological considerations. In: Zwischenberger, C., Reithofer, K. & Rennert, S. (eds), *Introducing New Hypertexts on Interpreting (Studies): A tribute to Franz Pöchhacker* (44–65). Amsterdam: John Benjamins. doi: <https://doi.org/10.1075/btl.160.03liu>
- Németh Anikó** (2021). Üzleti és vállalati tolmácsolás a dialógustolmácsolás kontextusában. *Fordítástudomány*, 23(2), 66–91. doi: <https://doi.org/10.35924/fordtud.23.2.4>
- Németh Anikó** (2023). A dialógustolmácsolás kihívásai az üzleti világban: egy feltáró kutatás eredményei. *Fordítástudomány*, 25(1), 42–67. doi: <https://doi.org/10.35924/fordtud.25.1.3>
- Nocella, P.** (1995). Business interpreting. In Ozolins, U. & Egan, D. (eds), *Interpreters and Translators: A Practitioner's Perspective: Proceedings of the Victorian Interpreter Awareness Day Conference*. December 1994, Melbourne (28–33). Malvern/Hawker: NLLIA-Centre for Research and Development in Interpreting and Translating, Deakin University/NAATI.
- Ozolins, U.** (2015). Ethics and the role of the interpreter. In: Mikkelsen, H., Jourdenais, R. (eds) *The Routledge Handbook of Interpreting*. London, New York: Routledge. 319–336.
- Pöchhacker, F.** (ed.). (2015). *Routledge Encyclopedia of Interpreting Studies*. London: Routledge
- Pöchhacker, F.** (2018). Media interpreting From user expectations to audience comprehension Reception Studies and Audiovisual Translation. In Di Giovanni, E. & Gambier, Y. (eds), *Reception Studies and Audiovisual Translation* (253–276). Amsterdam: John Benjamins.
- Puklus Márta** (2019). *A bírósági tolmácsolás nyelvi és nyelven kívüli tényezői, a bírói elvárások és a tolmács szerepe*. Doktori disszertáció. ELTE BTK. Letöltés: <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/44654>
- Saldanha, G. & O'Brien, Sh.** (2014). *Research methodologies in translation studies*. London, New York: Routledge.
- Sato Noriko** (2014). *A vállalati és üzleti tolmács kettős lojalitása a magyar-japán és a japán–magyar interperszonális kommunikációban*. Doktori disszertáció. ELTE BTK. Letöltés: <http://doktori.btk.elte.hu/lingv/satonoriko/diss.pdf>
- Szabari Krisztina** (2021). *Tolmácsolás – Bevezetés a tolmácsolás elméletébe és gyakorlatába*. Budapest: Akadémiai Kiadó. Letöltés: https://mersz.hu/dokumentum/m927t__3
- Seresi Márta** (2016). *Távtolmácsolás és távoktatás a tolmácsolásképzésben*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. Letöltés: https://www.eltereader.hu/kiadvanyok/https-www-eltereader-hu-media-2016-07-seresi_tavtolmacsolas_reader-jav-pdf/
- Seresi Márta** (2022). Kutatási adatok kezelése a fordítástudományban. In: Klaudy Kinga, Robin Edina és Seidl-Pécs Olívia (szerk.), *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába I. Általános rész* (93–107). Budapest. ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. doi: <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/6>
- Szabó Csilla & Bakti Mária** (szerk.). (2020). *Iránytű a tolmácsolás oktatásához. A kompetenciafejlesztés új fókuszai*. Szeged: Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- Válóczi Marianna** (2011). Tolmácsolás olasz üzleti szaknyelvi környezetben. *Porta Lingua*, 9, 277–284. Letöltés: <http://szokoe.hu/porta-lingua/archivum/porta-lingua-2011>
- Zheng, B. & Xiang, X.** (2018). Between Invisibility and Over-visibility: Self-perception and User Expectations of Liaison Interpreters in Business Settings. *Babel*, 64(1), 1–32. doi: <https://doi.org/10.1075/babel.00023.zhe>

Források

Online Fordítónapok 2020. (2020. 11–15.). *Milyen tolmácsot akar az ügyfél? Beszélgetés az UNIQA Biztosító vezérigazgatójával*. <https://onlineforditonapok.hu/>

Függelék

Az interjúkérdések protokollja (I. és II. rész)

I. rész

A résztvevő alapadatai

- 1) Neme
- 2) Melyik gazdasági szektorban dolgozik?
- 3) Milyen tulajdonú cégnél?
- 4) Milyen szakterületen?
- 5) Milyen pozícióban? (felső vagy középvezető)
- 6) Munkatapasztalat években: 0-15, 16- 25, 26-35, 35+
- 7) Milyen idegen nyelve(ke)n beszél?
- 8) Milyen gyakran dolgozik tolmáccsal?
- 9) Van-e a cégüknek főállású tolmácsa?

II. rész

A tolmácsok kiválasztásának és megbízásának kritériumai az ügyfél perspektívájából

- 1) Az anyanyelv és az idegen nyelv magas szintű ismeretén túl, mely szempontok fontosak és melyek kevésbé a tolmácsok kiválasztásakor és megbízásakor? Jelölje 1-től 6-ig terjedő skálán, ahol az 1 – egyáltalán nem fontos, a 6 – rendkívül fontos;
Értékelendő szempontok: Tolmács neve; Tolmács képzése/végzettsége; Adott témához szükséges szaktudás; Tolmács személyisége; Tolmács titoktartása; Tolmács (külső) megjelenése; Tolmácsolás díja; EGYÉB (nevezze meg, amennyiben kimaradt)
- 2) a) Ha van a cégüknek főállású tolmácsa, előfordul, hogy mégis külső, szabadúszó tolmácsot hívnak? Mikor fordul ez elő?
b) Volt már olyan helyzet, hogy több tolmács közül is választhatott (pl régebben dolgozott velük)? Mi alapján választott?
c) Volt már, hogy jelezte, nem szeretne többet az adott tolmáccsal dolgozni? Miért?
d) Női vagy férfi tolmáccsal dolgozik szívesebben? Miért?

A tolmácsolással kapcsolatos ügyféligények és preferenciák (az összes tolmácsolt eseményhez viszonyítva %-ban kifejezve)

- 3) Milyen nyelven szokott tolmácsolást igénybe venni?
- 4) Általában milyen tolmácsolási módot vesz igénybe? (*konszekutív, fülbesúgó, kabinos szinkrontolmácsolás vagy távtolmácsolás*)
- 5) Jellemzően milyen eseményeken vesz igénybe tolmácsolást? (*tárgyalással, egyeztetéssel járó események vs. tájékoztató, ismeretterjesztő, előadás jellegű események*)
- 6) Ha választani lehet, Ön melyik tolmácsolástípust részesíti előnyben? Miért?
- 7) Előfordult-e már Önnel, hogy olyankor is igénybe vett tolmácsolást, amikor értette a tárgyalás vagy megbeszélés mindkét nyelvét? Mi volt ennek az oka?

OLGYAY-FEKETE JUDIT¹, YANG ZIJIAN GYŐZŐ², ROBIN EDINA³

¹ ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Fordítástudományi Doktori Program
E-mail: feketejudit@student.elte.hu
<https://orcid.org/0009-0005-9696-5185>

²HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont
E-mail: yang.zijian.gyozo@nytud.hun-ren.hu
<https://orcid.org/0000-0001-9955-860X>

³ELTE BTK Nyelvi Közvetítés Intézete, Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
E-mail: robin.edina@btk.elte.hu
<https://orcid.org/0000-0003-2025-4457>

Olgyay-Fekete Judit – Yang Zijian Győző – Robin Edina: Gépi fordítás, utószerkesztés és lektorálás –
humán és gépi kiértékelés

Machine translation, post-editing and revision – human and automated evaluation
Alkalmazott Nyelvtudomány, Különszám, 2024/3. szám, 135–151.
doi:<http://dx.doi.org/10.18460/ANY.K.2024.3.008>

Gépi fordítás, utószerkesztés és lektorálás: humán és gépi kiértékelés

Machine translation, post-editing, and revision – human and automated evaluation

In the wake of the technological turn in translation services, machine translation has become widespread. Companies, public administrations, and even professional translation agencies have integrated it into their workflow, as the use of AI speeds up the translation process enormously. Due to continuous technological advances, machine translation systems are also constantly improving, although not yet reaching the quality of human translation. However, the gap is narrowing and it is becoming increasingly difficult to determine the exact quality of machine translated texts using merely automated methods: quality evaluation algorithms based on reference translations and quality estimation. Automatic metrics offer fast and easy-to-perform analyses, while the human method provides detailed, qualitative data. The present pilot study was carried out within the joint research project of the Department of Translation and Interpreting of Eötvös Loránd University and the European Commission's Directorate-General for Translation (DGT). The aim of the Human-in-the-Translation-Loop (HITTL) research project is to investigate whether revision is necessary after post-editing machine pre-translated texts (Robin et al., 2023). In this paper, different automated quality evaluation methods – BLEU, chrF, TER, and neural quality estimation – were compared with the results of human analyses on domain-specific data. We also examined whether automated methods reflect the differences between machine translated, post-edited and revised texts. The results show that, at the document level, reference-based methods reflect quality variations well, in line with the human analyses, whereas quality estimation methods cannot do the same. Moreover, the results of the preliminary research clearly show an improvement in the quality of the target language text versions thanks to the quality assurance procedures: the weighted error rate shows a steady decrease as a result of the post-editing and proofreading. The difference in the quality of target text versions is lowest for the revised translations, i.e. the desired text quality is the result of the combination of post-editing and revision. This leads to the conclusion that revision of post-edited texts by a linguist other than the post-editor/translator is still necessary for optimal translation quality.

Keywords: machine translation, post-editing, revision, quality assessment, quality estimation

1. Bevezetés

A fordítóiparban lezajló technológiai fordulat (Jiménez-Crespo, 2020) új fordítási módszereket, minőségbiztosítási intézkedéseket és új szerepeket eredményezett a professzionális fordítási szolgáltatások területén (Eszenyi, 2023). A mesterséges intelligencián alapuló gépi fordítás széles körben elterjedt, immár nem csupán a laikus felhasználók hétköznapi kommunikációját elősegítő vagy a weboldalak automatikus fordítását szolgáló, könnyen elérhető alkalmazásnak számít, hanem beépült a professzionális nyelvi közvetítő eszköztárába is. A gépi fordítás idő- és költségtakarékos megoldásokat kínál, így nem meglepő, hogy a friss felmérések szerint fordításszolgáltatók és nemzetközi cégek is alkalmazzák (ELIS, 2024).

A digitális technológia, elsősorban a mesterséges intelligencia fejlődésével a gépi fordítórendszerek minősége is folyamatosan fejlődik. Az ember és a gép által fordított szövegek közötti minőségi különbség egyre csökken, de a gépi fordítás még nem éri el az emberi fordítás színvonalát és megbízhatóságát. Ez különösen igaz a műfordításra és a doménspecifikus szövegekre. Ahogyan csökken azonban a szakadék, úgy a kiértékelő módszereknek is egyre nehezebb a dolguk, rendkívül finom különbségek között kell meghatározniuk a minőségbeli eltéréseket.

A gépi fordítómotorok által készített fordítások kiértékelése több szempontból is fontos a szakma és a tudomány számára egyaránt (Yang, 2024). A különféle motorok különböző minőséget produkálnak, ezért fontos megállapítani, hogy egy bizonyos szövegtípus esetében melyik fordítómotor kimenete lehet megfelelő az adott célra. Nem elhanyagolható ugyanis, hogy egy nagyobb fordítási projektben milyen minőségű gépi fordítást kell utószerkesztenie a nyelvi szakembernek. Egy rossz minőségű szöveg akár több munkát és erőfeszítést is jelenthet a fordítónak, mint ha önállóan készítené el a fordítást, tehát a technológia nem éri el a célját: a hatékonyság növelését és a költségek csökkentését. Az értékelések eredménye a fordítómotorok készítői számára is fontos adatokkal szolgál, hiszen tudniuk kell, mennyire hatékony a rendszerük, milyen újításokra, fejlesztésekre van szükség. A munkájuk javításához fontos kiindulópontot adhat, ha a nyelvészek rá tudnak világítani a gépi fordítás erősségeire és gyengeségeire.

A gép által fordított szövegek minőségének értékelésekor megkülönböztetünk automatikus és manuális, azaz gépi és humán módszereket. A nyelvtechnológián alapuló automatikus értékelés gyors és könnyen elvégezhető elemzéseket kínál, a humán módszer pedig részletes, kvalitatív adatokkal szolgál. A gépi fordítás minőségbiztosításának fontosságát jelzi, hogy megindult a törekvés az értékelés szabványosítására. Külön konzorcium jött létre, hogy egységes minőségértékelési szempontrendszert és eszközkészletet biztosítson a szakma és a kutatók számára (Lommel, 2018). A nemrégiben megjelent ISO 5060:2024 minőségbiztosítási szabvány a szakfordítások humán értékelésének és lektorálásának egységesítését segíti elő, hangsúlyozva egyúttal a jelentőségét is.

A jelen pilotkutatás az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszékének és az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatóságának (DGT) közös projektjeként,

illetve egyik részeként valósult meg. A Human-in-the-Translation-Loop (HITTL) kutatócsoport azt vizsgálja, hogy van-e szükség lektorálásra a gépi fordítómotor által készített fordítás utószerkesztése után (Robin et al., 2023). A kutatási projekt egyik alkérdéseként azt vizsgáltuk meg, hogy a referenciafordításon alapuló gépi minőségértékelő algoritmusok és a neurális minőségbecslési módszerek vajon képesek-e kimutatni az utószerkesztett és a lektorált szövegváltozatok közötti minőségi változást, illetve korrelálnak-e az alkalmazott hibatipológián alapuló humán minőségértékelés eredményeivel.

2. Automatikus minőségértékelés és minőségbecslés

A gépi fordítás kiértékeléséhez a mai napig használatosak a referenciafordításon alapuló minőségértékelő metrikák. Ilyen a BLEU (Papineni et al., 2002), a chrF (Popović, 2015), a TER (Snover et al., 2006) vagy a METEOR (Banerjee & Lavie, 2005), illetve e metrikák azon változatai, amelyek nem a gépi fordítás és a referencia közötti különbséget mérik, hanem a gépi fordítás és az utószerkesztett szöveg közötti eltéréseket. Ezek a *Human-targeted* előtaggal ellátott változatok: HBLEU, HTER, HMETEOR. A legnépszerűbb metrikák mellett továbbiakat is használhatnak különböző, specifikusabb nyelvekre vagy feladatokra: NIST (Doddington, 2002), ROUGE (Lin, 2004), LEPOR (Han et al., 2012), RIBES (Isozaki et al., 2010). Az ilyen metrikák érvényességének egyik sarkalatos pontja az összehasonlítás alapjául szolgáló referenciafordítások eredete és minősége.

A gépi fordítás kiértékelésének másik módszere a referenciafordítás nélküli kiértékelés, más néven minőségbecslés. A minőségbecslő modell felépítése során gépi tanuló algoritmussal minőségi mutatók vagy jegyek alapján tanítanak be egy modellt emberi kiértékelésekre (Yang et al., 2016; Specia et al., 2013). Az utóbbi években egyértelműen a neurális módszereken alapuló minőségbecslő módszerek érik el a legjobb eredményeket. A minőségbecslő modell két különböző nyelvű szöveget hasonlít össze, ezért a többnyelvű előtanított nyelvmodelleken alapuló módszerek váltak népszerűvé (Rei et al., 2022; Tao et al., 2022). Másik kutatási irány, amikor a két különböző nyelv számára két külön enkódert (*dual encoder*) tanítanak be (Heo et al., 2021). A többnyelvű modellek tovább kombinálhatók többfeladatos tanulási architektúrákkal (*multitask learning architectures*) (Lim et al., 2021; Geng et al., 2022), vagy saját, manuálisan előállított jegyekkel lehet tovább bővíteni a modell tudását (Wang et al., 2021; Zerva et al., 2021).

A gépi metrikáknak – a humán kiértékeléshez hasonlóan – vannak előnyeik és hátrányaik is. Előnyük, hogy gyorsan el lehet őket készíteni (gyakorlatilag néhány gombnyomás segítségével), míg a humán kiértékelés (jelentős mennyiségű) idő- és energiaráfordítást igényel. A gépi metrikák továbbá bármikor rendelkezésre állnak, és objektív adatokkal szolgálnak. Hátrányuk azonban, hogy nem tudnak árnyalt értékelést szolgáltatni; nem tudják megállapítani a hibák típusát, illetve nem tudják a hibákat súlyozni sem (egy félrefordítás például súlyosabb hiba, mint egy elütés). Egyes metrikák pedig nem veszik figyelembe például a szórendet, vagy büntetőpontot adnak, ha a fordítás rövidebb a referenciaszövegénél (BLEU).

Éppen ezért a könnyen alkalmazható gépi metrikák mellett nem elhanyagolható a humán kiértékelés szerepe sem a minőségbiztosítás terén.

3. Humán kiértékelés

Korábbi kutatások bizonyították, hogy a statisztikai módszereken alapuló gépi fordítórendszerek idejében a referenciafordításon alapuló metrikák csak kevésbé korreláltak a manuális elemzésekkel (Banerjee & Lavie, 2005; Laki, 2015). Az utóbbi években a gépi fordítórendszerek minőségének javulásával az értékelési szempontok is egyre részletesebbek lettek. A kutatók hosszú távú célja az, hogy az emberi és a gépi fordítás kiértékelését egységesíteni, szabványosítani lehessen. Ennek érdekében került bevezetésre a gépi fordítás minőségértékelésébe az MQM Core (*Multidimensional Quality Metrics*) hibatipológiai szempontrendszer (lásd Freitag et al., 2021; Yang, 2024), amely szó-, kifejezés- és mondat szintű elemzést is lehetővé tesz. Ez a hibatipológia szolgált alapul az ISO 5060:2024 nemzetközi minőségbiztosítási szabvány értékelési szempontrendszerének kialakításához is.

A humán kiértékelés mindig pontosabb, mint a gépi kiértékelés, ám a hátránya, hogy időigényes és drága. Szükségességét azonban a *human-in-the-loop* modell¹ is alátámasztja, amely alapján a mesterséges intelligencia fejlesztéséhez nagyban hozzá tud járulni a humán nyelvi szakember munkája az adatok annotálásánál, az algoritmus tanításánál, majd az algoritmus tesztelésénél (Mosqueira-Rey, 2023).

Way (2018) idézi a gépi fordítás humán kiértékelésének típusait, amelyeket Humphreys és munkatársai (1991) tettek közzé. Ezek a típusok a következők:

- Tipológiai értékelés (*typological evaluation*): megmutatja, mely fordítási jelenséget tudja kezelni az adott gépi fordítórendszer.
- Deklaratív értékelés (*declarative evaluation*): azt mutatja meg, hogy egy gépi fordítómotor hogyan teljesít a fordítás különböző dimenziói mentén.
- Operatív értékelés (*operational evaluation*): meghatározza, hogy egy gépi fordítómotor mint a fordítási folyamat része mennyire lesz hatékony a költségek tekintetében.

Meglátásunk szerint a fordítóipar jelenleg abba az irányba halad, hogy a nyelvi szolgáltatók számára a harmadik típus a leglényegesebb. Talán ez az irány nem éppen a legkedvezőbb, legpozitívabb a nyelvtudomány szempontjából, az ipari körülményeket azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül, különösen akkor nem, ha olyan szakembereket szeretnénk képezni, akik a fordítópiacra kikerülve meg tudják állni a helyüket (lásd még Eszenyi et al., 2023). Az emberi kiértékelésnek az időigényesség és a költségesség mellett másik hátránya a szubjektivitás, éppen ezért elengedhetetlen, hogy a megbízhatóság érdekében a hibatipológiai elemzést több nyelvi szakember végezze. Popović (2018) szerint a humán kiértékelés akkor okozza a legnagyobb nehézséget, ha sokféle hibatípust kell megkülönböztetni,

¹ <https://www.telusinternational.com/glossary/human-in-the-loop>

hiszen ilyenkor sokkal nagyobb a tévedés lehetősége, és az annotátorok között ilyenkor a legkisebb mértékű az egyetértés. Popović cikkében azon álláspontját is ismerteti, amely szerint az automatikus és a humán kiértékelés kombinációjával lehet a legpontosabb és legátfogóbb értékelést adni a gépi fordítás minőségéről.

Falkedal és King (1990) már korábban megfogalmazták ezen véleményüket, ugyanakkor pesszimistábbak a megvalósítás vonatkozásában. Szerintük is az a legjobb megoldás, ha több olyan szakember végzi az értékelést, aki rendelkezik nyelvészeti ismerettel, és van tapasztalata a nyelvtechnológia terén. Ám hozzá is teszik, hogy ez a két feltétel csak a legritkább esetben valósul meg a gyakorlatban. A helyzet ma is változatlan: ritka az együttműködés a nyelvészek, a gyakorló fordítók és a nyelvtechnológusok között. A fordítóiparban végbemenő digitális forradalom azonban szükségessé teszi a szakterületek közötti együttműködést: a mesterséges intelligencia átalakítja a fordítási folyamatokat, a szakma megoldást keres a minőségbiztosítás kérdéseire, a nyelvi kérdésekre pedig a fordításkutató nyelvészek keresnek választ. Kutatásunkkal remélhetőleg szorosabbra fűzhető a különböző szakterületek közötti kapcsolat.

4. A kutatás bemutatása

A jelen pilotkutatás a HITTL kutatócsoport projektjéhez (Robin et al., 2023) kapcsolódva arra a kérdésre keresi a választ, hogy a referenciafordításon alapuló automatikus minőségértékelő algoritmusok, valamint a neurális minőségbecslési módszerek mennyire követik az utószerkesztett és a lektorált szövegváltozatok közötti különbségeket, illetve mennyire korrelálnak az alkalmazott hibatipológián alapuló humán értékelés eredményeivel. Az automatikus gépi kiértékeléseken és manuális hibatipológiai szövegelemzéseken alapuló kismintás előzetes kutatás elsődleges célja a kiválasztott módszerek tesztelése volt.

4.1. A korpusz

Kutatásunkhoz három angol nyelvű sajtóközleményt használtunk fel, amelyeket az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatósága (DGT) bocsátott a kutatócsoport rendelkezésére, így lehetővé vált, hogy valós fordítási projekteket vonjunk be a vizsgálatokba. A DGT nyelvi szakemberei integrált fordítási környezetben, CAT-eszközök segítségével végzik a fordítást (Ábrányi, 2015; Robin et al., 2023), de a sajtóközlemények esetében kevés fordítómemória áll a rendelkezésükre, ezért a fordítók nagyrészt a gépi fordítómotor fordításaira hagyatkoznak. A kutatási korpusz a DGT neurális fordítómotorjával (eTranslation)² fordított szövegeket, valamint azok utószerkesztett és lektorált változatát tartalmazza. Az automatikus és gépi elemzési módszereink tesztelését szolgáló pilotkutatás három európai uniós sajtóközlemény magyar nyelvű változatainak vizsgálatára korlátozódott, a szövegek jellemzői az alábbi 1. táblázatban láthatók. A vizsgálatokból kizártuk a

² eTranslation – European Commission https://commission.europa.eu/resources-partners/etranslation_en

fordítómemóriából származó szegmenseket, és csak a gépi fordítás bevonásával készült szövegrészeket vizsgáltuk.

A különböző szövegváltozatok minőségének kiértékelését kétféle elemzési módszerrel végeztük el. Az egyik a manuális, humán hibatipológiai elemzés volt, a másik a különböző metrikákat alkalmazó gépi minőségbecslés és -értékelés. Az automatikus minőségértékelő metrikákhoz a fordítások hibatipológiai elemzése eredményeként szuperlektorált változatát használtuk fel referenciaszövegként.

1. táblázat. A korpusz főbb szövegjellemzői

Dokumentum (doc_id)	Szövegváltozatok	Elemzett szegmensek	Szó	Átlagos szószám / szegmens (átlag/medián)
1.	Forrás Gépi fordítás Utószerkesztett Lektorált Szuperlektorált (referencia)	38	936 870 874 875 873	24,63 / 24,0 22,90 / 22,5 23,00 / 22,5 23,03 / 22,5 22,97 / 21,5
5.	Forrás Gépi fordítás Utószerkesztett Lektorált Szuperlektorált (referencia)	17	342 292 289 302 304	20,12 / 20,0 17,18 / 17,0 17,00 / 16,0 17,77 / 17,0 17,88 / 18,0
9.	Forrás Gépi fordítás Utószerkesztett Lektorált Szuperlektorált (referencia)	51	924 803 839 843 858	18,12 / 16,0 15,75 / 15,0 16,45 / 15,0 16,53 / 15,0 16,82 / 15,0

4.2. Humán minőségértékelés

A szövegek humán kiértékelését a DGT által is alkalmazott (Drugan et al., 2018) MQM Core hibatipológia³ segítségével hajtottuk végre, amely a humán és a gépi fordítás elemzésére is alkalmazható. A tipológiát a kutatás céljai és az elemzések eredményei alapján adaptáltuk. Az eredeti tipológiában szereplő fő kategóriák közül négyet használtunk a vizsgálatban, figyelmen kívül hagyva a szerkesztésre vonatkozó pontokat, mivel a szövegeket projektcsomagként, szerkesztés nélküli változatban kaptuk meg. A kutatásban használt hibakategóriák az alábbiak voltak:

³ <https://themqm.org/the-mqm-typology/>

- Pontosság (*accuracy*)
 - Félrefordítás (*mistranslation*)
 - Túlfordítás (*over-translation*)
 - Alulfordítás (*under-translation*)
 - Betoldás (*addition*)
 - Kihagyás (*ommission*)
 - Szükségtelen fordítás (*unnecessary translation*)
 - Nemfordítás (*non-translation*)
 - Zavaros fordítás (*garbled translation*)
- Terminológia (*terminology*)
 - Inkonzisztens terminus (szövegen belül) (*inconsistent term within text*)
 - Inkonzisztens terminus (forrással) (*inconsistent term with resource*)
 - Helytelen terminus (*wrong term*)
 - Hiányos terminus (*incomplete term*)
 - Szükségtelen terminus (*unnecessary term*)
 - Hiányzó terminus (*missing term*)
- Nyelvi norma (*linguistic norm*)
 - Nyelvtan (*grammar*)
 - Központozás (*punctuation*)
 - Helyesírás (*spelling*)
- Nyelvhasználat (*style*)
 - Szervezeti nyelvhasználat (*organisational style*)
 - Inkonzisztencia (forrással) (*inconsistent style with external reference*)
 - Ügyetlen nyelvhasználat (*awkward style*)
 - Nem idiomatikus nyelvhasználat (*unidiomatic style*)
 - Inkonzisztencia (szövegen belül) (*inconsistent style within text*)
 - Regiszter (*register*)

A hibatipológiai elemzéseket a kutatócsoport tagjainak részvételével, többszörös kódolással végeztük a megbízhatóság és a szubjektivitás kizárása érdekében.

A kategorizálás során a hibák súlyozására is sor került, hiszen a minőséget nem ugyanolyan mértékben veszélyezteti a központosítást és a szakmai terminológiát érintő hiba. Az MQM Core tipológia a hibák súlyozását illetően négy kategóriát különböztet meg (kis, nagy, kritikus, semleges), az ISO 5060:2024 nemzetközi szabvány pedig hármat (kritikus, nagy, kis), azonban a DGT által alkalmazott értékelési rendszert követve a kategorizálás egyszerűsítése érdekében csupán kis és nagy hibákat azonosítottunk. Nagynak minősültek az értelemzavaró hibák, például a félrefordítás és a helytelen terminológia, míg kicsinek az értelmezést nem veszélyeztető központosítási vagy helyesírási hibák számítottak. Az összesítés során a kis hibák egyes, a nagy hibák pedig ötös szorzóval kerültek számításba.

4.3. Gépi minőségbecslés és -értékelés

Kutatásunkban a referenciafordítással történő automatikus kiértékelő metrikák közül az alábbiakat alkalmaztuk:

- **BLEU** (Papineni et al., 2002): a BLEU (*BiLingual Evaluation Understudy*) az egyik legnépszerűbb kiértékelő módszer. A BLEU pontosságot számol, azt vizsgálja, hogy a gép által lefordított mondatokban lévő szavak és kifejezések mennyire pontosan illeszkednek a referenciafordításhoz. Az algoritmus az n -grammok (n szomszédos szimbólum) alapján számolt értékek súlyozott átlagát adja. A vizsgálathoz a SacreBLEU (Post, 2018) implementációt alkalmaztuk.
- **chrF** (Popović, 2015): a chrF algoritmus karakter n -gramm F-mértéket számol. Ez a módszer a ragozó nyelveknél különösen előnyös, hiszen ha két szó csak toldalékban különbözik, akkor azokat a BLEU eltérő szóalakokként kezeli, és nem talál közöttük egyezést, míg a chrF sokkal több egyezést talál a karakterek szintjén. A jelen kutatáshoz az eredeti implementációt⁴ használtuk, vagyis nem módosítottunk a paramétereken.
- **TER** (Snover et al., 2006): a TER (*Translation Edit Rate / Translation Error Rate*) fordítási hibaarányt számol a gépi fordítás és az emberi referenciafordítás között az alapján, hogy mennyi szóalapú eltérés (beszúrás, törlés, eltolás vagy helyettesítés) azonosítható, majd az azonosított eltérések számát elosztja a referenciafordítások átlagos mondat hosszával. Kutatásunkhoz a SacreBLEU-féle implementációt (Post, 2018) alkalmaztuk.
- **xCOMET-XXL** (Guerreiro et al., 2023): az Unbabel⁵ terméke; a 10,7 milliárd paraméteres XLM-R XXL (Goyal et al., 2021) modellt finomhangolták gépi fordítások kiértékelésére. A tanításhoz a WMT22-r⁶ által kiadott *Direct Assessments* és MQM korpuszt használták. Leírásuk alapján támogatja a magyar nyelvet is. A kiértékeléshez a forrásnyelvi, a gépileg lefordított és a referenciaszöveget kell megadni a modellnek.

A fentiekben ismertetett automatikus vizsgálatokhoz a humán kiértékelés alapján létrehozott szuperlektorált szövegváltozatokat használtuk.

A kutatásban alkalmazandó, referenciafordítás nélküli minőségbecslő modell kiválasztásának legfontosabb szempontja az volt, hogy a modell ismerje az angol és a magyar nyelvet is, ezért a választást két modellre szűkítettük le:

- **QuEst**: angol–magyar minőségbecslő modell. Yang és Laki (2023) kutatásuk során egy XLMRoBERTa (Conneau et al., 2020) modellt finomhangoltak az angol–magyar HuQ (Yang et al., 2016) korpuszon.

⁴ <https://github.com/m-popovic/chrF>

⁵ <https://unbabel.com>

⁶ <https://www.statmt.org/wmt22>

- **CometKiwi-da-xxl** (Rei et al., 2023): az Unbabel⁷ terméke; a 10,7 milliárd paraméteres XLM-R XXL (Goyal et al., 2021) modellt finomhangolták minőségbecslés feladatára. Bemenetként a forrásnyelvi és a gépileg lefordított szöveg szolgál az elemzéshez.

A kiértékelés során kimértünk még két többnyelvű modellt is az Unbabeltől, amelyek támogatják a magyar nyelvet. Mindkét modell XXL méretű, több mint 44 GB és több mint 10 milliárd paraméteres. A használatukhoz egy darab nagy teljesítményű, 80 GB-os NVIDIA A100 GPU szerverre volt szükség.

5. Eredmények

A kiválasztott három EU-s sajtóközlemény különböző – eTranslation rendszerrel előfordított, utószerkesztett, lektorált és superlektorált – változatait kiértékeljük a gépi minőségértékelő és -becslő metrikákkal, valamint humán hibatipológiai elemzést is végeztünk az MQM Core előre meghatározott kategóriái alapján. A gépi és az emberi minőségértékelések összehasonlításához a Pearson-korrelációt alkalmaztuk. (A korrelációs együttható 1 és -1 közötti értékeket vehet fel.)

A humán kiértékelés eredményei a 2. táblázatban láthatók, a kis és nagy hibák számát összesítve, és meglehetősen változatos képet mutatnak. A gépi fordításnál minden hibakategóriában magasabb értékek láthatók, mint az utószerkesztett és a lektorált szövegváltozatoknál, világosan jelezve a minőségbiztosítási eljárások szükségességét a fordítási folyamatban: a gépi fordítás önmagában még nem tud megfelelő minőségű célnyelvi szöveget előállítani. Az utószerkesztett fordítások esetében a hibák száma csökken, de még magasabb, mint a lektorált szövegekben. A hibatipológiai elemzés adatai alapján az is jól követhető, hogy a különböző szövegekben eltérő gyakorisággal fordulnak elő az egyes hibatípusok.

⁷ <https://unbabel.com>

2. táblázat. A humán kiértékelés eredményei

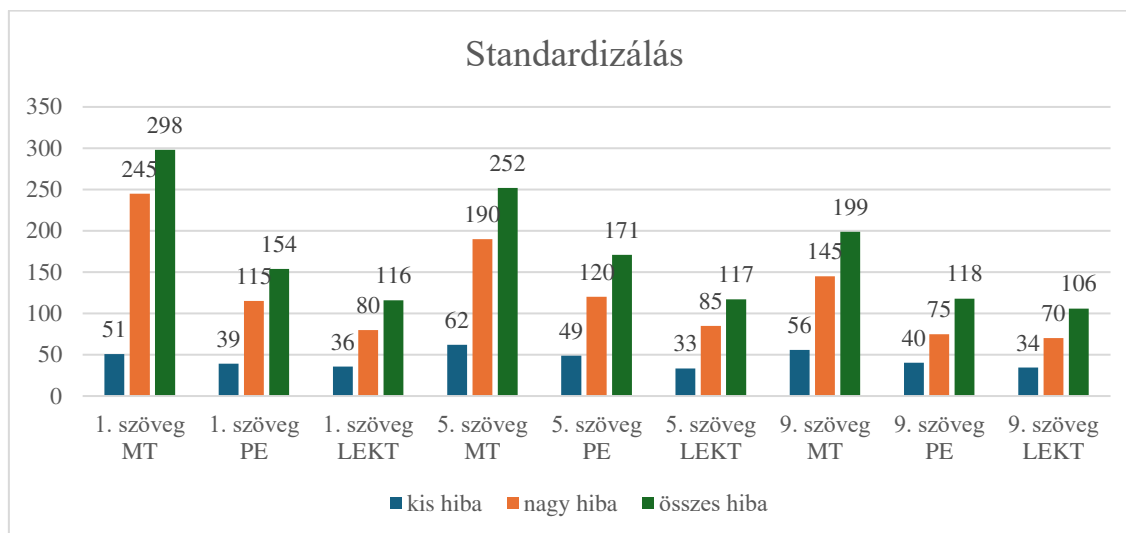
Doc_id	Hibatípus	Gépi fordítás	Utószerkesztett	Lektorált
1. (935 szó)	Pontosság	14	11	8
	Terminológia	22	10	8
	Nyelvi norma	33	19	15
	Nyelvhasználat	19	16	16
	Összesen	88	56	47
5. (342 szó)	Pontosság	6	5	3
	Terminológia	2	1	1
	Nyelvi norma	5	5	2
	Nyelvhasználat	16	10	9
	Összesen	29	21	15
9. (952 szó)	Pontosság	10	7	7
	Terminológia	5	6	6
	Nyelvi norma	19	11	9
	Nyelvhasználat	34	23	19
	Összesen	68	47	41

Az 1. gépileg előfordított szövegben a nyelvi normát sértő hibák szerepeltek a legnagyobb számban, legkevesebb a fordítás pontossága, vagyis az ekvivalencia terén mutatkozott. Az 5. szövegben a nyelvhasználatot érintő hibák voltak döntő többségben, illetve a terminológián belül fordult elő a legkevesebb probléma a gépi fordításban. A 9. szöveg ugyanazt a képet mutatja, mint az 5. gépi fordítás: a legtöbb hiba a nyelvhasználaton belül, a legkevesebb pedig a terminológia terén fordult elő. Az eredmények valószínűleg azzal magyarázhatók, hogy a betanított neurális gépi fordítómotorok szószinten könnyen azonosítják és feleltetik meg a terminusokat, és a fejlesztések eredményeként a nyelvek közötti átváltás sem okoz olyan gondokat, mint a korábbi modelleknél. A mondatszintű problémák, az idiomatikus megfogalmazás, a megfelelő regiszter és a feldolgozhatóság viszont továbbra is gyakori problémaként jelenik meg a gépi fordításban.

A vizsgált szövegek minőségének pontos megítéléséhez azonban szükséges a hibák súlyozása is (lásd 4.2. alfejezet). Az elemzések során tehát a kis hibákat egyes, a nagy hibákat ötös szorzóval láttuk el. Továbbá a különböző terjedelmű

vizsgált szövegek összehasonlíthatósága érdekében a kapott értékeket 1000 szóra standardizáltuk. Az így kapott súlyozott számadatokat az 1. ábra mutatja be.

1. ábra. Standardizált eredmények

Az oszlopdiagramon megfigyelhető a vizsgált szövegváltozatok minőségének javulása a minőségbiztosítási eljárások nyomán: a hibaértékek alacsonyabbak az utószerkesztett és a lektorált változatokban minden szöveg esetében. Ez a javulás elsősorban a nagy hibák számában bekövetkező csökkenéssel magyarázható. Jól látható a különbség az egyes szövegek minőségében is: az 1. előfordított szöveg (MT) súlyozott hibaértéke a legmagasabb, a 9. szövegé a legkisebb – az eltérés pedig ebben az esetben is a nagy hibák számértékének eltérése magyarázható. Érdeemes megfigyelni azt is az adatok szórása alapján, hogy az utószerkesztés és a lektorálás nyomán csökken a minőségbeli különbség a szövegváltozatok között: gépi fordítások (49,5), utószerkesztett szövegek (27,1), lektorált szövegek (6,1).

A 3. táblázatban látható a gépi és a humán kiértékelések összehasonlítása. A referenciaalapú automatikus metrikák magas korrelációval (0,9<) követték az egyes szövegváltozatok minőségi változását, amelyet a humán hibatipológiai elemzés eredményei megmutattak. A neurális minőségbecslő rendszerek azonban nem tudták egyértelműen felismerni a minőségjavulást (az 5. szöveg kivételével). Az angol–magyar minőségbecslő modellt ugyanis a HuQ korpuszon tanították be, amely nem tartalmaz neurális gépi fordításokat, ez a modell valószínűleg inkább a statisztikai modellekkel lefordított szövegek hibáit ismeri fel. A 9. szöveg esetében a gépi minőségbecslés és a humán elemzés ugyan magas korrelációt ért el, de negatívat, vagyis a metrikák fordítva érzékelték a minőségváltozást.

3. táblázat. Gépi kiértékelő metrikák eredményei

Doc_id	Metrika	Gépi fordítás	Utószerkesztett	Lektorált	Referencia	Pearson-korreláció
1	MQM	71,379	84,554	88,457	100	-
	BLEU	70,874	81,052	85,294	100	0,9890
	chrF	84,964	91,147	93,345	100	0,9980
	TER	23,368	15,578	11,111	0	0,9890
	xCOMET-XXL	0,909	0,948	0,955	0,980	0,9955
	QuEst	5,037	5,031	5,042	5,040	0,3939
	CometKiwi-da-xxl	0,912	0,932	0,922	0,921	0,4055
5	MQM	76,370	83,045	88,411	100	-
	BLEU	63,297	74,236	81,479	100	0,9996
	chrF	81,366	86,924	91,123	100	0,9998
	TER	27,961	19,079	12,171	0	0,9979
	xCOMET-XXL	0,961	0,980	0,985	0,992	0,9102
	QuEst	5,076	5,095	5,0967	5,097	0,7567
	CometKiwi-da-xxl	0,952	0,967	0,975	0,978	0,8990
9	MQM	80,697	88,439	89,443	100	-
	BLEU	36,657	51,014	52,606	100	0,8636
	chrF	51,408	59,283	59,990	100	0,9439
	TER	82,051	72,494	70,746	0	0,9273
	xCOMET-XXL	0,662	0,668	0,668	7,862	0,8711
	QuEst	5,063	5,0589	5,0594	5,054	-0,9944
	CometKiwi-da-xxl	0,8154	0,8910	0,8931	0,6206	-0,6966

A 4. táblázat a szegmensalapú kiértékelések eredményeit mutatja. Itt az látható, hogy a gépi elemzések szegmensalapon vegyesen tudtak magas korrelációt elérni az emberi kiértékeléssel. A referenciaalapú metrikák az 1. szövegnél viszonylag magas ($0,7 <$) korrelációt mutatnak a gépi fordítás és az utószerkesztett szöveg esetében is, míg az 5. szövegnél csak a gépi fordításról mondható el ugyanez. A 9. szövegnél rendkívül alacsony korrelációt értek el a metrikák. Az angol–magyar minőségbecslő modell egyetlen esetet leszámítva mindenhol alacsony korrelációt talált. Az xCOMET viszont magas korrelációkat ért el az 1. és az 5. szövegnél, de a 9. szöveg esetében ugyancsak alacsony értékeket mutatott. A számok alapján a 9. szöveg minőségének mérése nehéznek bizonyult mindegyik modell számára.

A szegmensalapú kiértékelésből az látszik egyértelműen, hogy a minőségbecslő modellek nem tudták követni az emberi kiértékeléseket.

4. táblázat. Szegmensalapú Pearson-korreláció eredmények

Doc_id	Metrika	Gépi fordítás	Utószerkesztett	Lektorált
1	BLEU	0,743	0,769	0,687
	chrF	0,857	0,899	0,367
	TER	0,768	0,728	0,641
	xCOMET-XXL	0,689	0,770	-0,044
	QuEst	0,124	-0,118	0,050
	Cometkiwi-da-xxl	0,096	-0,059	-0,013
5	BLEU	0,733	0,313	0,247
	chrF	0,657	0,307	0,154
	TER	0,772	0,283	0,234
	xCOMET-XXL	0,376	0,657	0,319
	QuEst	-0,078	0,343	0,492
	Cometkiwi-da-xxl	-0,099	0,552	0,005
9	BLEU	0,337	0,166	0,370
	chrF	0,029	0,027	0,282
	TER	0,049	0,107	0,387
	xCOMET-XXL	-0,088	-0,041	0,265
	QuEst	-0,066	-0,087	-0,132
	Cometkiwi-da-xxl	-0,304	-0,216	-0,227

6. Összegzés

A jelen kutatásban különböző gépi minőségértékelő módszereket vizsgáltunk a humán elemzéssel összehasonlítva abból a szempontból, hogy mennyire követik a gépileg előfordított, az utószerkesztett és a lektorált szövegváltozatok közötti minőségjavulásokat. A pilotkutatásnak nem volt célja azonban a hibatipológiai elemzés kvalitatív adatainak részletes bemutatása – erre egy későbbi tanulmány keretében kerülhet sor. Vizsgálatunkban a humán hibatipológiai elemzés mellett referenciaalapú és referencia nélküli automatikus minőségértékelő, illetve -becslő módszereket is alkalmaztunk. Eredményeink azt mutatják, hogy a referenciaalapú értékelő metrikák a dokumentum szintjén tudják követni a humán elemzéssel is

azonosított minőségjavulást, a minőségbecslő modell azonban nem. Ez annak tudható be, hogy az általunk alkalmazott minőségbecslő modell tanítóanyaga, a HuQ Korpusz nem tartalmaz neurális fordítómotorokkal készült fordításokat.

Az előzetes kutatás eredményei világosan megmutatják a szövegváltozatok minőségének javulását a minőségbiztosítási eljárásoknak köszönhetően: a hibák súlyozott értéke folyamatos csökkenést mutat az utószerkesztés és a lektorálás eredményeképpen. A szövegváltozatok minősége közötti különbség a lektorált szövegek esetében a legalacsonyabb; a kívánt szövegminőség az utószerkesztés és a lektorálás együttes eredményeként jött létre. Ebből pedig azt a következtetést vonhatjuk le, hogy szükség van az utószerkesztett szövegek lektorálására.

A jelen pilotkutatás csak az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatósága (DGT) által fejlesztett eTranslation neurális gépi fordítórendszer vizsgálatára fókuszált, a különböző szövegváltozatok minőségi javulását elemelve. A jövőben érdemes lehet más, általános és doménspecifikus fordítómotorok, valamint a generatív mesterséges intelligencián alapuló rendszerek bevonásával folytatni a kutatást. Azt is fontos megvizsgálni a későbbiekben, hogy a minőségértékelő metrikák képesek-e követni az egyes szövegek közötti, humán hibatipológiai elemzéssel azonosított minőségi különbségeket, valamint kimutatni az utószerkesztés és a lektorálás sajátosságait (Szlávik 2022). Emellett több fordított szöveg elemzésére van szükség, mivel a különböző általánosítható tendenciák megállapítása csupán nagyobb korpuszok elemzésével lehetséges. Ehhez a DGT által biztosított további gépileg előfordított szövegeket tervezzük megvizsgálni a jövőben.

Irodalom

- Ábrányi Henrietta (2015). Fordítási környezetek. In Horváth Ildikó (szerk.), *Modern fordító és tolmács*. (147–160). Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Banerjee, S., Lavie, A. (2005). METEOR: An automatic metric for MT evaluation with improved correlation with human judgments. In: Goldstein, J., Lavie, A., Lin, C.Y., Voss, C. (Eds.), *Proceedings of the ACL Workshop on Intrinsic and Extrinsic Evaluation Measures for Machine Translation and/or Summarization* (65–72). Ann Arbor, Michigan: Association for Computational Linguistics. Letöltés: <https://aclanthology.org/W05-0909>
- Conneau, A., Khandelwal, K., Goyal, N., Chaudhary, V., Wenzek, G., Guzmán, F., Grave, E., Ott, M., Zettlemoyer, L., Stoyanov, V. (2020). Unsupervised Cross-lingual Representation Learning at Scale. In *Proceedings of the 58th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics* (8440–8451). doi: 10.18653/v1/2020.acl-main.747.
- Doddington, G. (2002). Automatic evaluation of machine translation quality using ngram co-occurrence statistics. In *Proceedings of the Second International Conference on Human Language Technology Research* (138–145). HLT '02, San Francisco: Morgan Kaufmann Publishers.
- Drugan, J., Strandvik, I., Vuorinen, E. (2018). Translation Quality, Quality Management and Agency: Principles and Practice in the European Union Institutions. In Moorkens, J., Castilho, S., Gaspari, F., Doherty, S. (Eds.), *Translation Quality Assessment. Machine Translation: Technologies and Applications*, Vol 1. Springer, Cham. doi: https://doi.org/10.1007/978-3-319-91241-7_3
- ELIS Survey (2024) *European Language Industry Survey*. Letöltés: <https://elis-survey.org/>
- Eszenyi Réka (2023). *Humán Fordító és gépi fordítás 8 leckében. Változások a 21. századi nyelvi közvetítő szerepében*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. doi: 10.21862/Transl.HuXMach.2023.8

- Eszenyi, R. Bednárová-Gibová, K., Robin, E.** (2023). Artificial intelligence, machine translation & cyborg translators: a clash of utopian and dystopian visions. *Orbis Linguarum*, 21(2), 103–112. doi: <https://doi.org/10.37708/ezs.swu.bg.v21i2.13>
- Falkedal, K., King, M.** (1990). Using test suites in evaluation of machine translation systems. In Falkedal, K., King, M. (Eds.), *COLING 1990 Volume 2: Papers presented to the 13th International Conference on Computational Linguistics*, Letöltés: <https://aclanthology.org/C90-2037>
- Freitag, M., Foster, G., Grangier, D., Ratnakar, V., Tan, Q., Macherey, W.** (2021). Experts, Errors, and Context: A Large-Scale Study of Human Evaluation for Machine Translation. In *Transactions of the Association for Computational Linguistics*, 9, 1460–1474. doi: https://doi.org/10.1162/tacl_a_00437
- Geng, X., Zhang, Y., Huang, S., Tao, S., Yang, H., Chen, J.** (2022). NJUNLP’s participation for the WMT2022 quality estimation shared task. In Barrault, L., Bojar, O., Bougares, F., Chatterjee, R., Costa-jussà, M.R., Federmann, C., Fishel, M., Fraser, A., Freitag, M., Graham, Y., Grundkiewicz, R., Guzman, P., Haddow, B., Huck, M., Kocmi, T., Koehn, P., Martins, A., Morishita, M., Monz, C., Nagata, M., Nakazawa, T., Negri, M., Nével, A., Neves, M., Popel, M., Turchi, M., Yepes, A. J., Zampieri, M. (Eds.), *Proceedings of the Seventh Conference on Machine Translation (WMT)*. (615–620). Abu Dhabi, United Arab Emirates: Association for Computational Linguistics.
- Goyal, N., Du, J., Ott, M., Anantharaman, G., Conneau, A.** (2021). Larger-scale transformers for multilingual masked language modeling. In Bansal, T., Calixto, I., Camburu, O.M., Kassner, N., Rogers, A., Saphra, N., Schwartz, V., Vulić, I. (Eds.), *Proceedings of the 6th Workshop on Representation Learning for NLP (Repl4NLP-2021)* (29–33). Bangkok: Association for Computational Linguistics. Letöltés: <https://aclanthology.org/2021.repl4nlp-1.4>
- Guerreiro, N. M., Rei, R., van Stigt, D., Coheur, L., Colombo, P., Martins, A.F.T.** (2023). *xcomet: Transparent machine translation evaluation through finegrained error detection*. doi: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2310.10482>
- Han A. L. F., Wong D. F., Chao, L. S.** (2012). LEPOR: A robust evaluation metric for machine translation with augmented factors. In *Proceedings of COLING 2012* (441–450). Mumbai, India: The COLING 2012 Organizing Committee. 441–450.
- Heo, D., Jung, B., Lee, J.H., Lee, W.** (2021). Quality estimation using dual encoders with transfer learning. In Barrault, L., Bojar, O., Bougares, F., Chatterjee, R., Costa-jussa, M. R., Federmann, C., Fishel, M., Fraser, A., Freitag, M., Graham, Y., Grundkiewicz, R., Guzman, P., Haddow, B., Huck, M., Yepes, A. J., Koehn, P., Kocmi, T., Martins, A., Morishita, M., Monz, C. (Eds.), *Proceedings of the Sixth Conference on Machine Translation* (920–927). Online: Association for Computational Linguistics. doi: 10.1162/tacl_a_00437
- Humphreys, L., Jäschke, M., Balkan, L., Way, A., Meyer, S.** (1991). *Operational evaluation of MT, draft research proposal*. Working papers in language processing 22, University of Essex.
- Isozaki, H., Hirao, T., Duh, K., Sudoh, K., Tsukada, H.** (2010). Automatic evaluation of translation quality for distant language pairs. In Li, H., Màrquez, L. (Eds.), *Proceedings of the 2010 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing* (944–952). Cambridge, MA, USA: Association for Computational Linguistics, Letöltés: <https://aclanthology.org/D10-1092>
- Jiménez-Crespo, M. A.** (2020). The “technological turn” in translation studies. Are we there yet? A transversal cross-disciplinary approach. *Translation Spaces*, 9, 314–341. doi: <https://doi.org/10.1075/ts.19012.jim>
- Laki László János** (2015). *Statistikai gépi fordítás módszerének alkalmazása egy- és többnyelvű nyelvtechnológiai problémák hatékony megoldására*. Doktori értekezés, Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem.
- Lim, S., Kim, H., Kim, H.** (2021). Papago’s submission for the WMT21 quality estimation shared task. In Barrault, L., Bojar, O., Bougares, F., Chatterjee, R., Costa-jussa, M. R., Federmann, C., Fishel, M., Fraser, A., Freitag, M., Graham, Y., Grundkiewicz, R., Guzman, P., Haddow, B., Huck, M., Yepes, A. J., Koehn, P., Kocmi, T., Martins, A., Morishita, M., Monz, C. (Eds.), *Proceedings of the Sixth Conference on Machine Translation* (935–940). Online: Association for Computational Linguistics. Letöltés: <https://aclanthology.org/2021.wmt-1.98>

- Lin, C.-Y.** (2004). ROUGE: A package for automatic evaluation of summaries. In Lin, C.-Y. (Ed.), *Text Summarization Branches Out* (74–81). Barcelona, Spain Association for Computational Linguistics. Letöltés: <https://aclanthology.org/W04-1013>
- Lommel, A.** (2018). Metrics for Translation Quality Assessment: A Case for Standardising Error Typologies. In Moorkens, J., Castilho, S., Gaspari, F., Doherty, S. (Eds.), *Translation Quality Assessment. Machine Translation: Technologies and Applications*, Vol 1. (109–127). Springer, Cham. doi: https://doi.org/10.1007/978-3-319-91241-7_6
- Mosqueira-Rey, E., Hernández-Pereira, E., Alonso-Ríos, D.** (2023). Human-in-the-loop machine learning: a state of the art. *Artif Intell Rev*, 56, 3005–3054. doi: <https://doi.org/10.1007/s10462-022-10246-w>
- Papineni, K., Roukos, S., Ward, T., Zhu, W. J.** (2002). Bleu: A method for automatic evaluation of machine translation. In *Proceedings of the 40th Annual Meeting on Association for Computational Linguistics* (311–318). Stroudsburg, PA, USA: ACL '02, Association for Computational Linguistics. Letöltés: <http://dx.doi.org/10.3115/1073083.1073135>
- Popović, M.** (2015). chrF: character n-gram F-score for automatic MT evaluation. In Bojar, O., Chatterjee, R., Federmann, C., Haddow, B., Hokamp, C., Huck, M., Logacheva, V., Pecina, P. (Eds.), *Proceedings of the Tenth Workshop on Statistical Machine Translation* (392–395). Lisbon, Portugal: Association for Computational Linguistics, Letöltés: <https://aclanthology.org/W15-3049>
- Popović, M.** (2018). Error Classification and Analysis for Machine Translation Quality Assessment. In Castilho, S., Doherty, S., Gaspari, F., Moorkens, J. (Eds.), *Translation Quality Assessment. Machine Translation: Technologies and Applications*, Vol 1. (1–30). Springer, Cham. doi: 10.1007/978-3-319-91241-7_7
- Post, M.** (2018). A call for clarity in reporting BLEU scores. In Bojar, O., Chatterjee, R., Federmann, C., Fishel, M., Graham, Y., Haddow, B., Huck, M., Yepes, A. J., Koehn, P., Monz, C., Negri, M., Névél, A., Neves, M., Post, M., Specia, L., Turchi, M., Verspoor, K. (Eds.), *Proceedings of the Third Conference on Machine Translation: Research Papers* (186–191). Belgium, Brussels: Association for Computational Linguistics. Letöltés: <https://www.aclweb.org/anthology/W18-6319>
- Rei, R., Guerreiro, N. M., Pombal, J., van Stigt, D., Treviso, M., Coheur, L., de Souza, J. G. C., Martins, A.F.T.** (2023). *Scaling up cometkiwi: Unbabel-ist 2023 submission for the quality estimation shared task*. In *Proceedings of the Eighth Conference on Machine Translation* (841–848). Singapore. Association for Computational Linguistics. doi: 10.18653/v1/2023.wmt-1.73
- Rei, R., Treviso, M., Guerreiro, N.M., Zerva, C., Farinha, A. C., Maroti, C., de Souza, J.G., Glushkova, T., Alves, D., Coheur, L., Lavie, A., Martins, A.F.T.,** (2022). CometKiwi: IST-unbabel submission for the quality estimation shared task. In Barrault, L., Bojar, O., Bougares, F., Chatterjee, R., Costa-jussà, M.R., Federmann, C., Fishel, M., Fraser, A., Freitag, M., Graham, Y., Grundkiewicz, R., Guzman, P., Haddow, B., Huck, M., Kocmi, T., Koehn, P., Martins, A., Morishita, M., Monz, C., Nagata, M., Nakazawa, T., Negri, M., Névél, A., Neves, M., Popel, M., Turchi, M., Yepes, A. J., Zampieri, M. (Eds.), *Proceedings of the Seventh Conference on Machine Translation (WMT)* (634–645). Abu Dhabi: Association for Computational Linguistics.
- Robin Edina, Eszenyi Réka, Kóbor Márta, Seidl-Pécs Olívia** (2023). Human in the Translation Loop: az ELTE FTT és a DGT kutatási projektje. Elhangzott: TransELTE 2023. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem. (2023. március 2.)
- Snover, M., Dorr, B., , Schwartz, R., Makhoul, J., Micciulla, L.** (2006). A study of translation edit rate with targeted human annotation. In Dorr, B., Makhoul, J., Micciulla, L., Schwartz, R., Snover, M. (Eds.), *Proceedings of the 7th Conference of the Association for Machine Translation in the Americas: Technical Papers* (223–231). Cambridge, Massachusetts, USA: Association for Machine Translation in the Americas, Letöltés: <https://aclanthology.org/2006.amta-papers.25>
- Specia, L., Shah, K., de Souza, J. G., Cohn, T.** (2013). QuEst – a translation quality estimation framework. In Butt, M., Hussain, S. (Eds.), *Proceedings of the 51st Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics: System Demonstrations* (79–84). Sofia, Bulgaria: Association for Computational Linguistics. Letöltés: <https://aclanthology.org/P13-4014>
- Szlávik Szilárd.** (2022). A gépi fordításhoz kötődő alapvető terminusok, definíciók és a közöttük lévő ellentmondások. *Fordítástudomány*, 24(1), 87–103.

- 151

CSIBORNÉ HORVÁTH ANDREA

ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Fordítástudományi Doktori Program

E-mail: csibornehorvathandrea@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0002-0831-6213>

Csiborné Horváth Andrea: Szakfordító hallgatók és hivatásos fordítók kompetenciájának mérhető különbségei az explicitáció és az implicitáció tükrében

Measurable differences in the competences of translator trainees and professional translators in the light of explicitation and implicitation

Alkalmazott Nyelvtudomány, Különszám, 2024/3. szám, 152–167.

doi:<http://dx.doi.org/10.18460/ANY.K.2024.3.009>

Szakfordító hallgatók és hivatásos fordítók kompetenciájának mérhető különbségei az explicitáció és az implicitáció tükrében

Measurable differences in the competences of translator trainees and professional translators in the light of explicitation and implicitation

The aim of this paper is to present the results of a pilot study carried out for my dissertation research. According to my hypothesis, students' translation competence develops during the translation training, and this development can be demonstrated using scientific methods and is evident in the quality of translated texts, not only in terms of the number of errors, but also in terms of transfer operations involving explicitation and implicitation. This idea poses the two main questions of this study, namely what kind of differences can be detected between the translation competence of first-year and second-year translation students and professional translators, and whether the chosen research methods can shed light on them. To answer these questions, I conducted a mixed-methods pilot study. First, the translations of the participants were corrected and evaluated according to the error typology used for the evaluation of translations at the national accreditation exams of Eötvös Loránd University. Then explicating and implicating operations were examined quantitatively and qualitatively. The results show that there is a significant difference in the number and types of errors between the translations of first-year and second-year students and professional translators. The data also clearly showed that the quality of student translations improves with the development of competence, as the translations of second-year students contained far fewer serious errors than the work of first-year students. Based on the results of the analysis of translated texts made using computer-assisted translation software (CAT tool), the segmented translation environment of the CAT tool used may have affected the translated texts examined, which show differences in the field of translation universals compared to translations made without CAT tools – this raises validity concerns, so the CAT tool variable needs to be controlled for in future research. In summary of the results of this pilot study, although I encountered obstacles at several points during the investigation, it is worth further investigating the development of translation competence using transfer operations and in the context of translation universals. If we look at the quantified macro level of the translation quality of the texts examined, we can detect differences between the three groups examined even in such a small sample. However, due to the sampling method and the small sample size, it cannot be ruled out that the different results between the groups were not (solely) caused by differences in translation competence but were induced by the biased sample used for this study. For this reason, it may be worthwhile repeating the research. Furthermore, it is crucial for the future to conduct the analyses on a larger sample, and to examine the effect of using CAT tools in a separate study, also on a larger sample, if possible. Due to the shortcomings of this pilot study, generalizable conclusions cannot be drawn, but the empirical study has outlined new ideas and directions for further research.

Keywords: translator and translation competence, translation universals, explicitation, implicitation, computer-assisted translation

1. Bevezetés

A jelen tanulmány a disszertációs kutatásomhoz végzett próbakutatás eredményeit mutatja be. A kutatás fő kérdése: milyen eltérések mutatkoznak az első- és másodéves fordítóhallgatók és hivatásos fordítók fordítási kompetenciája között, és vajon a választott módszerekkel fény deríthető-e rájuk. Feltételezésem szerint a fordítóképzés során a hallgatók fordítási kompetenciája fejlődik, és ez a fejlődés tudományos módszerekkel kimutatható, a fordított szövegek minőségén tetten érhető, nem csupán a hibák számát tekintve, hanem az explicitációval és implicitációval járó műveletek tükrében is.

Az explicitáció és az implicitáció fogalma Vinay és Darbelnet (1958) nevéhez köthető a fordítástudományban; az előbbi alatt olyan műveletet értünk, amelynek eredményeként a fordító a forrásnyelvi szövegben impliciten (rejtetten) jelen lévő információt explicitté (láthatóvá) teszi a fordításban, míg az utóbbi olyan átváltási műveletet jelöl, amelynek során a fordító a forrásnyelvben expliciten megjelenő információt a fordításban impliciten fogalmazza meg. A fordítási kompetencia összefügg a fordító által használt explicitációs és implicitációs műveletekkel (lásd pl. Makkos & Robin, 2012), így érdemes e két művelet vonatkozásában vizsgálni.

A fordítói kompetencia szakirodalma számos kompetenciafelfogást kínál, amelyek azonban kivétel nélkül megegyeznek abban, hogy több alkompetencia birtokosaként jelenítik meg a professzionális fordítót. A fordítói kompetencia mérhetősége érdekében érdemes tehát ezen alkompetenciák szerint vizsgálni. Ehhez az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatósága klasszikus EMT-modelljét (2022) veszem alapul, amely szerint a kompetens fordító nyelvi és kulturális, fordítási, technológiai, személyes és interperszonális kompetenciával, valamint szolgáltatásnyújtási alkompetenciával rendelkezik. A felsoroltak közül a jelen próbakutatás elsősorban a nyelvi és a fordítási dimenzió vizsgálatára terjed ki.

A fordítóképzésben a kompetencia mérésének talán legelterjedtebb módja a fordítások hibatipológia használatával történő értékelése (lásd Klaudy, 2005), továbbá a fordítástudományban elterjedt a fordítási univerzálék vizsgálata is (lásd Klaudy, 2001; Pym, 2008; Makkos & Robin, 2012). Pilotkutatásomban e két fő csapásvonal mentén vizsgálom a fordítási kompetencia változását a képzés során.

2. Kutatási előzmények

A pilotkutatás és a tervezett disszertáció tudományos előzményei a fordítói kompetencia vizsgálatához és a fordítási univerzálék témaköréhez, valamint azok összefüggéseikhez kapcsolódnak. Az első ilyen Klaudy (1996) azon megállapítása, amely szerint a kezdő fordítók félnek az információvesztéstől, így gyakrabban alkalmazzák az explicitációt az implicitáció helyett. Pym (2008) is hasonlóan érvel: a fordítók kockázatkerülésre törekednek (egyértelműen fogalmaznak és normalizálnak a feldolgozhatóság érdekében), miközben csaknem babonásan igyekeznek megfelelni a befogadók elvárásainak (Robin, 2015). Makkos és Robin (2012) kutatásukban Blum-Kulka (1986) és Klaudy (2001) hipotézisét vizsgálják a fordítói kompetencia függvényében, nyelvtanulók, hallgatók és végzett fordítók

fordításait elemezve. Azt állapítják meg, hogy a fordítói kompetencia fejlődésével arányosan nő az explicitációs és implicitációs művelet száma a fordításban. Az elvégzett művelet száma mellett a kompetencia az elvégzett művelet típusát és minőségét is befolyásolja. Heltai (2019) tanulmányában arról ír, hogy a fordítói kompetencia része a forrásnyelv és a forrásnyelvi szöveg hatásának való ellenállás képessége, a fordításnyelv elkerülése és a monitor hatékony használata. Heltai szerint ezek a képességek különböztetik meg a professzionális fordítót a kezdőtől, és mind összefüggésbe hozhatók a fordítási univerzálékkal.

A jelen próbakutatás további előzményei a fordítástechnológia témaköréhez kapcsolódnak. Pym (2011) megállapítja, hogy a fordítástámogató eszközök speciális szerkesztőfelülete egyaránt hatással van a forrásnyelvi befogadásra és a célnyelvi produkcióra – következésképp a kettő között végbemenő transzferre is. A CAT-eszközök ugyan manapság szinte megkerülhetetlenek a fordítópiacon, megítélésük korántsem egységes a fordítástudományban. Néhány kutatás a CAT mondatszint alatti előnyeire hívja fel a figyelmet, míg mások a CAT-használat veszélyeit hangsúlyozzák. Ábrányi (2016) doktori disszertációjában azt vizsgálja, hogy a fordítástámogató szoftver milyen hatással van a fordítás minőségére. Kutatásában memoQ szoftverrel és szoftver nélkül fordított szövegeket hasonlít össze, és arra a következtetésre jut, hogy a CAT-es környezet több szempontból pozitív hatással lehet a fordításra: a terminológiai adatbázis használata javítja a célnyelvi szakszöveg terminológiai konzisztenciáját, a fordítómemória használata elősegíti a mondatszintű következetességet, a konkordancia funkció pedig erősíti a szöveg szószintű konzisztenciáját. A CAT-használat veszélyeire ugyanakkor számos kutató (például Pym, 2011; Ugrin, 2018) felhívja a figyelmet. E veszélyek közé tartozik többek között, amikor a fordító a forrásnyelv jellegzetességeit átülteti a célnyelvbe – ezt a jelenséget interferenciának (Toury, 1995) nevezi a fordítástudomány. További veszélyt jelent, hogy a memóriatalálatokat a fordítók gyakran kritikus gondolkodás nélkül elfogadják, továbbá a fordítómemóriában talált szegmensek összeillesztése negatívan befolyásolhatja a szövegkohéziót. A szöveget mondatsegmensekre bontó CAT-eszközök megjelenése óta tehát újabb kihívásokkal kell szembenéznie a professzionális fordítónak. Pym (2011) szerint a mondataalapú fordítási környezetben megváltozik a fordítói olvasás, éppen ezért rendkívül fontos, hogy a fordítók a forrásnyelvi szöveget importálás előtt és a célnyelvi szöveget exportálás után egyaránt ellenőrizzék és szerkesszék.

A fordítástechnológiával kapcsolatos tudatos szemléletmódot tehát integrálni kell a fordítóképzésbe (Ugrin, 2020). A CAT-szoftverekkel ismerkedő hallgatókat ösztönözni kell az önálló és rugalmas eszközhasználatra (Seidl-Péché, 2017; Ugrin, 2017), kihangsúlyozva annak fontosságát, amit Pym (2011) is kiemel: a CAT-eszköz használata hatással lehet a fordított szövegre, ezért a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveget egyaránt meg kell vizsgálni folyó szöveggként is, és szükség szerint szerkeszteni is szükséges. A fordítástámogató szoftveres környezetben készült hallgatói fordítások kevésbé tartják szem előtt a szövegszintet, szorosan ragaszkodnak a forrásnyelvi szöveg kohéziós mintázatához, továbbá kevésbé

jellemző rájuk a normalizáció és az explicitáció, mint a CAT nélkül készült hallgatói fordításokra – ez alapján pedig szükségesnek tűnik, hogy a technológiai alkompetencia fejlesztése kiterjedjen a fordítástámogató eszközökben születő tartalmak szövegtudatos kezelésére, ennek minél többretű gyakorlására, továbbá az oktatók folyamatos továbbképzésére.

3. A kutatás bemutatása

3.1. Kutatási kérdések

A fordítói kompetencia fejlődésével elvárható, sőt követelmény is a fordítások minőségének javulása, nem születtek azonban vizsgálatok arra nézve, hogyan mutatkozik meg ez a fejlődés a fordított szövegekben elforduló hibák számát és típusát tekintve. A jelen kutatás fő kérdése, milyen eltérések mutatkoznak az első- és másodéves hallgatók és a hivatásos fordítók fordítási kompetenciája között. Ennek megválaszolásához három alkérdést fogalmaztam meg:

1. Milyen eltérések mutatkoznak az elsőéves és a másodéves fordító szakos hallgatók, valamint a hivatásos szakfordítók fordításának minősége között a hibák számát és típusát tekintve?
2. Milyen mérhető különbségek vannak az első- és másodéves fordító szakos hallgatók, valamint a hivatásos szakfordítók explicitációs és implicitációs tendenciái között?
3. Milyen hatással van a fordított szövegre a CAT-eszköz használata?

3.2. A kutatás résztvevői és korpusza

A pilotkutatásban 5 elsőéves és 5 másodéves fordító és tolmács mesterszakos hallgató, valamint 5 hivatásos fordító vett részt. A kutatás korpuszát egy angol nyelvű rövid (kb. 2500 karakter hosszú), magyar labdarúgás témájú sajtószöveg magyar fordításai alkották. A szöveg kiválasztásakor elsődleges szempont volt, hogy megfelelően a képzésben fordított szövegek nehézségének, tartalmazzon kritikus fordítási pontokat (például terminusokat, kreatív megoldásokat igénylő részeket), ugyanakkor eléggé laza szerkezetű legyen, hogy megfelelő mozgástér birtokában a fordítók bátran végezzenek explicitációval és implicitációval járó műveleteket a szövegben (lásd Robin, 2018: 100). A felkért fordítók eldönthették, hogy szövegszerkesztőben vagy fordítástámogató szoftver segítségével készítik el a fordításukat; az utóbbi lehetőséggel két másodéves hallgató élt.

3.3. Kutatási módszerek

A pilotkutatás kevert módszertanú, kvantitatív és kvalitatív elemeket is ötvöző vizsgálatokból tevődik össze. A fordításokat első lépésben az alább ismertetett hibatipológia alapján kijavítottam, a hibákat kategorizáltam, majd az elvégzett explicitációs és implicitációs műveleteket vizsgáltam meg. Pilotkutatásról lévén szó, a szövegelemzés során kettős kódolást nem alkalmaztam; a megbízhatóságot

a hibatipológia kategóriáinak pontos meghatározásával igyekeztem biztosítani. Az alábbiakban e kutatási módszereket ismertetem.

3.3.1. Hibatipológia alapján történő elemzés

A fordítások kijavításához használt hibatipológia (Klaudy, 2005) öt fő hibatípust különít el. Megértési (M) hibának számít, amikor a fordító félrefordít, értelmetlen szószerinti fordítást végez, határozatlanságot mutat a munkája, szükségtelenül kihagy vagy hozzáfűz valamit a célnyelvi szöveghez, nem tartja meg a szöveg logikai sorrendjét, megváltoztatja az ok-okozati viszonyokat és így tovább. A nyelvtani (NY) hibák közé soroljuk többek között az alapvető ragozási, szórendi, mondszerkesztési hibákat. Terminológiai (T) hibát akkor követ el a fordító, amikor a szakszövegek fordításánál feltűnő a szakszavak ismeretének hiánya. Helyesírási (H) hibának számítanak a helyesírási és központoszási hibák. Végül a nyelvhasználati (US) hibák közé tartozik a műveletlen, iskolázatlan fogalmazás, valamint az írásbeli kommunikációban szerzett gyakorlat egyértelmű hiánya. A hibatípusokon belül a tipológia kis és nagy hibákat is megkülönböztet. Nagy hibának számít a megértési hiba (pl. félrefordítás, értelmetlen tükörfordítás), a durva nyelvtani hiba (pl. alapvető ragozási hibák), a terminológiai hiba, a súlyos helyesírási és központoszási hiba, valamint a műveletlen nyelvhasználat, míg kis hibának minősül a szószintű megformálási hiba, a nem értelemzavaró nyelvtani hiba, továbbá a mondat értelmét nem megváltoztató, egyszeri helyesírási vagy központoszási hiba.

A hibatipológia alapján végzett vizsgálat az első kutatási alkérdésre keresi a választ; az elemzésből kiderül, hogy a hibák számát és típusát tekintve jelentős különbség van-e a vizsgált csoportok között, továbbá hogy a fordítás minősége hogyan javul a kompetencia fejlődésével. A fordításokat először kijavítottam az országos szakfordítói vizsgán is használt hibatipológia szerint osztályozva az azonosított hibákat. Második lépésben táblázatot készítettem a hibákról vizsgált csoportok (elsőéves mesterszakos hallgatók – MA1, másodéves mesterszakos hallgatók – MA2 és hivatásos fordítók – PRO) és hibatípusok szerinti bontásban, majd megfigyeltem, mely hibatípusok esetében figyelhetők meg a legnagyobb különbségek a vizsgált csoportok között.

3.3.2. Explicitáció és implicitáció alapján történő elemzés

A fordítások hibatipológia szerinti értékelése után az explicitációs és implicitációs lexikai műveleteket vizsgáltam meg. Különösen az érdekelt, hogy azok száma hogyan alakul a kompetencia fejlődésével, és hogy a különbségek a szöveg mely részein figyelhetők meg. A vizsgálat eredményei a második és a harmadik kutatási alkérdésre adnak választ; megmutatják, hogy a kompetencia fejlődésével nő-e az elvégzett műveletek száma, valamint hogy a CAT-eszközök használata hatással van-e a fordított szövegre az elvégzett műveletek tekintetében.

4. A kutatás eredményei

4.1. Hibatipológia alapján történő elemzés

A kapott eredmények alapján több olyan különbségre is fény derült, amelyek érdemesek a további vizsgálatra (lásd 1. táblázat). Egyrészt szembevető eltérések mutatkoznak a hibák makroszintjén, vagyis az összes hiba száma terén: míg az elsőévesek fordítása összesen 98 hibát tartalmazott, addig a másodéveseké 81-et, a hivatásos fordítóké pedig 31-et. Ha pedig egy szinttel lejjebb vizsgáljuk meg a kérdést, több hibatípusnál jelentős eltérések figyelhetünk meg. Ilyen például a nagy nyelvtani hiba; az MA1-es évfolyamban 7 ilyen hibát találunk, az MA2-es évfolyamban 4-et, míg a hivatásos fordítóknál 1-et. A nagy nyelvtani hibáknál azonban még jelentősebb különbség látszik a megértési hibák kategóriájában. Az elsőéves fordítójelöltek összesen 38 megértési hibát követtek el, a második évfolyam képviselői 24-et, míg a hivatásos fordítók sokkal kevesebbet, csupán 7-et. A kis megértési hibák terén is szakadék húzódik a hallgatók és a hivatásosok között: míg az előbbi csoport mindkét alkategóriájában a kis hibák száma meghaladta a 20-at, addig az utóbbinál megint csak elenyésző (9) ez a szám.

1. táblázat. A hibatipológia alapján történő elemzés eredményei

Fordítók		Hibatípusok										Hibák Σ
		nagy					kis					
		M	NY	T	H	US	m	ny	t	h	us	
MA1	I	13	2	1	1	0	8	1	0	2	3	98
	2	8	1	1	1	0	2	1	0	1	3	
	3	7	1	1	0	0	3	2	0	4	0	
	4	6	2	0	1	0	6	1	0	1	0	
	5	4	1	2	0	0	3	0	0	3	1	
	Σ	38	7	5	3	0	22	5	0	11	7	
	μ	7,6	1,4	1	0,6	0	4,4	1	0	2,2	1,4	
MA2	I	5	0	1	1	0	4	2	0	2	1	81
	2	4	0	1	0	0	5	0	0	1	1	
	3	4	1	1	0	0	5	1	0	2	0	
	4	4	2	1	0	0	3	3	0	1	1	
	5	7	1	1	1	0	4	3	0	3	4	
	Σ	24	4	5	2	0	21	9	0	9	7	
	μ	4,8	0,8	1	0,4	0	4,2	1,8	0	1,8	1,4	
PRO	I	1	1	1	0	0	3	1	0	0	1	32
	2	2	0	2	0	0	1	1	0	1	0	
	3	1	0	0	0	0	1	1	0	1	1	
	4	1	0	0	0	0	2	1	0	1	0	
	5	2	0	1	0	0	2	0	0	2	0	
	Σ	7	1	4	0	0	9	4	0	5	2	
	μ	1,4	0,2	0,8	0	0	1,8	0,8	0	1	0,4	

A megértési hibák nem feltétlenül csak a látványos számszerűségek kapcsán érdekesek. Mivel a nagy megértési hiba a leggyakrabban előforduló hibatípus a vizsgált fordításokban, érdemes e hibák okaira is fényt deríteni. Ha összevetjük a hallgatók megértési hibáit a hivatásos fordítókéval, azt találjuk, hogy igencsak eltérő szinteken jelentkeznek az e fajta hibatípusok. A legfontosabb megállapítás ezzel kapcsolatban: a hallgatók nagy megértési hibáinak nyelvi szintek szerinti variabilitása sokkal nagyobb, mint a hivatásos fordítóké, tehát míg a hallgatók fordításában egyaránt találunk szószintű és mondatszintű nagy megértési hibákat, a hivatásosoknál a nagy megértési hiba jellemzően mondatszinten, idiomatikus kifejezések fordításakor jelentkezik. A szövegből vett példákat alább elemzem.

Az első nagy megértési hiba tipikusan a *borderline-irrational calm* kifejezés fordításakor fordult elő. A helytelen hallgatói megoldások között megtalálható többek között a **borderline-irracionalis nyugalom* és a **borderline-jellegű, irracionalis nyugalom* fordítás, amelyek nemcsak az eredeti szöveghez túlzóan ragaszkodó kifejezések, de súlyos félrefordításnak is számítanak, hiszen a magyar nyelvben a *borderline* kifejezés főként a pszichológiában, egy mentális betegség (*borderline személyiségzavar*) megnevezésére használatos. Felmerülhet a kérdés: a fordítók mely ponton választották a hibás megoldást? Vajon valóban megértési hibáról van szó? Mivel a lektor nem láthat bele a fordító fejébe, az ismertetett hibatipológia alapján megértési hibaként kategorizálja a megoldást. Ugyanakkor az is elképzelhető, hogy a megértés fázisán túl döntött a fordító egy adott választás mellett, tehát nem dekódolási, hanem transzkódolási hibáról van inkább szó (lásd Klaudy, 1997). A hallgatók tantermi visszajelzése alapján az mondható el, hogy a fenti kifejezés lefordítása mindenkinek nehézséget okozott, de e nehézséget az esetek csak egy részében okozta a megértés – előfordult olyan is, hogy a kezdő fordítók értették a forrásnyelvi szöveget, de nem tudták átültetni a célnyelvre, ezért a forrásnyelvi kifejezés megtartása mellett döntöttek.

További problémaként fordult elő a hallgatóknál, hogy a forrásnyelvi szövegtől elrugaszkodni nem tudó tükörfordításaikkal félrevitték a jelentést, megértési hibát eredményezve. A *reactionary, often tabloid-driven mood swings* kifejezésből így lett **reakciós hangulatkeltés* a hallgatói fordításokban. A *reakciós* kifejezéssel szintén az a gond, hogy jellemzően más kontextusban fordul elő; e szó kapcsán ugyanis a magyar olvasónak először egy, a történelmi kontextusban értelmezendő terminus jut eszébe, amelyre a szöveg írója valószínűleg nem szándékozott utalni. A *reakciós* célnyelvi megoldást választók nem értették az eredeti szövegrészletet (és a kontextusba nem illő magyar terminust sem ismerték), ezért a problémát áthidalni igyekezve próbálták átültetni az angol kifejezést a fordított szövegre. Ahogy már említettem, a hallgatókkal szemben a hivatásos fordítók szövegeiben a nagy megértési hibák többnyire szószint felett, idiomatikus kifejezések fordítása során jelentkeztek. Az alábbiakban erre látható két példa:

1. példa

Angol eredeti:

But ultimately no more than a wrinkle in the time-fabric, a minor inconvenience before normal service would inevitably be resumed.

Fordítások:

1. *De végül csak egy ránc az idő szövetén, egy kisebb kellemetlenség, **mielőtt a normális szolgáltatás elkerülhetetlenül újraindul.**
2. De végső soron ez csak egy apró meghibásodás a gépezetben, egy kis kellemetlenség, mielőtt **minden visszazökken a rendes kerékvágásba.**

2. példa

Angol eredeti:

Joachim Löw's rusting machine sleepwalked to consecutive meek exits.

Fordítások:

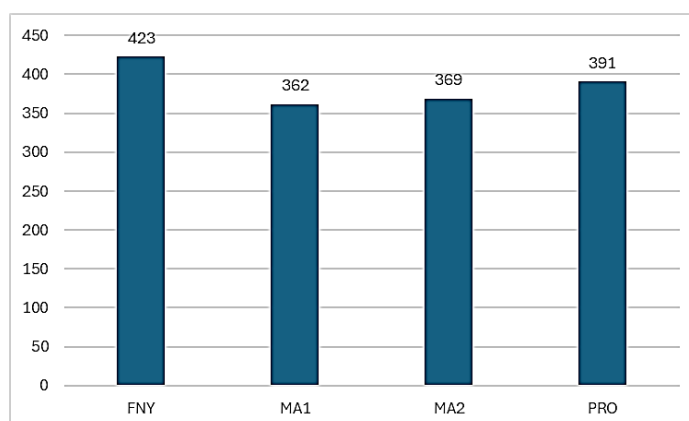
1. *Joachim Löw rozsdásodó gépezete **egymás után sétált le a pályáról, mint holmi alvajárók.**
2. Joachim Löw rozsdásodó gépezete **egymást követően felmondta a szolgálatot.**

Az első példában a *normal service* nem szó szerint értendő kifejezés volt, nem valamiféle szolgáltatás újraindulására utal, hanem sokkal inkább arra az esetre, amikor minden újra a megszokott módon működik, így itt a *minden visszazökken a rendes kerékvágásba* bizonyul a megfelelő megoldásnak. Hasonlóképpen az első példához, a kiemelt rész a 2. példában sem szó szerint fordítandó, hiszen a mondat nem alvajárásról szól, hanem arról, hogy a Löw-féle munkamorál egyre kevésbé volt működőképes.

4.2. Explicitáció és implicitáció alapján történő elemzés

Az explicitációs és implicitációs műveletek azonosításával és összehasonlításával többféle nézőpontból lehet és érdemes vizsgálni a fordított szövegeket.

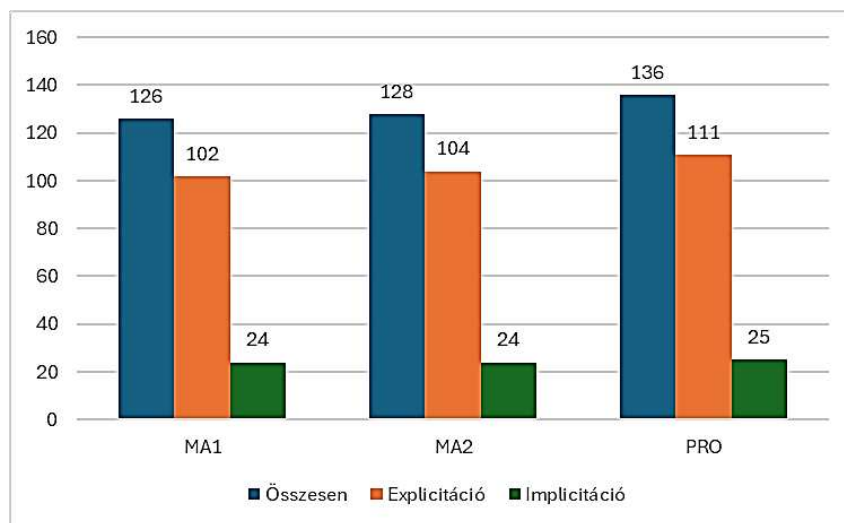
1. ábra. Szavak száma

Az 1. ábra adatai alapján látható, hogy a szavak átlagos száma a forrásnyelvi szövegben a legmagasabb (FNY: 423), ez az angol és a magyar nyelv strukturális különbségeire vezethető vissza. Érdekes megfigyelni azonban, hogy a fordítói tapasztalat növekedésével egyre inkább nő a célnyelvi szövegek szavainak száma. A grafikon is egyértelműen mutatja, hogy a szövegek közül a hivatásos fordítók fordítása tartalmazza a legtöbb szót (PRO: 391), és a másodéves fordítószerkesztők fordításai hosszabbak (MA2: 369), vélhetőleg több műveletet végeznek és többet explicitálnak mint az elsőévesek (MA1: 362).

Ezt mutatja a 2. ábrán a fordítás során elvégzett explicitációs és implicitációs műveletek száma is: a kompetencia növekedésével egyre több műveletet hajtanak végre a fordítók. Ha csak az explicitációs adatokat nézzük, azt láthatjuk, hogy a hivatásos fordítók végezték a legtöbb ilyen műveletet, a másodévesek sokkal kevesebbet, és az elsőévesek a legkevesebbet. Ha az implicitációs műveleteket is számításba vesszük, az is megfigyelhető, hogy az összes elvégzett művelet terén látható növekedés az explicitáció növekedésének köszönhető, az implicitációs tendencia viszonylag állandónak mutatkozik.

2. ábra. Explicitációs és implicitációs műveletek száma

A fenti eredmények egybevágnak Makkos és Robin (2012) korábban kapott kutatási eredményeivel, így arra engednek következtetni, hogy az explicitáció és implicitáció alapján végzett elemzés a kompetencia fejlődését mutatja.

4.2.1. A CAT-eszköz hatása a fordításra

Az előbbieket kapcsán ugyanakkor fontos leszögezni, hogy az ilyen kis mintán is látható különbség nem minden kétséget kizáróan közvetlenül a kompetenciával hozható összefüggésbe. Ellentétben az elsőévesek és a hivatásosok csoportjával, akik szövegszerkesztővel dolgoztak, a másodévesek közül ketten CAT-eszközzel fordították le a szöveget, ami hatással lehetett a fordító explicitációs tendenciáira. Nézzünk erre egy szemléletes példát.

3. példa

Angol eredeti:

*If Hansi Flick **was perturbed**, he was doing a fairly good job of hiding **it**.*

Fordítások:

CAT-tel készített fordítások:

1. Ha Hansi Flick feldúlt volt, akkor **azt** meglehetősen jól titkolta.
2. Ha Hansi Flicket feldúlták **az események**, akkor nagyon jól kendőzte **érzéseit**.
3. Ha Hansi Flick feldúlt volt, jól leplezte **feldúltságát**.

CAT nélkül készített fordítások:

4. Ha Hansi Flick zaklatott volt, Ø egész jól el tudta titkolni.
5. Ha Hansi Flick nyugtalan volt, Ø elég jól elrejtette.
6. Ha Hansi Flick (**Hans-Dieter Flick**), a német csapat edzője feldúlt volt, akkor **azt** meglehetősen jól titkolta.

Ahogy a példákból is látszik, a szegmentált szoftveres környezetben készült fordításokban több explicitáció figyelhető meg, mint a fordítástámogató CAT-eszköz nélkül készített fordításokban. A *was perturbed* kifejezés fordítása kapcsán érdemes megfigyelni, hogy a melléknévi igeneves állítmányi szerkezetet egyetlen esetben sem fordították szenvedő szerkezetként, viszont a második megoldásban a fordító cselekvő mondszerkezetre váltáskor explicitációs műveletet végzett, amikor betoldotta az *események* szót. Ugyancsak érdekes, hogy a forrásnyelvi mondat második részében az anaforikus *it* mindegyik CAT-tel készült fordításban megjelenik, hol grammatikai funkciószóval (*azt*), hol lexikai elemmel (*érzéseit* és *feldúltságát* szóval kifejezve).

A CAT-szoftverek használatával kapcsolatos második megfigyelésem szintén a nyelvi interferencia témaköréhez kapcsolódik. A nyelvi interferencia jelenségét abban figyelhetjük meg, hogy a fordító a forrásnyelvi szöveg sajátosságait átülteti a célnyelvi szövegbe. E jelenség különböző szinteken mutatkozhat meg, például a nyelvtan, helyesírás, szóválasztás terén, ahogyan az alábbi 4. példában is látható.

4. példa

Angol eredeti:

*As he watched his side toil in their last home fixture before the **World Cup**, he simply paced down the sideline, hands in pockets, as if taking a stroll in a park.*

Fordítások:

1. Ahogy nézte csapatát küszködni a ***Világkupa** előtti utolsó hazai mérkőzésen, szinte úgy sétálgatott a partvonalon zsebre dugott kézzel, mintha csak egy parkban lenne.

2. Amint azt figyelte, hogy a csapata vánszorog a ***Világ Bajnokság** előtti utolsó hazai mérkőzésén, egyszerűen úgy sétált a partvonal mentén zsebre tett kézzel, mintha csak egy parkban andalogna.

3. Amint nézte, hogy csapata küszködik a **labdarúgó-világbajnokság** előtti utolsó hazai meccsén, egyszerűen csak zsebre tett kézzel lépkedett az oldalvonal mentén, mintha egy parkban sétálgatna.

Az első célnyelvi megoldás azért érdekes, mert szó szerinti fordítása az angol nyelvű terminusnak, és ez a kifejezés más sportok kontextusában (például síugrás) szokott megjelenni, a labdarúgás terén ugyanakkor nem használatos. A második megoldásban pedig az látható, ahogyan a fordító átültette a forrásnyelvi terminus írásmódját a célnyelvi megfelelőre. Az interferencia áldozatául eső magyar nyelvű fordítások fordítástámogató szoftverrel készültek. Érdekes lenne nagyobb mintán is megvizsgálni, vajon csupán véletlen egybeesés-e, hogy a másodévesek CAT-eszközzel készített fordításaiból kettőben megfigyelhető az interferencia (lásd 1. és 2. megoldás), míg az elsőéves hallgatók közül senki sem esett az interferencia csapdájába (lásd 3. megoldás).

4.2.2. Az optimális explicitáció terepe: terminológia

A fordításra kiadott sajtócikk nem kifejezetten szakszöveg, ugyanakkor tartalmaz olyan sporthoz fűződő szakkifejezéseket, amelyek lefordítása nehézséget okozhat a tapasztaltabb fordítók számára is. Ilyen az alábbiakban az 5. példában kiemelt két forrásnyelvi kifejezés is.

5. példa

Angol eredeti:

*The irony, perhaps, was that Germany were beaten by the one thing they do not possess, the one thing they have arguably never won a **major tournament** without: a seasoned **old-school No 9**.*

A pilotkutatásban vizsgált sajtószövegben – a német válogatottal és Hansi Flickkel összefüggésben – a *major tournaments* kifejezésen a Világbajnokság és az Európa-bajnokság értendő, ezért a *nagy tornák* a terminus pontos magyar fordítása. E megállapítás alapján minden vizsgált fordítói csoportban előfordultak pontatlanságok, ezek mennyiségét tekintve azonban különbség figyelhető meg a csoportok között. Az elsőévesek közül ketten találták meg a *tournament* magyar megfelelőjét, a másodévesek közül senki, míg a hivatásosok közül hárman. Ennél a példánál tehát különösen érdekes lenne nagyobb mintán is megnézni, milyen megoldások születnek a három csoportban. Ha tovább vizsgálódunk a hibaként jelölt megoldások terén, azt is megállapíthatjuk, hogy a pontatlanságon belül is differenciálhatók. A *verseny* szó a legpontatlanabb megoldás, ugyanis rendszerint nem használják futballesemények kapcsán.

2. táblázat. Példák a *tournament* terminus fordítására

	MA1	MA2	PRO
<i>major tournaments</i>	nagy tornák	*fontos megmérettetések	*nagy mérkőzések
	*rangosabb versenyek	*nagy versenyek	*nagyobb versenyek
	*legnagyobb megmérettetés	*fontos bajnokságok	főbb tornák
	minden fontos labdarúgótorna	*nagy megmérettetések	nagyobb tornák
	*nagyobb meccsek	*komoly versenyek	nagy tornák

Megjelentek azonban olyan megoldások is, amelyek alapvetően megfelelhetnek a szöveg regiszterének, és terminusok is – ilyen a *meccs* és a *mérkőzés*, valamint a *bajnokság*, mely utóbbi áll a legközelebb a megoldáshoz, mégsem fogadható el. A magyar *világbajnokság* és *Európa-bajnokság* terminusban ugyan szerepel a *bajnokság* szó, de ez félrevezető, mert valójában nem bajnokságokról van szó. A *bajnokság* terminus egyrészt a klubfocihoz kapcsolódik, vagyis azt jelenti, hogy minden csapat játszik mindenkivel oda-vissza, aki az adott bajnokságban van. Másrészt a bajnokságok – ellentétben a szűk idő alatt lezajló világbajnoksággal – általában egy év alatt zajlanak le, így az események hossza is jelentősen eltér.

A terminológia fordítási nehézségei kapcsán egy olyan angol kifejezésről is szeretnék szót ejteni, amelynek a magyarra fordítása kreativitást és a futballban járatlanoknak szintén utánajárást igényelt. A szövegben kiemelt *old-school Nr. 9* Szalai Ádámmra vonatkozik, és a 9-es szám a csatár posztjára utal. Ha megnézzük az alsó táblázatban összefoglalt fordításokat, azt látjuk, hogy ebben a példában is születtek jó, kevésbé jó és hibás megoldások is. Az elsőéves fordítójelöltek mind ragaszkodtak a forrásnyelvi megfelelőhöz (*9-es*), ketten explicitebb fogalmazást választottak (*mezszám*, *szám*). Ehhez képest a másodéves hallgatók mindegyike az eredetinél explicitebben fogalmazott: betoldás segítségével (*számú játékos*) egyértelműsítették a *Nr. 9* jelentését, egy hallgató a *középcsatár*, egy másik pedig az *öreg róka* megoldást választotta). A hivatásosok közül hárman ugyancsak explicitebb megoldásokat választottak (*szám*, *csatár*, *középcsatár*).

3. táblázat. Példák a Nr. 9 terminus fordítására

	MA1	MA2	PRO
old-school Nr. 9	*régimódi 9-es mezsám	jó öreg 9-es számú játékos	régimódi 9-es szám
	*(kihagyás) 9-es	bejáratott 9-es számú játékos	pályája végén járó csatár
	klasszikus 9-es	(kihagyás) középcsatár	old-school 9-es
	régi motoros 9-es	régi vágású 9-es számú játékos	bejáratott 9-es
	*jó öreg 9-es szám	9-es számú öreg róka	klasszikus középcsatár

4.2.3. A bátor implicitáció közege: olvasók háttérismerete

A magyar futball témájú sajtószöveg angolról magyarra fordításakor a fordítónak sokszor lehetősége nyílik implicitebben fogalmazni az olvasóközönség kulturális háttérismerete miatt, mint ahogyan az eredeti szöveg szerzője tette. Erre példa a *the veteran Hungarian Ádám Szalai* szerkezet is, amelynek a magyar fordításai árulkodhatnak a fordítók kompetenciájáról. Az eredeti szöveghez ezúttal is az MA1 évfolyam hallgatói ragaszkodtak leginkább: ebben a csoportban mindenhol expliciten megmarad az eredeti szövegrészlet, és egy hallgatónál az angol szórend is átkerült a magyar megoldásba. A másodéves hallgatók közül ketten már bátrabb fordítási megoldásokat választottak (a célnyelvi olvasóközönség háttérismeretét figyelembe véve mindketten kihagyták a *magyar* szót, és egyikük a *veterán* jelző helyett a *régi motoros* választotta.) A hivatásos fordítók közül ketten maradtak az eredeti szöveg explicitiségénél, egy fordító még betoldást is végzett (*játékos*), míg ketten kihagyták a magyar szövegben feleslegesnek ítélt információt (*magyar*). Ez a megfigyelés egybevág Klaudy (1996), valamint Makkos és Robin (2012) eredményeivel, miszerint az implicitációval járó műveletek tudatos alkalmazása a fordítási kompetencia fejlődésére utal (lásd még Robin, 2017).

4. táblázat. Példa az implicitációra

	MA1	MA2	PRO
the veteran Hungarian Adam Szalai	a magyar veterán, Szalai Ádám	a (kihagyás) veterán Szalai Ádám	a magyar veterán, Szalai Ádám
	Szalai Ádám, a magyar veterán	a magyar veterán, Szalai Ádám	a veterán magyar játékos , Szalai Ádám
	a magyar veterán Szalai Ádám	a (kihagyás) régi motoros Szalai Ádám	a magyar veterán, Szalai Ádám
	a veterán magyar, Szalai Ádám	a veterán magyar, Szalai Ádám	a (kihagyás) veterán Szalai Ádám
	a magyar veterán Szalai Ádám	a magyar veterán, Szalai Ádám	a (kihagyás) veterán Szalai (kihagyás)

5. Következtetések és összefoglalás

A jelen pilotkutatás elsődleges célja a disszertációs kutatáshoz megfogalmazott kérdések és használni tervezett módszerek tesztelése volt. A hibatipológia alapján történő szövegelemzés kimutatta, hogy a hibák száma és típusa tekintetében jelentős eltérés fedezhető fel az elsőévesek, a másodévesek és a hivatásos fordítók fordítása között. Az adatokból az is egyértelműen kiviláglott, hogy a hallgatói fordítások minősége javul a kompetencia fejlődésével, ugyanis a másodéves hallgatók fordításában sokkal kevesebb súlyos hiba szerepelt, mint az elsőéves hallgatók munkájában. A fordítástámogató szoftverekkel kapcsolatos vizsgálati eredmények alapján a CAT-eszközök szegmentált fordítási környezete hatással lehetett a vizsgált szövegekre, amelyek a fordítási univerzálék terén eltéréseket mutatnak a CAT nélkül készített fordításokhoz képest – ez validitási problémákat vet fel, így egy jövőbeli kutatás esetén kontrollálni szükséges ezt a változót.

A pilotkutatás eredményeinek összefoglalásaként azt mondható el, hogy bár a vizsgálódás során több ponton is akadályokba ütköztem, érdemes az átváltási műveletek segítségével és a fordítási univerzálék kontextusában tovább kutatni a fordítási kompetencia fejlődését. Ha a fordítások minőségének számszerűsített makroszintjét nézzük, már ilyen kis mintán is felfedezhetünk különbségeket a három vizsgált csoport között. A mintavételi eljárás és a kis elemszám miatt ugyanakkor nem kizárható annak az eshetősége sem, hogy a csoportok közötti eltérő eredményeket nem (csupán) a fordítási kompetencia különbségei okozták, hanem a torz minta indukálta. Emiatt érdemes lehet a kutatás megismétlése. Továbbá, a jövőre nézve kulcsfontosságú, hogy az elemzéseket nagyobb mintán végezzem el, illetve a CAT-eszközök hatását lehetőség szerint külön kutatásban, szintén nagyobb mintán vizsgáljam. A pilotkutatás fenn említett hiányosságai miatt általánosítható következtetések nem vonhatók le, ugyanakkor az empirikus vizsgálódás új kutatási elképzeléseket és irányokat vázolt fel.

Irodalom

- Ábrányi Henrietta (2016). *A fordítási környezet hatása a fordított szöveg minőségére*. Doktori disszertáció. Budapest: ELTE BTK.
- Blum-Kulka, S. (1986). Shifts of Cohesion and Coherence in Translation. In House, J. & Blum-Kulka, S. (eds), *Interlingual and Intercultural Communication. Discourse and Cognition in Translation and Second Language Acquisition* (17–35). Tübingen: Narr.
- EMT Expert Group. (2022). Competence Framework 2022. Letöltés: https://commission.europa.eu/system/files/2022-11/emt_competence_fw_2022_en.pdf
- Heltai Pál (2019). Van-e egységes fordítási kompetencia?. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények*, 14(2), 9–24.
- Klaudy Kinga (1996). Back Translation as a Tool for Detecting Explication Strategies in Translation. In Klaudy, K., Lambert, J. & Sohár, A. (eds) *Translation Studies in Hungary* (99–114). Budapest: Scholastica.
- Klaudy Kinga (1997). *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Harmadik, bővített kiadás. Budapest: Scholastica.
- Klaudy Kinga (2001). Az aszimmetria hipotézis. In Bartha Magdolna & Stephanides Éva (szerk.), *A nyelv szerepe az információs társadalomban. A X. MANYE Kongresszus előadásai* (371–379). Székesfehérvár: KJF.

- Klaudy Kinga** (2005). A fordítási hibák értékelése az életben, a képzésben és a vizsgán. *Fordítástudomány*, 7(1), 76–84.
- Makkos Anikó & Robin Edina** (2012). Fordítói műveletek a kompetencia függvényében. In Horváthné Molnár Katalin & Sciacovelli Antonio (szerk.), *Az alkalmazott nyelvészet regionális és globális szerepe: alkalmazott nyelvészeti kutatások az EU magyar elnökség évében. A MANYE kongresszusok előadásai* 8. (305–318). Budapest–Szombathely–Sopron: MANYE–NYME.
- Pym, A.** (2008). On Toury's laws of how translators translate. In Pym, A., Shlesinger, M. & Simeoni, D., *Beyond Descriptive Translation Studies. Investigations in homage to Gideon Toury* (311–328). Amsterdam: Benjamins.
- Pym, A.** (2011). What technology does to translating. *Translation & Interpreting*, 3(1), 1–9.
- Robin Edina** (2015). Nyelvi babona a fordításokban. In Benő Attila, Fazekas Emese & Zsemlyei Borbála (szerk.), *Többszempontú és kommunikáció Kelet-Közép-Európában. A XXIV. MANYE Kongresszus előadásai* (167–174). Kolozsvár: MANYE.
- Robin, E.** (2017). Translation universals revisited. *Forum*, 15(1), 51–66.
- Robin Edina** (2018). *Fordítási univerzálék és lektorálás*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Seidl-Pécs Olívia** (2017). Elvárások és versenyelőny: a technológiai kompetencia fejlesztése. In Kóbor Márta & Csikai Zsuzsanna (szerk.), *Iránytű az egyetemi fordítóképzéshez. A kompetenciafejlesztés új fókuszai* (123–141). Pécs: Kontraszt.
- Toury, G.** (1995). *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam: Benjamins.
- Ugrin Zsuzsanna** (2017). Számítógépes eszközök a terminológia oktatásában. In Kóbor Márta & Csikai Zsuzsa (szerk.) *Iránytű az egyetemi fordítóképzéshez. A kompetenciafejlesztés új fókuszai* (143–172). Pécs: Kontraszt.
- Ugrin Zsuzsanna** (2018). CAT-recbe zárva? – átváltási műveletek, kohézió és CAT. *Modern Nyelvoktatás*, 24(2–3), 67–78.
- Ugrin Zsuzsanna** (2020). A technológiai kompetencia fejlesztése: előnyök és kockázatok. In Fóris Ágota, Bölcskei Andrea, M. Pintér Tibor, Szoták Szilvia & Tamás Dóra Mária (szerk.) *Nyelv, kultúra, identitás. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a 21. századi információs térben: I. Terminológia, lexikográfia, fordítás* (123–141). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Vinay, J. P. & Darbelnet, J.** (1958). *Comparative Stylistics of French and English. A methodology for Translation*. Amsterdam: Benjamins.

Források

Hungary stake Nations League finals claim as Szalai strike stuns Germany | Nations League | The Guardian

Függelék

Forrásnyelvi szöveg

Hungary stake Nations League finals claim as Szalai strike stuns Germany

If Hansi Flick was perturbed, he was doing a fairly good job of hiding it. As he watched his side toil in their last home fixture before the World Cup, he simply paced down the sideline, hands in pockets, as if taking a stroll in a park. Is there a word for the intense, borderline-irrational calm that overcomes German teams in the buildup to major tournaments? If so, it is probably German.

The irony, perhaps, was that Germany were beaten by the one thing they do not possess, the one thing they have arguably never won a major tournament without: a seasoned old-school No 9. The veteran Hungarian Adam Szalai is 34 years old and could probably try to recreate his winning goal for 34 more without finding the net. Still, his flash of inspiration was enough to give his side the win and keep them on course for unlikely Nations League glory.

What of Germany? Do we start worrying yet? Certainly they improved and created enough in the second half to suggest that there are still extra gears to be found. But there was a lack of killer instinct, a curious absence of purpose, the sense that they are still somehow less than the sum of their parts. The England game on Monday should give us a better idea of their progress.

Of course they do not really do introspection here, and certainly nothing on the scale of panic. Even Szalai's early goal was met not with tantrums and mutinies from the Leipzig crowd but the sort of disinterested shrug with which one might greet a pitch invader. Unexpected, sure. Unwelcome, certainly. But ultimately no more than a wrinkle in the time-fabric, a minor inconvenience before normal service would inevitably be resumed.

This kind of self-assurance has clear advantages. It protects German sides from the sort of shrieking, reactionary, often tabloid-driven mood swings that are a common feature of life in other countries, shall we say. The downside comes when assurance bleeds into overconfidence, and clear flaws go unheeded. Such was the case in 2018 and 2021, when Joachim Löw's rusting machine sleepwalked to consecutive meek exits.

Löw's replacement with Flick was supposed to fix that: a likeable, level-headed coach with a track record of getting star players to produce sophisticated modern attacking football. He started with eight straight wins, albeit none of them against an opposition of any repute. Then followed four straight draws against tougher opposition. Then, finally, a rollicking 5-2 demolition of a gasping, fed-up Italy. The conclusion: inconclusive.